

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA
TÜRKİYE-AZERBAYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurettin LATİFACİ

**Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler**

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Giray Saynur BOZKURT

ARALIK-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA
TÜRKİYE-AZERBAYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurettin LATİFACİ

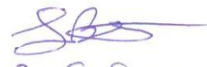
Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Bu tez 03/01/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Albangu

Prof. Dr. Alaeddin Yalavanzay

Doç. Dr. G. Saygıncı

Bozbur

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Nurettin LATİFACİ

19.12. 2011

ÖNSÖZ

Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde sancılı bir bölgeyi oluşturmaktadır. Bölge ile ilgili gelişmeler Azerbaycan ve Ermenistan'ı olduğu kadar Türkiye'yi de ilgilendirmektedir. Türkiye, sorunun çözülmesi için çaba sarf etmektedir. Ancak çabalar bir sonuç vermemektedir. Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye üçgeninde ilişkilerin iyileşmesi Karabağ sorununun çözümüne bağlı gözükmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Karabağ sorunu ve sorunun çözümü için yapılabilecekler incelenecektir.

Yüksek lisans dönemi çalışmalarımda yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer tez danışmanım Doç. Dr. Giray Saynur BOZKURT başta olmak üzere, Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Dekanı Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Kemal İNAT, Prof. Dr. Emin GÜRSES, Doç. Dr. Burhanettin Duran, Doç. Dr. Ertan EFEGİL, Yrd. Doç. Dr. Nesrin KENAR, Yrd. Doç. Dr. Tuncay KARDAŞ, Yrd. Doç. Dr. Sibel AKGÜN ve beni yetiştiren tüm hocalarıma teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki desteklerinden dolayı S.B. Okmeydanı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Başhekimisi Doç. Dr. Adem AKÇAKAYA, abim Op. Dr. İsmail LATİFACİ, Murat OZAN ve tüm iş arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Bugünlere ulaşmamda maddi manevi desteklerimi esirgemeyen değerli aileme ve özellikle annem Daviye LATİFACİ'ye minnettarım. Bu çalışmayı rahmetli babam Muhyittin LATİFACİ ve abim Mehmet LATİFACİ'ye ithaf ederim...

Nurettin LATİFACİ

19.12.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
FOTOĞRAF LİSTESİ	vii
ÖZET.....	viii
SUMMARY	ix

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: AZERBAYCAN, ERMENİSTAN İLE DAĞLIK

KARABAĞ'IN KONUMLARI VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ

1.1. Azerbaycan.....	6
1.1.1. Azerbaycan'ın Siyasi Yapısı ve Tarihsel Gelişimi	7
1.1.2. Azerbaycan'ın Ekonomisi	10
1.1.3. Azerbaycan'ın Sosyal Yapısı.....	19
1.2. Ermenistan.....	20
1.2.1. Ermenistan'ın Siyasi Yapısı ve Tarihsel Gelişimi	21
1.2.2. Ermenistan'ın Ekonomisi	25
1.2.3. Ermenistan'ın Sosyal Yapısı.....	30
1.3. Dağlık Karabağ	32
1.3.1. Dağlık Karabağ'ın Siyasi Yapısı ve Tarihsel Gelişimi.....	36
1.3.2. Dağlık Karabağ'ın Ekonomisi	42
1.3.3. Dağlık Karabağ'ın Sosyal Yapısı	43
1.3.3.1. Kaçkınların ve Mecburi Göçmenlerin Statüsü.....	44
1.3.3.2. Mültecilerin Durumu	45
1.3.4. Dağlık Karabağ'ın Jeopolitik Konumu.....	46

BÖLÜM 2: AZERBAYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE SANCILI BİR

BÖLGE: DAĞLIK KARABAĞ

2.1. Tarih İçinde Dağlık Karabağ Sorunu	48
2.1.1. Sorunun Başlangıcı	49
2.1.2. Yaşanan Gelişmeler	50

2.1.3. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ İle İlgili Planları.....	55
2.2. Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Kamuoyu.....	57
2.2.1. Uluslararası Örgütlerin Soruna Yaklaşımı.....	57
2.2.1.1. Birleşmiş Milletler (BM).....	57
2.2.1.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT).....	61
2.2.1.3. Avrupa Birliği (AB).....	65
2.2.2. Ülkelerin Soruna Yaklaşımları.....	70
2.2.2.1. Türkiye.....	70
2.2.2.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD).....	74
2.2.2.3. Rusya.....	76
2.2.2.4. İran.....	86
2.2.3. Ermeni Lobisi'nin Faaliyetleri.....	88

BÖLÜM 3: DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TÜRKİYE-AZERBAYCAN- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ.....92

3.1. Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Taraflar Arasındaki İlişkiler.....	92
3.1.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	92
3.1.2. Türkiye-Ermenistan İlişkileri.....	106
3.1.3. Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri.....	124
3.2. Türkiye ile Ermenistan Arasında İmzalanan Protokoller ve Sorunun Çözümüne Yönelik Yapması Beklenen Katkıları.....	133
3.2.1. İki Taraf Arasında İmzalanan Protokoller.....	135
3.2.1.1. Protokollerin İçeriği.....	141
3.2.1.2. Protokollerin Uygulanması.....	146
3.2.2. Protokollerin Hayata Geçirilememesinin Nedenleri.....	149
3.2.3. Protokollerin Uygulanması Halinde Dağlık Karabağ'ın Geleceği.....	150
3.2.4. Taraflar Arasındaki Görüşmelerde Sorunun Ele Alınışı.....	150
3.3. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümü.....	151
3.3.1. Sorunun Çözümü Yolundaki Engeller.....	154
3.3.2. Sorunu Çözmek ya da Onunla Birlikte Yaşamak.....	155
3.3.2.1. Sorunun Çözümü İçin Öneriler.....	157
3.3.2.2. Sorunun Çözümünde Olumlu ve Olumsuz Senaryolar.....	159

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	162
KAYNAKÇA	167
ÖZGEÇMİŞ.....	187

KISALTMALAR

AAA	: Armenian Assembly of America (Amerika Ermeni Asamblesi)
AB	: Avrupa Birliği
BAB	: Batı Avrupa Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AMM	: Acil Müdahale Mekanizması
ANCA	: Armenian National Committee of America (Amerika Ermeni Ulusal Komitesi)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BEC	: Bakü-Erivan-Ceyhan
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OGSP	: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OİA	: Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNICEF	: Uluslararası Çocuk Acil Yardım Fonu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:	Azerbaycan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....	12
Tablo 2:	Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi (Bin Ton).....	14
Tablo 3:	Türkiye-Azerbaycan Ticaret Dengesi; Milyon \$.....	15
Tablo 4:	2010 Yılında Azerbaycan'ın İthalatında İlk 10 Ülke.....	16
Tablo 5:	2010 Yılında Azerbaycan'ın İhracatında İlk 10 Ülke ve Türkiye.....	17
Tablo 6:	Azerbaycan'ın Son Beş Yıl İtibariyle Dış Ticareti; Milyon \$.....	18
Tablo 7:	2010 Yılında Azerbaycan Ekonomisine Kredi ve Doğrudan Yatırım Olarak Giren Yabancı Sermaye Tutarı.....	18
Tablo 8:	Ermenistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler.....	27
Tablo 9:	Ermenistan'ın İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler.....	27
Tablo 10:	Ermenistan'ın Dış Ticaret Verileri	28
Tablo 11:	Ermenistan'da Bulunan Yabancı Yatırımlar (2009).....	30
Tablo 12:	Ermeni Terör Örgütleri Tarafından Öldürülen Türk Diplomatlarının Listesi	120
Tablo 13:	Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin Kategorileri	128
Tablo 14:	Zorunlu İç ve Dış Göçe Tabi Olan Azerbaycan Türklerinin Yerleşim Merkezlerine Göre Dağılışı	130
Tablo 15:	Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapalı Kalması Durumunda Kullanılan Sınır Kapıları ve Açılması Durumunda Kullanılacak Sınır Kapıları Vasıtasıyla Türkiye'nin Bazı Şehirleri ve Erivan arasındaki mesafeler (km).....	136
Tablo 16:	İhtiyaç Derecesine Göre Kaçkın ve Mecburi Göçmen Grupları.....	154

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Azerbaycan Haritası	8
Şekil 2: Ermenistan Haritası	23
Şekil 3: Dağlık Karabağ Haritası	35
Şekil 4: Dağlık Karabağ – Detaylı Harita.....	53
Şekil 5: Karabağ Sorunu	55
Şekil 6: Tarih İçinde Kafkasya	95
Şekil 7: Güney Kafkasya 1801-1878.....	96
Şekil 8: SSCB Dönemi Kafkasya Haritası 1952-1991	99
Şekil 9: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı	103
Şekil 10: Tarih İçinde Kafkasya’da Yaşayan Kavimler	109
Şekil 11: Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’dan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan’a mektup (13 Nisan 2005).....	112
Şekil 12: Ermenilerin Hayal Ettikleri “Büyük Ermenistan” Haritası	118

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Hocalı Katliamı	54
Fotoğraf 2: Haydar Aliyev Birleşmiş Milletlerdeki Görüşmeler Sırasında	59
Fotoğraf 3: AHC Lideri Ebülfez Elçibey Alparslan Türkeş İle Azadlık Meydanında, 3 Mayıs 1992.....	81
Fotoğraf 4: Haydar Aliyev	83
Fotoğraf 5: İlham Aliyev, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan İle	84
Fotoğraf 6: Mahmud Ahmedinejad İlham Aliyev İle Birlikte	88
Fotoğraf 7: ANCA ve Sözde Ermeni Soykırımını Kabul Ettirme Çabaları.....	90
Fotoğraf 8: Ermeni Mezalimi.....	113
Fotoğraf 9: Yer Değiştirme (Tehcir) Sırasında	114
Fotoğraf 10: Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Serj Sarkisyan Bir Arada.....	135
Fotoğraf 11: Cumhurbaşkanı Gül, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev İle.....	139
Fotoğraf 12: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandian (Protokol İmza Töreni-Zürih-Ekim 2009)	140
Fotoğraf 13: Azerbaycan-Ermenistan Zirvesi.....	153

Tezin Başlığı: Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri	
Tezin Yazarı: Nurettin LATİFACİ	Danışman: Doç. Dr. G. Saynur BOZKURT
Kabul Tarihi: 03.01.2012	Sayfa Sayısı: IX (ön kısım) + 187 (tez)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	Bilimsel Dalı: Uluslararası İlişkiler
<p>Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki en büyük problemdir. Bu sorun çözülmediği müddetçe iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulması mümkün görülmemektedir.</p> <p>Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulunamamasının sebepleri çeşitlidir. Çünkü bölgedeki huzursuzluklardan fayda uman taraflar (küresel güçler) bulunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan ile Ermenistan, sorunun çözümü için ödün vermemektedirler. Sorunun çözümü için Ermenistan tarafının da Azerbaycan tarafının da ödün vermesi gerekmektedir. Sebepler böylece uzayıp gitmektedir. Sebepler uzadığı kadar çözüm de uzamaktadır. Dağlık Karabağ sorununa bir türlü çözüm bulunamamaktadır.</p> <p>Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan ile Ermenistan arasında olduğu kadar tüm dünyanın da bir sorunudur. Dağlık Karabağ sorunu, Soğuk Savaş'ın hemen bitiminde ortaya çıkmış ve günümüze kadar sürmüştür. Azerbaycan da Ermenistan da Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmektedirler. Azeriler, buranın kendi kadim yurtları olduğunu söylemektedirler. Ermenistan tarafı da "Büyük Ermenistan" İdealarının bir tezahürü olarak burayı istemektedir. Bölge için geçmişte çok kan dökülmüştür. Uluslararası kuruluşlar da sorunun çözümü için çaba göstermişlerdir. Ancak çoğu zaman bu çabalar bir sonuç vermemiştir. Dağlık Karabağ sorunu günümüzde bir "donmuş kriz" olarak varlığını sürdürmekte ve sürdürmeye devam edecek gözükmektedir.</p> <p>Türkiye her durumda Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ı desteklemektedir. Azerbaycanlılar bundan müteşekkîr kalmakta ve her fırsatta takdirlerini bildirmektedirler. Onlar da Türkiye'yi bölgedeki önemli büyük projelere katmak suretiyle ödüllendirmektedirler.</p>	
Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ Sorunu, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, İlişki	

Title of Thesis: In the Context of Nagorno-Karabakh Question The Relationships Between Turkey-Azerbaijan-and-Armenia.	
Author: Nurettin LATIFACI	Supervisor: Assoc. Prof.Dr. G. Saynur BOZKURT
Date: 03.01.2012	Nu. Of Pages: IX (pre text) + 187 (main body)
Department: International Relations Subfield: International Relations	
<p>The Nagorno-Karabakh question is the most important problem between Azerbaijan and Armenia. If it is not found a solution for this question, then establishing good relationships between Azerbaijan and Armenia can be not possible.</p> <p>Why a solution can not found for the Nagorno-Karabakh question; we can say the reasons are various. Because there are several parts (of global powers) that appealed to problematic environments in that region. Also both Azerbaijan and Armenian sides make not concessions to resolve the question. For the resolution of question both Armenian and Azerbaijan sides must make concession. So on reasons follow each other. While the reasons drag on, a solution seeking to the Nagorno-Karabakh question continue too. And finding the solution for Nagorno-Karabakh question could not found in one way or another.</p> <p>Though the Nagorno-Karabakh question is between Azerbaijan and Armenia, even a conflict of all the world. The Nagorno-Karabakh question appeared immediately after the Cold War and has continued until today. Both Azerbaijan and Armenia claim that Nagorno-Karabakh is their land. Azerbaijanis say here is their own ancient land. The Armenian side also wants here according the manifestation of their “Great Armenia” Idea. In the past many states have shed blood for these region. Several international organizations have also made effort to reach a solution for this question. But most of the time their efforts yielded no result. The Nagorno-Karabakh question continues today as a “frozen crisis”, and it seems to be continued.</p> <p>In all cases Turkey supports the Azerbaijan in the question of Nagorno-Karabakh. Hence they appreciate and express their appreciations. By adding Turkey into important big projects in the region they award it.</p>	
Keywords: The Nagorno-Karabakh Question, Azerbaijan, Armenia, Turkey, Relationship	

GİRİŞ

Çarlık Rusya tarafından 1800'lerin başında işgal edilen Karabağ'ın stratejik önemi aşikardır. Daha o yıllarda bile Karabağ'ın coğrafi konumu nedeniyle tampon bir bölgede Anadolu'nun ve İran'ın Türkistan'a açılan kapısı olduğu Rusya tarafından fark edilmiştir.

Çarlık Rusya açısından bir kale konumunda olan Dağlık Karabağ, Kafkasya'nın kontrolü için de önemli bir yere sahiptir. Kafkasya'nın kontrolü, I.Petro'dan itibaren dillendirilen sıcak denizlere inme politikasının hayat bulacağı, Türklerin ve İran'ın Türkistan ile bağlarını koparacağı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda Dağıstan gibi önemli bir konumda ve çoğunluğu Müslüman olan Karabağ, o yıllardan günümüze kadar etnik ve dinsel yapısı sistematik bir şekilde Rusya tarafından değiştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim gerek Çarlık Rusya'sında, gerekse SSCB zamanında Ermeniler bilinçli bir şekilde bölgeye yerleştirilmiştir.

1988 yılında Sovyetlerin desteği ile Ermeniler tarafından işgaline başlanan ve SSCB'nin dağılmasıyla Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ, 1994 yılı sonunda bölge, çevre illerle birlikte işgal edilmiştir. Günümüzde Azerbaycan'ın, yaklaşık %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal esnasında uluslararası hukuk ve insan hakları sözleşmelerine aykırı olarak binlerce kişi katledilmiş ve işkence görmüş, savunmasız durumdaki halk, Hocalı'da adeta kıyıma uğramıştır. Bu savaş süresince çoğu Azeri Türk, öz yurdunu terk etmek zorunda kalmıştır.

Savaş sonrasında BM ve AGİT inisiyatif almış, fakat alınan bağlayıcılığı olmayan kararlar etkisiz kalmıştır. BM kararlarında Azerbaycan işgalinin haksız olduğu açıkça belirtilmiştir.

Ermenistan haksız olarak işgalci olmasına rağmen, başta Avrupa nezdinde Fransa'da ve ABD'de etkin lobi faaliyetleri ile tepkileri en alt seviyede tutmaya çalışmıştır. Özellikle

Ermeni diasporası, 1915 olayları dahil Dağlık Karabağ konusunda geniş ölçüde çalışmalarını sürdürmektedir.

Dağlık Karabağ sorununa etki eden ülke ve uluslararası örgütler şunlardır: Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, İran, ABD, AB, AGİT ve BM'dir.

Kuşkusuz Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerini yakından etkileyen bir konumdadır. Bu durum, Türkiye-Ermenistan ilişkileri aynı şekilde Azerbaycan'ı da etkilemektedir. Örneğin günümüzde Ermenistan-Türkiye arasında imzalanan protokol ve içeriği iki ülke arasındaki ilişkilerin yeni bir dönemece girmesi, Dağlık Karabağ sorunu nedeni ile Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz yansımaya neden olmuştur. Her ne kadar Türkiye, Dağlık Karabağ'ın işgali sona ermediği takdirde protokolün koşullarını kabul etmeyeceğini beyan etmiş olsa da, Azerbaycan'ın şüphelerinin giderildiği söylenemez.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 1.Dünya Savaşının ayrı bir yeri vardır. Yıllarca Osmanlı İmparatorluğunun içinde barış ve geniş bir hoşgörü ortamında yaşayan millet-i sadıka olarak nitelenen Ermeni tebaası, şark sorunu çerçevesinde başta İngiltere, Fransa olmak üzere Rusya'nın yardım ve teşvikleriyle çeteler kurup Osmanlıya başkaldırmışlardır. Doğu illerinde çıkartılan ayaklanmalar ve karışıklığın artarak devam etmesi neticesinde Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanması, bölgenin huzurunu tekrar sağlamak adına Ermeni tebaanın birçoğu, devletin güney bölgelerine göçe tabi tutulmak zorunda kalmıştır. Bu esnada bazı münferit olaylar olmuş, bunun neticesinde hem Türklerden hem de Ermenilerden ölenler olmuştur. Savaş sırasında olağanüstü durumda yaşanmış bir hadiseyi günümüzde Ermeniler tarafından soykırım olarak ilan edilmiştir. 1915 olayları Türk-Ermeni ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, SSCB'nin dağılması ile birlikte yeni kurulan Ermenistan anayasasında bu olaylara atıfta bulunulmuş, ayrıca Ağrı Dağı ülkenin simgelerinden biri olarak gösterilmiştir. Tüm bu suçlamalara rağmen Türkiye, Ermenistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biri olmasıyla barışçı bir politika takip edeceğini göstermiştir. Nitekim Ermeniler tarafından Azerbaycan'ın işgal edilmesi sonrasında

Türkiye-Ermenistan ilişkileri tamamen kesilmiştir. En son iki ülke arasında imzalanan protokol, ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Türkiye-Ermenistan arasındaki bu ilişkiler doğal olarak Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın işgali konusunda taviz vermeyeceğini kesin olarak beyan etmiştir. Günümüzde halen bu sorun çözüme kavuşturulamamıştır.

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiler, genelde olumlu bir şekilde seyretmektedir. Türkiye Azerbaycan'ı kardeş ülke olarak görmektedir. Türkiye tarihten günümüze kadar Azerbaycan'a azami önem veren bir politika takip etmiştir. BTC boru hattının yapımı ve faaliyete geçmesi esnasında Türk-Azeri ilişkileri altın çağını yaşarken, Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan 2009 tarihli protokol ile iki kardeş ülke arasındaki ilişkiler kısmen bozulmuştur.

Azerbaycan topraklarının işgali, sorunun varlığı, sözde soykırım iddialarının kabul ettirilme çabaları, Ermenistan'ın da uzlaşmaz tutumu sürdüğü müddetçe Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la olan ilişkilerinin dostane bir şekilde olacağını beklemek aşırı iyimserlik olur.

Çalışmasının Konusu:

Çalışmanın konusu Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan ilişkileridir. Çalışmada Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın konumları ve tarihsel gelişimleri, Dağlık Karabağ sorununun tarih içinde ortaya çıkışı, gelişimi ve bugünkü durumu incelenecektir. Dağlık Karabağ sorunu bağlamında taraflar (Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye) arasındaki ilişkiler ayrıca mercek altına alınacaktır.

Çalışmanın Önemi:

Çalışmanın önemi; çalışma boyunca Dağlık Karabağ sorunu ve bununla ilgili gelişen olaylara objektif bir şekilde yaklaşmış olmasından gelmektedir. Karabağ sorunu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda objektif olunamadığı görülmektedir. Oysa yapılan böylesi çalışmalarda objektif olunmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü tarihsel olaylar ve

gelişmeler ancak objektif bir şekilde analiz edildiklerinde gerçekler tüm çıplaklığı ile ortaya çıkabilmektedir.

Çalışmanın Amacı:

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini tarihsel arka planında 1.Dünya Savaşı esnasında yaşanan 1915 olayları büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, 1915 yılında cereyan eden olayları ve sözde soykırım iddialarını objektif şekilde açıklama amacı taşımaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgalinin öncesi ve sonrasını, özellikle insanlıkla bağdaşmayan Hocalı katliamı ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Uygulanması halinde ilişkilerin seyrini değiştirebilecek konumda olan Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan 2009 tarihli protokol ve uygulanabilirliğinin incelenmesi de hedeflenmiştir. Söz konusu protokolün yürürlüğe girmesi sonucunda her üç ülkeye etkisi incelenecek, bu bağlamda Dağlık Karabağ'ın geleceğinin seyri ve uluslararası hukuk yönünden analizi verilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte çalışmada bağımsızlık sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkileri arka planı ve geleceği masaya yatırılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın İçeriği:

“Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri” adındaki bu tez çalışmasına önce konuya kısa bir giriş yapılan Giriş bölümüyle başlanmıştır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, amacı, içeriği, yöntemi ve kapsamı hakkında da açıklamalarda bulunulmuştur.

Birinci bölümde, genel olarak Azerbaycan, Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın konumları ve tarihsel gelişimleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın tarihsel gelişimleri, ayrıca siyasi, etnik ve ekonomik yapıları vb. konular incelenmiştir.

İkinci bölümde, Dağlık Karabağ sorunu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Önce Dağlık Karabağ ile ilgili tarafların savları açıklanmıştır. Daha sonra tarih içinde Dağlık Karabağ sorunu incelenmeye başlanmıştır. Bu bölümde, en son olarak uluslararası

kamuoyunun; bu kapsamda bazı uluslararası kuruluşların ve çeşitli ülkelerin Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımlarına açıklık getirilmiştir.

Üçüncü bölümde Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri detaylı olarak incelenmiştir. Bu bölümde, önce Dağlık Karabağ sorunu bağlamında taraflar arasındaki ilişkiler mercek altına yatırılmış, daha sonra taraflar arasındaki ilişkilerin gelecekteki durumu tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç ve Öneriler bölümünde, tez çalışması boyunca üretilen sonuçlar bir araya getirilmiş, bunlar üzerinden genel bir değerlendirmede bulunulmuş ve Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi:

Konunun daha iyi anlaşılması ve özüne inilmesi adına gerekli olan altyapı okumaları yapılmıştır. Konunun yeterli bir düzeyde incelenmesi ve sağlıklı bir analizin yapılabilmesi için konu ile ilgili materyal (kitap, makale, dergi, gazete, internet gibi) yeterli düzeyde olmasına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda yerli ve yabancı kaynakların taraması yapılarak, konunun objektif kriterler ile değerlendirilmesi sağlanmıştır. Çalışmada giriş, gelişme, sonuç ve öneriler sistemli bir şekilde olmasına dikkat edilirken, tablo, şekil ve haritalardan yeterli düzeyde faydalanılmaya ve Türk Dil Kurumu ile bilimsel araştırma yöntemleri kuralları doğrultusunda yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı:

Çalışma kapsamında Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye üçgeninde Dağlık Karabağ sorunu mercek altına yatırılmıştır. Bu kapsamda uluslararası kamuoyunun Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı gözler önüne serilmiştir. Çalışmada kitap, dergi, makale ve internet kaynaklarına ve belge niteliğindeki dokümanlara dayanılmıştır. Çalışmada yararlanılan kaynakların sahih olmalarına özen gösterilmiştir.

BÖLÜM 1: AZERBAJCAN, ERMENİSTAN İLE DAĞLIK KARABAĞ'IN KONUMLARI VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ

1.1. Azerbaycan

Azerbaycan adının kökenine bakacak olursak, Büyük İskender'in hizmetine giren (MÖ 328) ve İskender'in ölümü üzerine onun adına Media'nın kimi vilayetlerinin idaresini üstlenen Ahemeni komutanı Atropates'e dayanmaktadır. Atropates'in Güney Azerbaycan'da kurduğu devlete Yunanca'da Atropatane "Atropates'in Ülkesi" olarak isimlendirilmiş, daha sonra Arapça'da Azerbaycan olarak adlandırılmış, günümüzde bu terim Farsça ve Türkçe lisanlarına da Azerbaycan olarak girmiştir (Alışık, 2005:142).

Azerbaycan çok eski çağlardan itibaren çeşitli krallıklar, hanedanlıklar ve devletler tarafından yönetilmiştir. Arapların istilasından önce bu halk, Farsça lehçelerini konuşuyordu. Azerbaycan'ın karakterini değiştiren olaylardan biri VII. yüzyılda başlayan Türk göçleri olmuştur. Türklerin başlattığı bu akınlar içinde en belirgin olanı Oğuz akınlarıydı. Bu akınlar sonucunda bölge Türkleşerek yeni bir dile sahip olmuş, XVI. yüzyılda Azeri Sünni olan Türkler Şiiliğe geçmiş, bölgede Safevi Hanedanlığı hüküm sürmüştür. Zaman zaman Osmanlı yönetiminde kalan Karabağ, XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlının bölgeyi tamamen terkinden sonra, İran'ın gücünün kırılmasıyla beraber Rusya tarafından 1828 Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan ikiye ayrılmıştır. Azerbaycan'ın kuzeyi Rusya'nın payına düşerken, Güney Azerbaycan ise İran'a terk edilmiştir (Kurat, 1987:323)

Kafkaslarda kilit konumundaki Azerbaycan, Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan üç Güney Kafkas Cumhuriyetinden biridir. Azerbaycan'ın coğrafi konumuna bakacak olursak; kuzeyinde Rusya Federasyonu'na (RF) bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran, doğu kısmında Hazar Denizi yer almaktadır. Özerk Cumhuriyet olarak Nahçıvan vasıtasıyla Azerbaycan, aynı zamanda Türkiye'ye de komşudur (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Raporu, 2010).

SSCB zamanında hukuksal olarak Azerbaycan'a bağlı özerk konumdaki Dağlık Karabağ, Azerbaycan topraklarının %20'sini oluşturmaktadır. Rusya desteği ile 1994 yılından itibaren bölge Ermenistan tarafından uluslararası hukuka aykırı olarak işgal edilmiştir.*

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'dür. Gence, Nahçıvan, Sumgayit ve Lenkeron diğer önemli şehirleridir. Azerbaycan'ın yüzölçümü ise 86.600 km²'dir. Nüfus, 2. Dünya Savaşından itibaren, sürekli artış göstermiştir. 1989 sayımına göre 7 milyonluk Azerbaycan nüfusunun %82,64'ünü Azeriler oluştururken, Ermeni ve Ruslar ise sadece %5,5'lik bir orana sahiptir. Karabağ sorunu nedeni ile Bakü ve Sumgayit'teki Ermeni nüfusu çok azalmıştır (Göksu Özdoğan, 1994:100). Günümüzde Azerbaycan'ın nüfusu 9 milyon civarındadır (<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/7A079AF0-D8D3-8566-45209F73D74AFCC0/azerbaycan.pdf>, 02.12.2011).

1.1.1. Azerbaycan'ın Siyasi Yapısı ve Tarihsel Gelişimi

Sovyetlerin dağılmasından sonra Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan; Ermenistan ile yapılan savaş sonrası serbest piyasa ekonomisinde sıkıntılar yaşamış, daha sonraları 90'lı yılların sonlarında yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştır.

1991 yılında Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra, bağımsızlığın gerçek bir nitelik kazanması için genç Azerbaycan Devleti'nin çok sayıda probleme çözüm yolu bulmasını gerektirmiştir. Bu problemlerin içinde en önemlileri şunlar olmuştur (Mesimov, 2001:275):

- Milli değerlere ve demokrasiye dayanan güçlü Azerbaycan devletinin inşa edilmesi,
- Moskova'nın doğrudan askeri yardımı ve katılımı ile Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarının işgalcilerden kurtarılması ve toprak bütünlüğünün temin edilmesi,
- Azerbaycan'ın çok güçlü ekonomik potansiyelini optimum şekilde kullanarak halkın tüm kesimlerine insana yakışır bir hayat seviyesinin temin edilmesi,

* Dağlık Karabağ sorunu ileriki bölümlerde tez içinde ayrıntılı olarak değinilmeye çalışılacaktır.

- Azerbaycan'ın uluslararası topluma entegrasyonunu güçlendirmek yolu ile ülkenin modern dünya toplumunda kendi potansiyeline uygun bir yere gelmesine çalışılması olarak sıralanabilir.

Şekil 1. Azerbaycan Haritası

Kaynak: http://www.kesfetmekicinbak.com/arkeoloji/08198/imperiaflex_0_10_0.jpg 11.02.2010.

Azerbaycan siyasi yapısında ve bağımsızlığını kazanmasında Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) büyük bir payı vardır. Azerbaycan adına Baltık Cumhuriyetlerinde kurulan "Halk Cephesi" örgütlerine benzeyen AHC'nin amacını; Cumhuriyetin ekonomik sorunları ve Azerbaycan halkının tarihsel geçmişine ilişkin sorunları gündeme getirip bağımsızlığını sağlamak olarak belirlemiştir. Aynı zamanda AHC Azerbaycan'da hukuk devleti ve gelişmiş demokratik toplum kurmayı hedeflemiştir (Cafersoy, 2001a:12-17).

30 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, 7 Haziran 1992'de düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimiyle eski Komünist Partisi lideri Ayaz Muttalibov başkanlıktan uzaklaştırılmış, Ebulfez Elçibey Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başına geçmiştir (T.C.

Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:8). Dağlık Karabağ'ın işgali ve Azerbaycan halkının buna tepkisi, AHC ile Elçibey'in ön plana geçmesinde etkili olmuştur (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu/Türk-Azerbaycan İş Konseyi, 2006:2). Haziran 1992'de yapılan seçimlerde galip gelen AHC lideri Ebülfez Elçibey, Cumhurbaşkanlığı süresince gerek Dağlık Karabağ sorununda gerekse ekonomik kalkınma alanında var olan sıkıntıları önleyememiş, Rusya'nın desteği ile giderek büyüyen sosyal rahatsızlık 1993'te Gence kentinde silahlı direnişe dönüşmüş, Elçibey de Başkent Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu/Türk-Azerbaycan İş Konseyi, 2006:3). Bu dönemdeki sosyal çalkantılar sonrası Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri olan ve daha sonra SSCB Politbüro üyeliği ve 1987 yılına kadar SSCB Başbakan Konsey sözcüsü Haydar Aliyev Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir (İşyar, 2004:474-479). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bu dönemde biri 4 Ekim 1994, diğeri 17 Mart 1995 tarihinde olmak üzere Haydar Aliyev yönetimine karşı iki darbe girişimi olmuş, bunun etkileri tüm ülkede hissedilmiş, siyasi-toplumsal istikrarsızlıklar ve çalkantılara yol açmıştır.

Haydar Aliyev 1998'deki seçimlerden galip çıkarak ikinci kez Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Geçirdiği ağır sağlık sorunları nedeni ile 2003 yılında seçimlere katılamamış bunun yerine oğlu İlham Aliyev'i desteklemiştir. 2003'te İlham Aliyev Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:8).

Azerbaycan'ın yönetim şekli Cumhuriyettir. Azerbaycan demokratik, laik ve üniter bir hukuk devletidir. Devletin egemenliği yasama, yürütme ve yargı erkleri kuvvetler ayrılığı prensibine dayanmaktadır. Yasama yetkisi Milli Meclis'e ait iken, yürütme görevi Cumhurbaşkanı tarafından icra edilmekte, yargı ise anayasa mahkemesi ve diğer mahkemeler tarafından yerine getirilmektedir. Azerbaycan Parlamentosu Cumhurbaşkanı'nın aldığı kararları onaylayan bir kurum konumundadır. Hükümet (Başbakan ve kabine) Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Somuncuoğlu, 2011:3).

Azerbaycan Parlamentosu, “Milli Meclis” 1995 yılında kurulmuş, anayasa taslağı ve seçim kanunu hazırlanmasından sonra ilk kez çok partili seçimler yapılmıştır. Bu seçim uluslararası gözlemciler nezdinde 12 Kasım 1995 tarihinde düzenlenmiştir. Azerbaycan, 125 sandalyeli Milli Meclis seçimlerini 5 yılda bir yapmaktadır. Kasım 2005 tarihindeki seçimleri İlham Aliyev liderliğindeki Yeni Azerbaycan Partisi kazanmıştır (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:8). İlham Aliyev halen Azerbaycan Cumhurbaşkanlığını yürütmektedir.

1.1.2. Azerbaycan’ın Ekonomisi

Azerbaycan yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Ülkede her çeşit meyve, sebze yetiştirilmektedir. Ayrıca çok sayıda tarımsal sanayi ürünü de yetiştirilip işlenmektedir. Bununla birlikte ülke çok zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Azerbaycan’ın gerek Dağlık Karabağ sorunun çözümünde gerekse komşu ülkelerle ilişkisinde ekonomik yapı önemli bir yere haizdir.

Sovyet tipi merkezi ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş ortamında Azerbaycan ekonomisinde belirsizlikler baş göstermiş, üretim aksamış, iktisadi reformların (özelleştirmeler gibi) yapılamaması üretim hacminin azalmasına neden olmuştur (Selçuk, 2004:44).

Azerbaycan’da bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren yatırım politikasının temel belirleyicisi olan yasal düzenlemeler yapılmış, yatırım faaliyeti hakkında ve yabancı sermayeyi koruma yasalarıyla ülkeye yabancı sermaye girişi teşvik edilmiştir (İskender, 2004:32). Ülkenin iktisadi politikalarındaki bu dönüşüm, ülkede yabancı yatırımların artmasını ve ülkenin refahının artmasını sağlamıştır. Bundan kazançlı çıkan Azerbaycan olmuştur.

Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitüsünün rakamlarına göre Azerbaycan’da 1991’den 1996’ya kadar ki dönemde GSMH’de (Gayri Safi Milli Hasıla) azalma olmuş, bölgede serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde üretim seviyesi en fazla Azerbaycan’da

düşmüştür. 1995 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinin toparlanarak, ekonomik ve siyasal istikrarın tekrar sağlanmasında ülkede büyük petrol üretim sahalarının keşfi ile ülkeye gelen yabancı yatırımcılardan kaynaklanmaktadır. 16 Eylül 2005 tarihinde Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından hükümete iletilen 2006-2009 sosyo-ekonomik tahminler belgesine göre 2006 yılında GSYİH'nin (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) bir önceki yıla göre %30.5 büyüyerek 15.9 milyar dolar seviyesine ulaşması öngörülmektedir. Söz konusu büyüme trendi 2010 döneminde de sürmüştür, GSYH %9,5 artarak 42,7 milyar dolara yükselmiştir. Kişi başına düşen milli hasıla ise %7,9 artarak 5,640 dolara yükselmiştir (Sakarya ve Canlı, 2011:3). Bu doğrultuda Azeri-Çıralı-Güneşli petrol yataklarında üretim 2005 yılı itibarı ile başlarken, günümüzde Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı da faaliyettedir. Diğer yandan Şahdeniz doğalgaz yataklarının 2006 yılından itibaren faaliyete başlamasıyla Azerbaycan ekonomisine büyük katkı yapacağı düşünülmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu/Türk-Azerbaycan İş Konseyi, 2006:6). Azerbaycan'ın kanıtlanmış 7 milyar varil petrol ve 1,35 trilyon m³ gaz rezervleri olduğu tahmin edilmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Raporu, 2010). Yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynaklarının optimum biçimde kullanılması ülkenin refah seviyesini arttıracaktır. Yeraltı zenginlik kaynaklarının üretiminin meyvelerini 2003 yılından itibaren almaya başlayan Azerbaycan, üretim planlanan şekilde devam ettiği takdirde 2010 yılı itibarı ile yılda 65 milyon ton petrol, 11,4 milyar m³ gaz ihraç edebilecektir. Üretilen petrolden elde edilecek gelirin %20'si petrol konsorsiyumuna, %80'i Azerbaycan'a kalacaktır. Bu durumda ülkenin refahını ve hane halkının kişi başına düşen milli gelirini arttıracaktır (Selçuk, 2004:46). Kuşkusuz bu durumda Azerbaycan'ın en önemli sorunu olan Dağlık Karabağ'ın çözümünde elini güçlendirecek bir durum yaratacaktır.

Azerbaycan, hiperenflasyonu sıkça yaşamış bir ülkedir. Özellikle Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan ile yapılan savaş sırasında ülkede sürekli para basılmak zorunda kalmıştır. 1995 yılından itibaren uygulanan sıkı para politikaları ile fiyatlar kontrol altına alınarak 2009 yılı itibarı ile enflasyon oranı %1,5'e kadar düşmüştür (Öksüz, 2010).

Enflasyonun pek çok sebebi vardır. Dağlık Karabağ sorunu haricinde Azerbaycan'da enflasyonun nedenlerini genel olarak sıralayacak olursak; “Bütçe açıkları, Yeterli üretimin olmadığı dönemde karşılıksız para basımı, ekonomide SSCB döneminden kalma yapısal bozukluklar, siyasal istikrarsızlık ve ülke ekonomisinin iyi yönlendirilmemesi, SSCB'nin dağılmasından sonra ülkeler arasında meydana gelen kopukluk ve dışsal nedenler.” dir (Selçuk, 2004:47).

Tablo 1. Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2007a	2008a	2009a	2010b	2011b
GSYİH (milyon \$)	33.049	48.851	43.019c	50.002	57.087
Reel GSYİH Artışı (%)	25.0	10.8	9.3	3.5	3.1
İşsizlik Oranı (ortalama; %)	0.9	0.9	1.1c	1.1	1.1
Enflasyon (yıl-sonu; %)	19.7	15.5	0.6	4.9	4.7
İhracat (milyon \$)	6.058	47.756	14.688	28.164	28.102
İthalat (milyon \$)	5.078	7.163	6.199	6.970	7.528
Cari İşlemler Dengesi (milyon \$)	9.019	16.453	10.173	15.738	15.058
Cari İşlemler Dengesi (milyon)	0.85	0.8	0.8	0.78	0.75
Döviz Kuru Manat:€ (yıl-sonu)	1.24	1.12	1.15	0.93	0.89

a: Gerçek b: EIU Tahmini c: EIU Projeksiyonu

Kaynak: http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pdf, 02.12.2011.

Azerbaycan'ın iklimi ve geniş arazisi tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi ve üretilmesinde çok elverişli doğal şartlara sahip olmakla birlikte, makine ekipman olanaklarının yoksunluğu, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaçlarının kullanım yetersizliği, bankacılık ve yasal eksiklikler nedeni ile bu potansiyelden yeterince yararlanılmamaktadır (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:10).

Azerbaycan'ın toprak büyüklüğü 8,641,500 hektardır. Bu miktarın yaklaşık olarak 1/5'lik alanı ekime müsaittir. Tarım, SSCB'den kalma yapı ile kurulmuştur. Bundan dolayı toprak mülkiyeti 1990-1995 yıllarında devlete aitti. Tahıl, Azerbaycan için stratejik bir öneme sahip olduğundan, yıldan yıla tahıl ekim alanları arttırılmıştır (Oğan, 1996:62-63). Ülkede önemli miktarda üzüm yetiştirilmekle birlikte, pamuk üretimi Azerbaycan ekonomisi için önemli bir konumundadır. İhtiyaç fazlasını ihraç ederek ekonomisine gelir sağlayan Azerbaycan, günümüzde tarım sektöründe genel bir iyileşme yaşanmasına rağmen özellikle pamuk üretiminde son yıllarda hızlı bir düşüş yaşanmaktadır. Bu durum üzüm ve çay üretimi için de geçerlidir (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:10).

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri diğer bölge ülkelerine kıyasla oldukça yüksek, fakat potansiyelin altındadır (DEİK, 2009:19).

Enerji sektörü, Azerbaycan ekonomisinin can damarını oluşturmaktadır. 2000 yılında petrol üretimi 14 milyon ton, 2001 yılında ise 14,9 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Rafine petrol ürünleri çıktısı gün geçtikçe artmaktadır. 2000 yılında Ukrayna'ya 12,9 milyon ABD doları değerinde 65,000 ton mazot satılmasına rağmen ancak 4,6 milyon dolar tahsil edilebilmiştir (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:14).

Tablo 2. Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi (Bin Ton)

Ürün Adı	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Tahıl	2126,9	2078,3	2004,2	2498,3	2786,0	1878,2
Patates	1083,1	999,3	1037,3	1077,0	980,8	951,4
Sebzeler	1126,6	1185,8	1227,2	1228,3	1163,9	1167,4
Pamuk	196,4	130,1	100	55,4	26,7	34,8
Tütün	7,1	4,85	2,9	2,5	2,1	2,9
Yeşil Çay Yaprağı	0,7	0,65	0,478	0,323	0,32	0,20
Üzüm	79,7	94,1	103,6	115,2	112,8	115,5
Diğer Meyveler	625,1	661,4	677,4	711,5	714,6	726,6
Et (diri çekide)	262,8	273,6	294,2	302,8	---	230,7
Süt	1251,9	1299,5	1341,3	1381,6	1433,1	1515,0
Yumurta (milyon.ad.)	874,6	760,9	871	1008,7	1209,4	729,5
Yün	13,1	13,6	14,1	14,8	15,3	15,1
Ayçiçeği tohumu	---	----	13,6	16,7	14,1	14,9
Şeker Pancarı	---	----	138,9	276	160,4	172,5

Kaynak: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202010.doc>, 05.12.2011.

Tablo 3. Türkiye-Azerbaycan Ticaret Dengesi; Milyon \$

Yıllar	İhracatımız	İthalatımız	Denge	Hacim
1997	179.7	41.2	138.5	220.9
1998	220.1	135.8	84.3	355.9
1999	142.4	69.0	73.4	211.4
2000	128.4	104.9	23.5	233.3
2001	148.1	67.3	80.8	215.4
2002	156.2	83.4	72.8	239.6
2003	195.1	107.0	88.1	302.1
2004	224.8	182.6	42.2	407.4
2005	312.8	275.9	36.8	588.7
2006	385,0	388,1	- 3,1	773,2
2007	624,5	1.056,3	-431,8	1.680,8
2008	807,3	626,2	181,1	1.433,5
2009	906,1	107,6	798,5	1.013,7
2010	771,3	170,9	600,4	942,2

Kaynak: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202010.doc>, 05.12.2011.

Azerbaycan ürettiği petrol'ün %70'ini ihraç etmektedir. Azerbaycan iki boru hattı ile petrolünü ihraç ederken, (Bakü'den Supsa Limanına bağlı hat ile Bakü'den Novorossik

Limana bağlanan hat) günümüzde BTC boru hattı da faaliyete geçmiştir. BTC boru hattı konusu Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bölümünde incelenmeye çalışılacaktır.

Azerbaycan Hükümeti ekonomik kalkınmayı dış borçlanma yerine doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla finanse etme amacındadır. Doğrudan yabancı yatırımların önemli bir kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanları oluşturmaktadır (Somuncuoğlu, 2011:7).

Tablo 4. 2010 Yılında Azerbaycan'ın İthalatında İlk 10 Ülke

SIRA NO	ÜLKE ADI	2009 İTHALAT (\$)	Pay (%)	2010 İTHALAT (\$)	Pay (%)
1	Rusya	1.070.946.700	17,5	1.144.956.700	17,4
2	Türkiye	906.072.000	14,8	771.271.500	11,7
3	Almanya	551.462.500	9,0	607.176.700	9,2
4	Çin	484.822.800	7,9	587.194.500	8,9
5	Ukrayna	511.654.900	8,4	465.449.400	7,1
6	İngiltere	274.771.900	4,5	302.749.700	4,6
7	Kazakistan	63.617.700	1,0	293.552.900	4,5
8	ABD	264.227.800	4,3	206.270.600	3,1
9	Singapur	4.708.000	0,1	173.893.300	2,6
10	Brezilya	115.539.900	1,9	161.620.900	2,5
	TOPLAM	6.119.724.700	100,0	6.599.354.700	100,0

Kaynak: http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pdf, 02.12.2011.

Tablo 5. 2010 Yılında Azerbaycan'ın İhracatında İlk 10 Ülke ve Türkiye

SIRA NO	ÜLKE ADI	2009 İHRACAT	Pay %	2010 İHRACAT	Pay (%)	Değişme %
1	İtalya	3.788.439.400	25,8	7.097.224.500	33,3	87,3
2	Fransa	1.326.111.500	9,0	1.856.523.600	8,7	40,0
3	İsrail	1.236.197.300	8,4	1.744.821.900	8,2	41,1
4	ABD	1.746.805.200	11,9	1.538.580.300	7,2	-11,9
5	Ukrayna	184.042.600	1,3	888.638.000	4,2	382,8
6	Hırvatistan	193.740.500	1,3	787.168.900	3,7	306,3
7	Endonezya	660.653.100	4,5	782.160.900	3,7	18,4
8	Rusya	744.952.500	5,1	773.528.800	3,6	3,8
9	Malezya	387.557.100	2,6	740.783.800	3,5	91,1
10	Singapur	5.422.500	0,04	510.877.400	2,4	9321,4
22	Türkiye	107.587.600	0,7	170.893.700	0,8	58,8
	TOPLAM	14.698.496.500	100,0	21.324.777.700	100,0	45,1

Kaynak: <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202010.doc>, 05.12.2011.

Tablo 6. Azerbaycan'ın Son Beş Yıl İtibariyle Dış Ticareti; Milyon \$

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat (Milyon \$)	6.372,	6.058,3	47.756,2	14.698,5	21.324,8
İthalat (Milyon \$)	5.267,5	5.708,6	7.163,5	6.119,7	6.599,4
DışTic.Hacmi(Milyon \$)	11.636,6	11.766,9	54.919,7	20.818,2	27.924,2

Kaynak: http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pdf, 02.12.2011.

Tablo 7. 2010 Yılında Azerbaycan Ekonomisine Kredi ve Doğrudan Yatırım Olarak Giren Yabancı Sermaye Tutarı

Ülke ve Uluslararası Kuruluş	Yatırım (Bin dolar)	%
İngiltere	1.559.048,1	51,9
ABD	449.228,8	14,9
Çek Cumhuriyeti	270.868,8	9,0
Japonya	225.131,7	7,5
Norveç	139.832,7	4,7
Türkiye	118.501,8	3,9
Güney Kore	50.281,3	1,7
Fransa	36.736,6	1,2
Suudi Arabistan	5.335,1	0,2
İsviçre	2.724,6	0,1

Tablo 7'nin Devamı		
Rusya	2.421,5	0,1
Almanya	875,0	0,029
Avusturya	689,7	0,022
Birleşik Arap Emirlikleri	488,2	0,016
İtalya	401,2	0,013
Dünya Bankası	99.937,2	3,3
Asya Kalkınma Bankası	40.278,3	1,3
İslam Kalkınma Bankası	4.599,8	0,2

Kaynak: http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pdf, 02.12.2011.

1.1.3 Azerbaycan'ın Sosyal Yapısı

Günümüzde Azerbaycan'ın nüfusu 9 milyon civarındadır. Nüfusun % 90'nı Azeri Türklerden oluşurken, %10'nu ise diğer etnik gruplardan (Lazgiler, Ruslar, Ermeniler, Yahudiler...v.b) oluşmaktadır. Nüfusun %54,1'i şehirlerde yaşarken geri kalanlar ise köylerde yaşamaktadır. Ülkedeki çalışabilir nüfus oranı ise % 49,5'tir. 2010 yılında resmi işsizlik oranı % 0,95 olarak açıklanmakla birlikte, gerçek işsizlik oranı % 6 olarak tahmin edilmektedir (Sakarya ve Canlı, 2011:3). 2003 yılında İLO ve UNDP tarafından yapılan araştırmaya göre işsizlik oranı %10,7 olarak açıklanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin "Halkın Meşgullüğü" (istihdamı) hakkındaki kanun gereği işsizlik statüsüne sahip olan bazı kişilere işsizlik ödentisi verilmiştir. 2009 yılında ücretli çalışan kesiminin ortalama aylık maaşı 373 Amerikan dolarıdır. Ülkede madencilik ve maden ocaklarında, inşaat sektöründe, maliye ve muhasebecilik, taşınmaz emlakçılıkla

çalışanların ortalama maaşı yüksek iken, tarım ve hayvancılıkta çalışanların maaşı ise düşüktür

(<http://www.egelihracatcilar.com/Asp/Content.Asp?MS=1&Content=1&MN01=18&MN02=10&MN03=0&MN04=0&MN05=0&ID=212>, 02.12.2011).

Azerbaycanda resmi dil Azeri Türkçesidir. 1920 yılına kadar Arap alfabesi kullanılmış, 1929 yılından itibaren latin alfabesine geçilmiştir. 1939 yılından itibaren Kiril alfabesi kullanan Azerbaycan, günümüzde Türkçeden örnek alınarak oluşturulan latin alfabesi kullanılmaktadır. Bununla beraber nüfusun büyük bölümü akıcı bir şekilde Rusça konuşabilmektedir. Türkiye Türkçesi, Farsça ve Gürcüce Ülkede konuşulan diğer dillerdir (Somuncuoğlu, 2011:4-27).

Azerbaycanda zorunlu eğitim 11 yıldır. Ülkede okuyan öğrencilere sınıf atlama olanağı sağlanması ile birlikte özel eğitim almalarına da imkan tanınmıştır. Ayrıca Ülkede akşam okulları ve uzaktan eğitim yöntemleri de uygulanmaktadır. Azerbaycanda zorunlu devlet sigortası yanında isteyene bireysel sigorta da uygulanmaktadır. Ayrıca Ülkede çalışmakta olan yabancılara sigorta yapılması zorunludur. (<http://www.egelihracatcilar.com/Asp/Content.Asp?MS=1&Content=1&MN01=18&MN02=10&MN03=0&MN04=0&MN05=0&ID=212>, 02.12.2011).

1.2. Ermenistan

SSCB'yi kuran 15 Cumhuriyetten biri olan Ermenistan Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanmıştır. Tam bir kara ülkesine sahip olan Ermenistan'ın sınır komşuları Türkiye, Gürcistan, İran ve Azerbaycan'dır. Ermenistan Azerbaycan'ın ana ülkesi ile komşu olmakla birlikte Azerbaycan'a bağlı özerk bir Cumhuriyet olan Nahçıvan ile de komşu olup, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında kalmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Raporu, 2010). Ermenistan'ın yüzölçümü %80'i dağlık olmak üzere 29.800 km²'dir. Günümüzde nüfusu 3 milyon civarındadır. Başkenti Erivan olan Ermenistan'ın diğer önemli şehirleri Vanadzor, Gyumri ve Kamo'dur. Resmi dili Ermenice olmakla birlikte Rusların yoğun yaşadığı kasabalarda Rusça konuşulmaktadır. Ermenistan karasal iklim koşullarına sahiptir.

Hıristiyan dinine mensup olan Ermenistan, çoğunluğu Ortodoks olmakla birlikte bir kısım Ermeni Katolik'tir. Ermenistan'ın kişi başına düşen milli geliri 5,700 dolardır. Ermenistan'ın başlıca ithal ürünleri doğalgaz, petrol, tütün ürünleri, gıda maddeleri iken, başlıca ihraç ürünleri ise elmas, hurda metal, makine ve donanımlar, konyak ve bakır madenidir (Armağan, 2011:2-10).

1.2.1. Ermenistan'ın Siyasi Yapısı ve Tarihsel Gelişimi

Ermeniler, tarih boyunca başka devletlerin yönetimi altında kalmış bir topluluktur. Tarihsel olarak bakıldığında Ermeniler sırası ile Pers, Makedon, Selefkit, Roma, Part, Sasani, Bizans, Arap ve Türklerin hakimiyeti altında kalmışlardır. Bizans idaresinde zulüm içinde yaşayan Ermeniler, Selçuklular zamanında barış içinde yaşamışlardır. Bu durum Osmanlılar zamanında da devam etmiş, Fatih zamanından itibaren din ve vicdan hürriyeti sağlanmış, Ermeni cemaati için dini ve sosyal faaliyetlerini yürütmek üzere Ermeni Patrikliği kurulmuştur (Abbaslı, 2011:186-190). Osmanlı idaresinde Millet-i Sadıka olarak nitelendirilen ve barış içerisinde yaşayan Ermeniler (Saray, 19???:16), Rusya'nın XIX. Yüzyıldan itibaren Kafkaslarda genişleme politikası takip etmesi, Ermeni kültürünün canlanmasına ve batılı devletlerin Osmanlı idaresindeki Ermenilerle ilgilenmeleri neticesini doğurmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ve akabinde yapılan Ayastefanos Antlaşmasından sonra konu Ermeni meselesi haline gelmiştir. Bu doğrultuda bu tarihten sonra Rusya'nın desteği ile milliyetçilik hareketleri artmış, çetecilik baş göstermiş, Hınçak Tedhiş Komitesi ve Taşnak Tedhiş gibi komiteler batının desteği ile müstakil bir Ermeni Devleti kurmayı amaçlamıştır (Sariahmetoğlu, 2006:132-133). 1. Dünya Savaşında Rusların desteği ve batının teşviki ile Osmanlı Devleti içinde isyanlar çıkarılmış ve bu esnada 1915 olayları meydana gelmiştir.*

Tarihi Ermenistan bugünkü Ermenistan, İran, Revan Hanlığından (Erivan Hanlığı) ibaretti. 1827 yılında Rus Ordusu tarafından fethedilmiş, 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması gereğince bölge Rusya kontrolüne girmiştir (Kurat, 1987:323). 1828 yılında %18'i Ermenilerden oluşan bir Ermeni oblasti kurulmuştur. Daha sonra İran

* İleriki bölümde 1915 olayları ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri çerçevesinde bu konu ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Ermenilerinin bu bölgeye göçü ile XX. Yüzyılın başında bu oran %48'i bulurken 1. Dünya Savaşı ile birlikte bu oran %70'ini bulmuştur (Attar, 2005:39-41).

Sovyetler; özellikle 2. Dünya Savaşından sonra dünya Ermeniliğinin merkezi ve ümidi olmak ve yeri geldiğinde de onları kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için çaba sarf etmiştir (Laçiner, 2002:56-60). Bunun için Türklere karşı Ermeniler tahrik edilmiş, Sovyet Ermenistan'ın yaşatılması amacıyla Ermeni Şovenizmi devamlı desteklenmiştir. Rasyada özellikle Türkler dahil Rus olmayan milletlerin kimlikleri ezilmeye çalışılırken, Ermeni dili, kültürü, alfabesi, kilisesi özenle korunmuştur. Dolayısı ile, Sovyet yönetimi altında Ermeni milliyetçiliği bugünkü gibi canlı tutulabilmiştir. Bunu Rus edebiyatında Ermenilerin bu ruhla eserler veren Baron Brambeus adıyla bilinen Senkovski gibi yazarlardan anlayabiliyoruz (Sariahmetoğlu, 2006:213). Bu doğrultuda Ermeniler, 1945 sonrası Sovyetlerden Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep etmişlerdir. Bu istekler sırası ile 1948, 1963, 1967 ve 1977 yıllarında tekrarlanmıştır. Sovyet liderleri Ermenistan'ın bu isteklerine olumlu bakmış olmalarına rağmen o günün dünya koşulları ve ülkedeki iç gelişmeler nedeni ile bu istekler sonuçsuz kalmıştır (İşyar, 2004:371-372).

Ansiklopedik kaynaklarda Erivan, Gökçeğöl, Nahçıvan, Rumiye Gölün kuzeyi Mako bölgesine yukarı memleket anlamında Armenia denmekteydi. Bu yörelerde yaşayan halka ise Ermeni denildiği yer almaktadır (Abbashi, 2011:226). Ermenilerin kökenlerinin nereden geldikleri konusunda kendi tarihçileri arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı Ermeni tarihçileri MÖ VI. Yüzyılda Kuzey Suriye ve Kilikya bölgesinde yaşayan Hititlerden geldiklerini söylerlerken, kimi Ermeni tarihçileri ise Nuh'un Oğullarında Hayk'a dayandırmaktadırlar (Çitlioğlu, 2009:81). Bunlara göre; Ermeniler kendilerini "Hay" diye isimlendirmişlerdir. Fakat konuya farklı açılardan yaklaşan Ermeni bilim adamlarına göre Hayk ve haleflerini tarihsel simalar olarak değil, Ermeni halkıyla kaynaşan değişik ırkların kişileştirmeleri veya adlandırmaları olarak tanımlamışlardır (Şihaliyev, 2010:379).

Ermenistan Parlamentosu, 21 Eylülde ülkede yapılan referandum sonrası 23 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir. 16 Ekim’de yapılan başkanlık seçiminde “Ermeni Ulusal Hareketi Lideri Levon Ter Petrosyan” %80’lik bir oy ile seçimin galibi olmuştur. Ermenistan’ı ilk tanıyan ülkeler Türkiye, Rusya, Litvanya ve Romanya’dır. Bu tarihten sonra Slav Devletleri Topluluğu ve BDT’ye katılmış, ardından, BM, AGİT, IMF ve Dünya Bankası’na üye olmuştur (Demir, 2004:727).

Ermenistan bağımsızlık bildirisinde, anayasasında Türkiye’nin toprak bütünlüğünü sorgulayan ifadeler yer almaktadır. Ermenistan’ın bağımsızlık bildirisinin 11. maddesinde, Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’ne atıfla “*The Republic of Armenia stands in support of the task of achieving international recognition of the 1915 Genocide in Ottoman Turkey and Western Armenia*” ifadesi (1915 yılında Osmanlıda ve

Şekil 2. Ermenistan Haritası

Kaynak: http://www.resimvadisi.com/data/media/1871/ermenistan_politikal_harita_1992.jpg, 11.02.2010.

Batı Ermenistan'da Ermenilere soykırım yapıldığı ile ilgili ifade), ayrıca anayasanın giriş bölümünde Ermenistan Bağımsızlık Bildirisinde kayıtlı ulusal hedeflerin Ermeni Devletinin temel ilkeleri olduğu beyanı, yine anayasada geçen 13. maddesinin 2. paragrafında devlet armasında Ağrı Dağı'nın bulunduğu kaydı yer almaktadır (Şimşir, 2009:394). Ayrıca Ermenistan 1921 Kars-Gümrü Antlaşmasının yürürlükte olmadığını savunmakta, anayasalarında ve Bağımsızlık Bildirisinde 1915 sözde soykırıma atıfta bulunmaktadır (Erdem, 2009:2).

Ermenistan anayasasına göre devlet başkanı şu şekilde tanımlanmaktadır: Devlet başkanı, Cumhuriyetin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin garantörüdür. Cumhurbaşkanı seçilen kişi arka arkaya iki dönemden fazla devlet başkanlığı yapamaz. Seçimlerde ilk turda hiçbir aday %50'yi aşamazsa iki hafta sonra ikinci tur yapılmaktadır. Ermenistan'da en büyük problem devletleşme ve demokratikleşme meselesinde siyasi sistem problemidir. Ermenistan'da kuvvetler ayrılığının kurumlaşmaması, bağımsız bir yargının oluşmaması sorunu beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte Ermenistan'da fikir, ifade, basın ve din hürriyeti sorunludur. Siyasi partilerin çokluğu (2003 yılı verilerine göre siyasi parti sayısı 70'in üzerindedir) Ermenistan siyasi yapısını parçalı ve etkisiz hale getiren bir durum yaratmaktadır (Sezgin, 2003:77-78).

12 Mayıs 2007 seçimlerinde Ermenistan Başbakanı Sarkisyan'ın lideri olduğu Cumhuriyetçi Parti oyların %33'ünü alarak birinci parti olmuştur. Ermenistan yeni hükümetinin önceliği, ekonomik kalkınma olarak değil de güçlü bir ordu kurmak olarak belirtmiştir. Bu durum, özellikle Karabağ sorununda Ermenistan'ın askeri müdahale de dahil her türlü olasılığı dikkate aldığı şeklinde yorumlanmıştır (Eren, 2007a:12-13). Bu seçim sonucunda yönetime gelen Karabağ kökenlilerin ağırlığının da devam edeceğini ortaya koymuştur. Devlet başkanı Koçaryan ile başbakan Sarkisyan Karabağ kökenlidir ve Karabağ Ermenilerin uzlaşmaz bir kişiliğe sahip olduklarından, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde bir değişiklik olmayacağı beklentisini doğurmuştur (Kanbolat, 2007:10-11).

Bu durum, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan ilişkilerin geliştirilmesine dair protokol ile iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır.*

1.2.2. Ermenistan'ın Ekonomisi

Ermenistan bağımsız olduktan sonra Sovyetlerden kalma merkezi planlama sistemi ile ekonomik kalkınmanın mümkün olamayacağını anlayan hükümet, serbest Pazar ekonomisinin kurulması ve çeşitli mülkiyet şekillerinin oluşturulması amacı ile 1991 Şubatında özelleştirmenin esasları hakkındaki kanunu kabul etmiştir. Özelleştirme, önce tarımda yapılmış, sonra adım adım diğer sektörlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda “köylü toprakları ve kolektif köylü çiftliklerinin özelleştirilmesi hakkında kanun” ile toprak, devletin tekeline alınmış ve köylüler arasında paylaştırılmıştır. Bu durum 1993 yılında kabul edilen yasa ile sosyal konutların özelleştirilmesi ile devam etmiştir (Cabbarlı, 2005:83-84).

Ermenistan Hükümeti 1990-94 yılları arası serbest Pazar ekonomisini yerleştirmek için gerekli olan düzenlemeleri yapmış olsa da, özelleştirme sürecinde yaşanan yolsuzluklar, reform çalışmalarının ihtiyaç duyulan düzeyde olmaması, Dağlık Karabağ savaşının devam etmesi, siyasi ve askeri istikrarın bir türlü kurulamaması nedeni ile istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bağımsızlıktan sonra nitelikli iş gücünün dışarıya göçü nedeniyle Ermenistan ekonomisinin kalifiye iş gücü konusunda ciddi sıkıntı yaşayacağı söylene de (Sezgin, 2002:47), yurtdışında yaşayan Ermeniler ülkelerine yıllık 250 milyon dolar civarında para transfer etmeleri ile ekonomilerine büyük katkı yaptıkları aşikardır. Nitekim bu miktar Ermenistan GSYH'nin %12'sine eşittir (Cabbarlı, 2005:85).

1994 yılına kadar küçülen Ermenistan ekonomisinde, hükümet kalkınma programı uygulasa da, Dağlık Karabağ savaşının giderleri ve iç politikada yaşanan siyasi çalkantılar uygulanan programı sekteye uğratmıştır. 1997 yılı bütçe açığı GSYH'nin %56'sını oluştururken, ülkede hiper enflasyon yaşanmıştır. BDT devletlerarası istatistik

* İleriki bölümde söz konusu protokoller ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

komitesinin hazırladığı rapora göre 2003 yılı itibarı ile Ermenistan'ın ekonomik düzeyi 1970'ler seviyesindedir. Aylık asgari ücretin 90 dolar, orta düzey maaşın 380 dolar, emekli maaşının 75 dolar olduğu bir ülkede, kentli bir ailenin aylık tüketim sepeti 70 dolar civarında olduğunu düşünürsek, ülkede yolsuzluk yapılması kaçınılmaz olmaktadır (Cabbarlı, 2005:85). Sadece bu veriler bile Ermenistan ekonomisinin durumunu gözler önüne sermektedir. Ermenistan'ın 2010 itibarıyla GSYİH'si 16,86 milyar dolar olarak gerçekleşirken, kişi başına düşen milli gelir ise 5700 dolardır. Ermenistan'da İşsizlik oranı %7,1 iken, enflasyon oranı %6,9 olarak gerçekleşmiştir (Armağan, 2011:2). Ülkenin ekonomik durumu, 2009 yılından itibaren Türkiye ile ilişkilerinde hassas davranmasını gerektirmiştir. Bunu Ermenistan ile Türkiye arasında imzalanan protokolde Alican kapısının açılmasını ön koşul olarak görmesinden anlıyoruz.*

Ermenistan Hükümeti geniş bir özelleştirme programı hazırlamasına rağmen; ihalelerde yapılan yolsuzluklar, yabancı şirketlerin ülkedeki faaliyetleri için gerekli hukuki ortamın olmaması, yatırım riskinin büyük olması, üretilen malların dünya pazarlarına ulaştırılmasında yaşanan zorluklar, bürokratik yapının hantallığı, serbest piyasa ekonomisine geçişte gerekli olan yapısal dönüşümün altyapısal sorunları, ülke içinde sermaye ve nitelikli iş gücünün eksiklikleri (Büyükakıncı, 2005:127), gibi nedenlerden dolayı özelleştirme programı başarısızlığa uğramıştır.

Ermenistan, doğal kaynaklardan ve ağır sanayi tesislerinden yoksun olması nedeni ile ihtiyaç duyduğu ürünleri ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu durum Dağlık Karabağ savaşı sırasında daha fazla hissedilmiştir (Cabbarlı, 2005:87).

2010 yılında 2,98 milyar dolar ithalata karşılık, ihracat ancak 846 milyon dolar olabilmıştır (Armağan, 2011:2). Ermenistan Hükümeti aradaki farkı kapatmakta zorlanmaktadır.

* İleride bu konu Türkiye-Ermenistan ilişkileri çerçevesinde daha geniş bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

Tablo 8. Ermenistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler

ÜLKE	2008 (%)	2009 (%)	2010 (%)
RUSYA	19.7	14.3	13.3
ALMANYA	17.4	16.2	15.8
BULGARİSTAN	5.6	9.6	15.3
ABD	5.0	10.1	8.9
HOLLANDA	12.4	7.8	9.1
BELÇİKA	8.5	5.9	8.8

Kaynak: <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/A9EE4D7F-4626-4AD5-AAB1-BEEA907AB00D/18443/Ermenistan%C3%9CİkeRaporu.pdf>, 02.12.2011.

Tablo 9. Ermenistan'ın İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler

ÜLKE	2008 (%)	2009 (%)	2010 (%)
RUSYA	19.2	23.9	16.0
ÇİN	8.6	8.6	6.6
UKRAYNA	7.1	6.1	5.4
TÜRKİYE	6.1	5.3	4.7
ALMANYA	5.8	5.3	3.3
ABD	4.9	3.6	4.0

Kaynak: <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/A9EE4D7F-4626-4AD5-AAB1-BEEA907AB00D/18443/Ermenistan%C3%9CİkeRaporu.pdf>, 02.12.2011.

Ermenistan, SSCB'nin dağılmasından sonra enerji kaynaklarından yoksun olması nedeni ile kendisini enerji krizinin içinde bulmuştur. Başta Türkmenistan'dan doğalgaz alan Ermenistan, 1995 yılından sonra ihtiyacını Rusya'dan karşılamaya başlamıştır. Ermenistan, Rusya'dan 14.5 milyar m³ doğalgaz ithal etse de, bu miktar onun ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Ermenistan, Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmak için İran ile görüşmelere başlamış, fakat birim fiyatı başına İran Hükümeti Rusya'ya ödenilenden %35 fazla fiyat talep etmiştir. Ermenistan'da enerji üretimi konusunda ciddi sıkıntılardan biri de Metsamor Nükleer Santrali'nin faaliyetinde yaşanan aksamalardır. 1970'li yılların teknolojisi ile inşa edilmiş olan santral, 1988 depreminden sonra kapatılmış olmasına rağmen 1995 yılında tekrar faaliyete geçmiştir. Çernobil örneğinde olduğu gibi çevre ve komşu ülkelere de tehlike oluşturabilecek bu santral (Cabbarlı, 2005:88), günümüzde faaliyettedir.

Tablo 10. Ermenistan'ın Dış Ticaret Verileri

ÜLKE	İHRACAT (000 \$)		İTHALAT (000 \$)	
	2008	2009	2008	2009
RUSYA	210 548	115 318	854 839	793 582
ÇİN	1 815	17 876	392 924	290 258
ALMANYA	183 738	114 961	256 646	178 035
UKRAYNA	21 928	12 676	316 194	204 396
AMERİKA	52 843	66 978	219 858	121 594
TÜRKİYE	1 851	1 197	273 974	180 447
İSVİÇRE	12 297	29 785	20 968	127 027
İRAN	25 534	19 502	205 665	127 123

Tablo 10'un Devamı				
BULGARİSTAN	59 574	60 024	118 604	86 260
AVUSTURYA	5 535	66 763	161 569	57 477
İTALYA	27 648	6 953	158 835	115 745
BELÇİKA	89 589	46 791	94 761	58 664
KORE	577	6 506	84 272	90 648
GÜRCİSTAN	81 545	52 401	49 837	40 927
FRANSA	10 650	5 663	129 074	75 389
HOLLANDA	130 921	52 165	22 931	26 996
JAPONYA	392	357	170 066	76 920
ROMANYA	213	66	100 196	72 829
BREZİLYA	152	1	58 456	54 791
KANADA	15 927	34 053	32 446	18 214
DİĞER	126 422	58 117	748 188	521 439

Kaynak: <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/A9EE4D7F-4626-4AD5-AAB1-BEEA907AB00D/18443/Ermenistan%C3%9CIkeRaporu.pdf>, 02.12.2011.

Tablo 11. Ermenistan’da Bulunan Yabancı Yatırımlar (2009)

ÜLKE	(000 \$)	%
RUSYA	384 831	52.5
FRANSA	197 421	26.9
ARJANTİN	48 258	6.59
ITALYA	33 480	4.5
ALMANYA	19 358	2.64
LÜBNAN	13 548	1.85
ABD	12 982	1.77
KIBRIS	6 939	0.94
HOLLANDA	4 569	0.62
LÜKSEMBURG	2 487	0.33
BELÇİKA	1 213	0.16
DİĞER	7 028	0.96
TOPLAM	732 118	100

Kaynak: <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/A9EE4D7F-4626-4AD5-AAB1-BEEA907AB00D/18443/Ermenistan%C3%9CİkeRaporu.pdf> , 02.12.2011.

1.2.3. Ermenistan’ın Sosyal Yapısı

Güney Kafkasya’da en homojen millet olarak Ermeniler kabul edilmektedir. 1826-1828 savaşından sonra Ruslar tarafından Kafkasya ötesine 40 bin İran ve 84 bin Türkiye

Ermeni'sini yerleştirdiler. 1860 Rus sayımlarına göre Bakü'deki Rus ve Ermeni nüfusu %7'den azdı (Sariahmetoğlu, 2006:415). 1919 yılı verilerine göre Nahçıvan eyaletinde Ermeniler toplam nüfusun %36'sını (Azerbaycan Türkleri %62.5) oluştururken, şerur-Dereleyez şehrinde ise bu oran %27.4'n (Azerbaycan Türkleri %72.3) oluşturmaktaydı. Sürmeli ile Erivan eyaletlerinde ise sırası ile %30.4'n (Azerbaycan Türkleri %65'ini) ve %37.4'n (Azerbaycan Türkleri %60.2'si) Ermenilerden oluşmaktaydı (Cabbarlı, 2006:1). Bu yılda görüldüğü gibi Ermeniler bölgede azınlık durumda olmakla birlikte 1920 yılından itibaren Sovyetlerin sistematik desteği ve uygulanan planlar neticesinde (XIX. yüzyılının başlarından itibaren Osmanlıdan ve İnan'dan bölgeye yaklaşık 300 bin Ermeni göçü olmasının da etkisi büyüktü) durum Ermenilerin lehine dönmüştür. Günümüzde Ermenistan'da azınlıklar, toplam nüfusunun ancak %5'ini oluşturmaktadır. Bu oranın çoğunu Azeriler, Ruslar ve Ukraynalı olanlar oluşturmaktadır. Bununla beraber Ermenistan'da Asuriler, Gürcüler, Almanlar, Grekler, Yahudiler, Kürtler, Lehler, Beyaz Ruslar, Malakonlar ve Yezidi Kürtler de yaşamaktadır (Cabbarlı, 2006:1-2). Bölgede Azerbaycanlı Türklerin göç etme nedenlerinde en önemlisi Ermenistan-Azerbaycan savaşıdır.

Ermenistan'da göçün nedenlerinin en önemli sebeblerinden biri de ülke içindeki yaşam koşullarının zorluğudur. Batıdaki olanakların ve yaşam koşullarının ykseklıği nedeni ile gçler genellikle batı ülkelerine olmaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde enflasyonun artmasına paralel ülkede işsizlik boy göstermiştir. Hkmetin bütçeyi dengelemek adına kemer sıkılmak zorunda kalması sosyal devlet ilkesinden taviz verilmesine neden olmuş, bu durum sosyal güvenlik sistemini krtmiş, sağlık ve eğitime ayrılan kaynaklar azalmıştır. Özellikle kentlerde sürekli artan yoksulluk baş göstermiştir (Stratejik İnceleme Raporu, 2003a:76). Ayrıca Dağlık Karabağ'ın işgali ve Azerbaycan ile yürütülen savaş, Ermenistan ekonomisine yk getirmiştir. Yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı Ermenistan'dan başta Avrupa lkeleri olmak üzere başka ülkelere gç artarak devam etmiştir. 2006 verilerine göre bu gçler nedeni ile Ermenistan nüfusunun gerçek rakamının 2 milyon civarında olduğu söylenilmektedir (Yalçınkaya, 2006a:146-147). Ermenistan dışındaki Ermenilerin sayısı 5 milyon olduğu tahmin edilmektedir (Eren, 2007b:80). Günümüzde Ermenistan'ın nüfusu 3 milyona yakındır (Armağan, 2011:2).

Göçlerin Ermenistan üzerinde olumlu ve olumsuz etkisi bulunmaktadır. Olumlu etkilerine bakacak olursak; Ermenistan ekonomisi genç nüfusuna yeterince iş olanağı sağlayamadığından, işsiz nüfusu göçle ülke dışına gönderilmesi siyasi istikrara katkıda bulunmakta, ekonomik açıdan da Ermeni diasporası aracılığı ile bütçeye gelir sağlamaktadır. Göçlerin ülke ekonomisi için ne kadar önemli olduğunu Rusya'da yaşanan 1998 krizi göstermiştir. Bu kriz esnasında göçmenlerden Ermenistan'a önemli miktarda para transferi yapılmıştır (Stratejik İnceleme Raporu, 2003a:77).

Göçlerin Ermenistan'a olumsuz etkisi ise; Ermenistan'dan göç edenlerin çoğu eğitimli ve dinamik kesimlerden oluşmaktadır. Bu durum göçlerin beyin göçü olmasını ve ülke içindeki ekonomik sürecin işleminde olumsuz etki yaratmaktadır. Aynı şekilde ülkede sürekli göçlerin olması, Ermenistan orta sınıfının sağlıklı bir şekilde oluşmasını engellediğinden, sosyal yaşamı da bozmaktadır. Bir başka olumsuz etkisi de göçle beraber yaklaşık 100 milyon doların kaçakçılara gidiyor olmasıdır (Stratejik İnceleme Raporu, 2003a:77-78).

1.3. Dağlık Karabağ

Azerbaycan Ermenistan ilişkilerinin seyrinde Karabağ'ın önemli bir yeri vardır. İki ülke arasında sorunun patlak verdiği 1988 yılının öncesine kadar Ermenistan tarafından devamlı olarak bu bölgenin kendilerine ait olduğunu dillendirmişlerdir. Aynı şekilde Azerbaycan tarafı da buranın kadim bir Türk yurdu olduğunu belirtmektedir. Günümüzde Dağlık Karabağ, sorununun analizini ve gelecekteki konumunu belirlemek için tarihsel seyrinin yeterli düzeyde bilinmesini gerekli kılmaktadır.

Tarihi Karabağ bölgesi, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile şu andaki Ermenistan devletinin sınırları içinde yer alan Gökçe Göl'ü arasındaki dağlık bölge ile bu bölge civarındaki ovalardan oluşan coğrafi alanı kapsamaktaydı (Cabbarlı, 2009:1). Günümüzde Karabağ; Küçük Kafkas sıradağlarının güney doğusunda bulunan 4400 km²'lik yüzölçümüne sahip, Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı özerk bölgedir (Alışık, 2005:583). Bölgenin doğal sınırları Kür ve Araş nehirleri ile Gökçe Göl'ü teşkil

etmektedir. Karabağ, 18 bin kilometrekare yüzölçümlü, volkanik dağlarla kaplı, yüksek bir yayladır (Abbaslı, 2011:167).

Karabağ 1920 yılında Ermenistan'ın eline geçen İrevan, Zengezur, Gökçe bölgeleri ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile bir bütünlük içermektedir. Günümüzde Karabağ nüfusunun çoğunluğu Ermenilerden oluşmaktadır. 1979 sayımında Dağlık Karabağ vilayetini oluşturan beş il ile birlikte bölgenin toplam nüfusu 162 bini buluyordu. Bunun 123 bini Ermeniler, 37 binini Azerilerden oluşmaktaydı (Attar, 2005:6). Daha önceleri Dağlık Karabağ'da çok az sayıda Ermeni bulunmaktaydı. 1828'den itibaren Rusların izlediği politikalar neticesinde devamlı olarak bölgenin demografik yapısıyla oynanmıştır (BUSAM, 2009:6-7). 1919 yılında İngilizler tarafından yapılan bir çalışmaya dayanılarak % 60 civarında Azeri nüfus bulunuyordu. Günümüzde Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusunun çoğunluk duruma gelmesi, SSCB döneminde olmuştur (Özkul ve Vermez, 2009:148).

Karabağ bölgesinin coğrafi konum ve özellikleri, Küçük Kafkasya Dağlık sahasına özgü iklim özelliklerine sahiptir. Karabağ, Azerbaycan'a özgü olan iklim kuşağının üçüne (orta sıcak, orta soğuk, soğuk) sahiptir. Ortalama sıcaklık 0-10 C⁰ iken yıllık ortalama yağış 600-1200 mm'dir (Attar, 2005:7). Karabağ'da karasal iklim etkilidir. Kasım sıcaklık ortalaması yüksek kesimlerde -4 ile -13 C⁰ iken, alçak kesimlerde 2 ile 5 C⁰ arasında değişmektedir. Yaz ortalaması ise 14-26 C⁰'dir (Alışık, 2005:586). Zengin bir bitki örtüsüne sahip olan Karabağ; temiz havası, su kaynakları, çimenleri ve kışın kalın kar örtüsüyle Azerbaycan edebiyatına ilham kaynağı olmuştur. Sulların bolluğu ve toprakların verimliliği nedeniyle Karabağ, tarih boyunca kuzeyden ve güneyden gelen Türklere kışlak görevi yapmıştır (Abbaslı, 2011:167; Dedeyev, 2008:15).

Karabağ vilayeti doğuda Bedre, Mirbeşir, Ağdam, Ağrabeti ve Fuzuli illeri; güneyde Cebrail, Gubadlı, batısında Laçın, Kelbecer; kuzeyinde İsmaili illeri ile çevrili iken, Karabağ vilayetinin dışında kalan Karabağ yaylası bugünkü Kelbecer ile Laçın arazisine girmektedir (Attar, 2005:7). Karabağ, sahip olduğu coğrafi yapı nedeni ile eski dönemlerden itibaren toplumların yaşadığı önemli bir yerleşim birimi olmuştur. Bu

bölge eskiden beri çeşitli isimler ile anılmıştır. Bunların bazıları şunlardır: Gerger, Guger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsek, Sev, Aygi vb. gibi.

Kuzey Azerbaycan tarihinin en erken dönemlerinde Saklar yaşamıştır. M.Ö IV. yüzyılda bu bölgede ortaya çıkan Abla Krallığı ve bu krallığa bağlı etnik grupların ortaya çıkışı Sakların etkisiyledir. Karabağ bölgesinde ilk siyasal güç olarak ortaya çıkan Saklar ve bu boylardan biri olduğu tahmin edilen Kargar (Gargarlar) Karabağ'da yerleşen Türk kavimleridir. Gargarlar bölgeye adını veren ilk topluluk olduğu, gerek antik çağda gerekse ortaçağ düşünürlerinin bir kısmı Karabağ'ı Gargarlar ülkesi olarak görmektedirler. Gargarlar bölgede yerleşim alanları kurmuş, yaşadıkları yerleri isimlendirmişlerdir. Günümüzde Kargar nehrinin de adının Gargarlara dayandığı Azerbaycanlılar tarafından dile getirilmektedir. Fakat bazı Ermeni tarihçileri Kargar adının Ermenicede “taşın göğsü” anlamına geldiğini belirtmiş, bunların Ermeni kökenli boylar olduğu vurgulanmış olsa da bu sav doğrulanmamıştır (Attar, 2005:3-5).

VI. yüzyılda Kür ve Aras nehirleri arasında hüküm süren İskitler döneminde Karabağ'a Arsah denmiştir. Türkçede “erkek, kişi, yiğit”; Sak “sağ, akıllı, yetenekli” anlamlara geldiği çeşitli kaynaklarda Arsak isminin Türk kökenli olduğu savunulmaktadır. X. yüzyılda Çinli bir yazar tarafından hazırlanan “Uygur Seyahatnamesi” adlı eserde de Arsak kelimesinin geçmiş olması, bu kelimenin Türkçe olduğunu gösteren delillerdendir. Ortaçağ kaynaklarında bölge “Arran Karabağ” adıyla anılmaktaydı. Daha sonraları bölgede Türk hakimiyeti sağlanmış ardından Karabağ ismini alarak bölge günümüze kadar bu isimle anılmaya başlanmıştır (Karaman, 2006:30).

Ermeniler ise bölge ismini Urartu yazıtlarında Urteche-Urtehini olarak geçtiğini ve Ermeni adı olan Artsah (Arşak) isminden geldiği; Antik Yunan yazılarında da bölgeye Ermenice Artsah'ı çağrıştıran Orhistena denildiğini belirtmektedirler. Yine Ermeniler tarafından tarihi Ermenistan'ın kuzeydoğu eyaletlerine Arsak ve Utik denildiğini ayrıca bu civar şehirlerin V. yüzyılın başlarına kadar Büyük Ermenistan Krallığı'na ait olduğunu iddia etmektedirler. Dolayısıyla onlara göre Artsah (Arşak) ismi Ermeni

Şekil 3. Dağlık Karabağ Haritası

Kaynak:http://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/5/5d/Da%C4%9F1%C4%B1k_Karaba%C4%9F_haritas%C4%B1.PNG, 11.02.2010

kökenlidir (Khalilov, 2008:13). Ermenilerin iddia ettikleri gibi Arşak ismi Ermenice kökenli olamaz. Çünkü XIX. Yüzyıla kadarki tarihi kayıtlarda Arsak/Varsak isminde Türk boylarına raslanmaktadır. Bazı düşünürlere göre Arşak kelimesi Farsça kökenlidir. Yine bazı Ermeni tarihçilere göre Karabağ adının XIII. yüzyılda yaşamış Anili Samuel'in eserinde geçen "Sev Aygi" adına dayandırdıkları görülmektedir. Fakat bazı Ermeni tarihçiler kaynaklarında "Sev Aygi" ismi yerine Karabağ kelimesini kullandıkları görülmektedir. Kısacası M.Ö XII. yüzyıldan beri çoğu kaynaklarda "Karabağ" ismi kullanılmıştır (Attar, 2005:6).

Osmanlı zamanında Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Azerbaycan'dan söz edilirken Karabağ'ı Küçük Azerbaycan şeklinde tarif etmektedir. Ruslar zamanında ise bölgenin işgali sonrası bölgedeki Türk unsurlarından dolayı burayı taksimata gitmemişlerdir. Fakat Karabağ'ı Yelizetepol valiliğinin bir kazası olarak ilan ederler. Ruslar daha

sonraları Dağlık Karabağ anlamında “Nagorni Karabağ” ismini yaygın bir şekilde kullanmaya başlarlar (Karaman, 2006:30-31).

Yaklaşık bin yıldan beri Arap, Fars, Azerbaycan ve diğer milletlerin kaynaklarında yer alan Karabağ adı, Kara ve Bağ kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmış birleşik bir kelime olduğu görülür. Kara kelimesi; büyük, muhteşem, geniş anlamında kullanılan Türkçe bir kelime iken bağ ise Farsça kökenlidir. Günümüzde de bakıldığında gerek Azerbaycan’da gerekse Türkiye’de buna benzer Karabulak, Karadağ gibi birleşik kelimeler yaygın olarak kullanılmaktadır (Karaman, 2006:63). Görüldüğü gibi Karabağ ismi Türkçe kökenlidir. Dolayısıyla Ermenilerin görüşleri inandırıcılıktan uzaktır.

1.3.1. Dağlık Karabağ’ın Siyasi Yapısı ve Tarihsel Gelişimi

İnsanlığın en eski merkezlerinden biri olarak kabul edilen Karabağ, Fuzuli ilinin sınırları içerisinde yer alan Azıh ve Tağla mağarasında ortaya çıkartılan kalıntılardan bu bölgenin 1.5-2 milyon yıl önce insanların yerleşim alanı olduğu tahmin edilmektedir. Bir sonraki arkeolojik buluntu Hocalı Yapıtları çakmaklarıdır. Bu yapıtların M.Ö XVII-XVIII yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir (Abbaslı, 2011:31). Bu veriler Karabağ’ın çok eski yıllardan beri bir yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir.

Karabağ’ın da dahil olduğu bugünkü Azerbaycan’da M.Ö VII. yüzyılda Türk soyundan olan Sakalar hüküm sürmüşlerdir. Bu çağlarda Gökçegöl, Gence, Nahçıvan, Karabağ ve Muğan bölgelerinde Sakalar yaşamışlardır. Öte yandan, Arran’daki Anaria ve Gence’deki Uti kavimleri de bölgedeki ilk Türklerden olan Udh ve Udinler olduğu da iddia edilmektedir (İşyar, 2004:90). Yine M.Ö VI. yüzyılda Gürcü kaynaklarında Kür nehri boyunca Hun-Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları görülmektedir. Urartu uygarlığı ve bölgedeki Ermeni egemenliğinin tamamen ortadan kalkmasıyla bölgeye sonradan, Türk olan Arskılıklar, Mamıklar, Saragurlar, Akatzierler ve Hazarlar da hükmetmişlerdir (Kutalmış, 2003:67).

M.S IV. yüzyılda Azerbaycan'da hüküm süren Hunlar; Arap kaynaklarında belirtildiği kadarıyla Sasani devletinin en güçlü zamanlarında bile bölgeye akın ettikleri Aşağı-Volga ve Kuzey Kafkasya'daki Hazar Türklerinin katılımıyla Karabağ ve Muğan'dan başlanarak Kür ve Aras boylarından Kars'a kadar yayıldıkları görülmektedir (İşyar, 2004:99). Arap fetihleri sırasında bölge Müslüman komutanların idaresine girmiş olsa da bu dönemde Hazar akınları devam etmiştir. Daha sonra Karabağ, önce Selçuklular ardından da Azerbaycan Atabeyleri idaresine geçmiştir. Moğol istilasını sırasında da

Karabağ bu sefer Moğol hakimiyetine girmiştir

(<http://www.egelihracatcilar.com/Asp/Content.Asp?MS=1&Content=1&MN01=18&MN02=10&MN03=0&MN04=0&MN05=0&ID=212>, 02.12.2011).

Oğuz Türkleri X. yüzyılda Transkafkasya bölgesine yoğun olarak göç etmeye başlamışlardır. Oğuz Han Edil-Volga nehri ile Derbent arasındaki yeri Kıpçaklara vermiş, kendisi de Karabağ'ı yurt olarak seçerek kışı burada geçirmiştir (İşyar, 2004:118). XI. yüzyılda da yeni Türkmen-Oğuz boyları Karabağ bölgesine yerleşmiş, ardından akın akın Oğuz Türkleri bölgeye gelmişlerdir. Artan Oğuz göçleri doğu sınırlarında hüküm süren ve Kür nehrine doğru genişlemeye çalışan Bizanslıları da durdurmaya muvaffak olmuşlardır. Bölgede iyice kendini hissettiren Türkler, Bizanslıları endişelendirmiş, Türklere karşı koymak için de Gürcü ve Ermeni prenslikleri hakimiyeti altına almış, Gregoryen mezhebinden olanlar zorla Ortodoks yapılmış ve 1045 yılında Bagrutini Krallığı Bizanslılar tarafından yıkılmıştır. Böylece tarihi Ermeni devleti bölgede fiilen ortadan kalkmıştır. Bu yıllarda Selçuklular Gence'de Bizanslıları yenip bölgeye girdiklerinde, karşılarında duracak bir Ermeni toplumu kalmamıştır (Yıldırım ve Özönder, 1991:2).

Malazgirt zaferinden sonra Transkafkasya'ya yönelik Türk akınları yoğunlaşmıştır. Bölgede Selçukluların hakimiyet kurmaları üzerine, Ermeniler kuzeyden Gürcistan'a güneyden ise Kilikya bölgesine göç etmişlerdir. XII. yüzyılın ortalarında Selçuklu İmparatorluğunun zayıflamaya başlaması sonrasında Ermeniler bunu fırsat olarak algılamış, Türklere karşı bazı saldırılarda bulunarak eski topraklara dönmeye çalışmışlardır (İşyar, 2004:121). Selçuklu hakimiyetinden sonra bölge Moğol istilasına

uğramıştır. Burada Moğollar hüküm sürdükten sonra Karabağ İlhanlı Hanlıklarının da en önemli karargah merkezi olmuştur (Abbasslı, 2011:168).

İlhanlıların hakimiyetinden sonra bölge önce Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerinin yönetimine girdi. Daha sonra Osmanlılar ile İran'da kurulan Türk Safevi ve Avşar Hanedanlıkları bölgede hüküm sürmüştür. Avşar Türk Devletinin zayıflaması neticesinde merkezi otoritenin bozulmasıyla çeşitli Türk Hanlıkları ortaya çıkmıştır. Bu hanlıklar Osmanlı Safevi Devleti arasında denge politikası takip ederek varlıklarını uzun süre korumuşlardır (Yıldırım ve Özönder, 1991:2).

Söz konusu hanlıklar arasında Karabağ hanlığı, günümüzde Ermenilerin hak iddia ettikleri Karabağ bölgesinde merkezi Şuşa olmak üzere 1747 yılında kurulmuştur.

Eski tarih kitaplarında Karabağ'ın sınırları şöyleydi: güney tarafında Hüdaferin köprüsünden Sınıg köprüye kadar, Aras çayına dek uzanır. Günümüzde Sınıg köprü, Kazah Şemseddin ve Demirci-Hasan bölgeleri arasında yer alır. Doğu tarafında Aras çayına kavuşarak Hazar denizine dökülen Kür çayı bulunmaktadır. Kuzey tarafında Çoran çayı bulunurken batı tarafı ise Kuşbek, Salvartı ve Erikli olarak adlandırılan dağlarla çevrilmiştir (Karabağlı, 1990:1).

Karabağ Hanlıklarından; Penah Ali Han Saraşlı 1747-1763, İbrahim Halil Han Penah Ali oğlu 1763-1806 ve Mehdikulu Han ise 1806-1826 yılları arasında hükümdar olmuşlardır. Karabağ Hanlığı Penah Ali ve İbrahim Halil dönemlerinde Azerbaycan yüzölçümü bakımından en büyük, siyasi bakımdan da en güçlü hanlığı olmuştur (Attar, 2005:14).

Karabağ, toprakları Selçukluların uygulamış olduğu ikta sistemi ile işletilmekteydi. Toprak devletin mülkiyetindeydi, Sosyal yaşam şeriat ve töre üzerinde kuruluydu. Önceleri hanlıklar mülkiyet prensipleriyle kurulmuş olsa da sonraları seçimle işbaşına gelmeye başlamışlardı (Yıldırım ve Özönder, 1991:14).

Yukarıda anlatıldığı gibi hanlıklar zamanında Karabağ tamamen Türkler tarafından yönetilmiştir. Gerek Selçuklular zamanında gerekse bağımsızlık hareketlerinin baş gösterdiği Azerbaycan hanlıkları zamanında Ermenilere ait bir hanlık veya buna yönelik emareler mevcut değildi (Yıldırım ve Özönder, 1991:3). Bu durum bizlere o devirlerde Ermenilerin dağınık ve Ermeni şuurunun bir etnik hüviyetinde olmadığını göstermektedir.* Karabağ Hanlığı 1805 yılında Rusya işgaline uğrar. 1813 yılına Gülistan Antlaşmasıyla bölge Rusya'ya bırakılmak zorunda kalınır (Alışık, 2008:584).

Rusya ve İran arasında devam eden mücadele sonrasında imzalanan Gülistan Antlaşması gereği; Dağıstan, Gürcistan'ın Şeragel eyaleti, İmeretia, Guria, Mingrelia ve Abhazya bölgeleri, Karabağ, Gence, Şeki, Şirvan, Derbent, Küba, Bakü ve Talış Hanlıkları Rusya'da kalırken Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları İran'a bırakılmıştır. Karabağ'ı sınırlarına katan Rusya 1816 yılında "Ermeni Şark Dilleri Enstitüsünü" kurmuştur (İşyar, 2004:173). Bu tarihten sonra Ruslar, başta Karabağ olmak üzere bölgedeki Türk nüfusunu sistematik olarak azaltmaya ve Türkleri bölgeden uzak tutmaya çalışmıştır.

1828 yılında İran'la Türkmençay Barış Antlaşması imzalayan Rusya (Kurat, 1987:323), bazı ayrıcalıklar kazanmıştır. Bu antlaşmadan Gülistan Antlaşmasının kazanımlarına ek olarak Erivan ve Nahçıvan Rusya topraklarına katılmıştır. Ayrıca antlaşma içindeki bir maddeye dayanılarak bir yıl içinde Prandan Rusya'ya 30 binden fazla Ermeni göç etmiştir (Oğan, 2001:432). Sadece 1828 yılının ilk aylarında İran'dan Kafkasya'ya 41.524 Ermeni göç ettirildi. 1829-1830 yılları arasında Rus yönetimi İran'dan 40 bin, Osmanlı Devletinden de 84 bin olmak üzere toplamda 125 bin civarında Ermeni tebaası başta Azerbaycan olmak üzere Kafkasya'ya iskan ettirildi (Cavadov, 2000:390-391). Rusya'nın izlediği bu politika çerçevesinde gerek Karabağ, gerekse Nahçıvan, Erivan Hanlıklarının nüfus yapısı altüst edilmiştir. Bu doğrultuda Çar, Nahçıvan ve Erivan Hanlıklarını ortadan kaldırarak Erivan merkezli bir Ermeni yönetimi kurmuştur. Osmanlı ile Kafkasya sınırlarına paralel olarak bir tampon bölge oluşturulması

* Günümüzde Ermenilerin en büyük dayanaklarından biri olarak gösterdikleri Karabağ'ın eskiden beri Ermenilerin yaşadığı ve hüküm sürdüğü şeklindeki tezi bu noktada anlamsız kalmaktadır. Ermeni davasının ortaya atılması; bölgenin Rusya tarafından işgali ve başta İngiltere olmak üzere batının çıkarları doğrultusunda desteklenilmesinden ileri gelmektedir.

düşünülen bu yerin amacını Mehmet Saray şu şekilde özetlemektedir: “*Ruslar, İran’ın ve Osmanlı Devletinin Kafkaslara doğru ilerlemelerini ve Müslüman toplulukları kurtarma teşebbüslerini önlemek için bu tampon Ermeni devletini kurmuştur*” (Saray, 1993:391; Attar, 2005:112).

1828-1829 yılında Rusya’nın Osmanlı Devleti ile yapılan Edirne Antlaşmasınının 13. maddesi gereği Türkiye’den Erivan vilayetine bir yıl içerisinde 21.666 Ermeni göç ettirilmiştir. 1893 yılına ait Kafkas Ötesi İstatistik Komitesi’nin kayıtlarına göre Erivan nüfusunun % 0,6’sı Rus, % 56’sı Ermeni ve %41’i Azeri Türklerinden oluşmaktaydı. 1900’lü yıllara gelindiğinde Kafkas ötesi bölgelerden 1.3 milyon Ermeni nüfusunun ancak 300 bininin bölgenin yerlisi olduğu, geri kalan bir milyon Ermeni ise Ruslar tarafından bölgeye göç ettirildiği belirtilmektedir (Attar, 2005:41). Verilen rakamlar analiz edildiğinde Rusya tarafından bölgede adım adım Ermeni devleti kurulduğu sonucuna varılabilir.

Göç sırasında İran veliaht prensi Abbas Mirza ülkesinde yaşayan Ermenilere göç ettikleri takdirde Rusların onları askere alacaklarını belirtmiş, fakat buna rağmen Ermeniler; “Bir Hıristiyan ülkesinde ot yemeyi, İran’da ekmek yemeye tercih ederiz” görüşleriyle göçe katılmışlardır. Osmanlı Devleti ile İran’ın tüm engellemelerine rağmen göçler tüm hızıyla devam etmiş, göçmenler Rusya tarafından Karabağ’a yerleştirilmiştir. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Edirne Barış Antlaşmasından sonra Anadolu’dan gelen binlerce Ermeni başta Revan olmak üzere Nahçıvan ve Karabağ bölgelerine yerleştirilmiştir (İşyar, 2004:214).

Yavuz Arslan, 1828-1990 yılları arasında bölgedeki demografik yapı üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda 1827 yılında nüfusunun hemen hemen tamamı Türk olan bugünkü Ermenistan’da (1827 yılında sadece 25 bin civarında Ermeni tebaası yaşıyordu) 1900’lerde bölgede Türk bırakılmamıştır. Günümüzde bölgenin demografik yapısının tamamen değiştirildiği ortadadır (Attar, 2005:41-42).

SSCB’de Komünist Partisi’nin Kafkas Bürosu 4 Temmuz 1921 tarihinde Dağlık Karabağ bölgesinin 4’te 3 çoğunlukla Sovyet Ermenistan’a bağlanması kararlaştırılmıştır. Fakat bir gün sonra karar tekrar değerlendirilmiş ve oylamada bu sefer Dağlık Karabağ, Azerbaycan SSC’ye bağlı otonom haklara sahip bir bölge olması kararlaştırılmıştır (Yıldırım ve Özönder, 1991:27). Bu kararın alınmasının zamanın milliyetler komiseri Stalin’in etkisiyle gerçekleşmiştir (İşyar, 2004:354). Stalin’in Transkafkasya’daki sınır düzenlemeleri bağlamında en doğru çözümün bu olduğuna inanıyordu. Kafkas Bürosunun gerekçeli kararı şu şekildedir.

“Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli barışın gerekliliği, Yukarı ve Aşağı Karabağ[in] ekonomik bağlantıları, bölgenin Azerbaycan ile olan daimi bağlantısı dikkate alınarak, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan hudutları içinde kalmasına ve muhtariyet verilmesine dair karar kabul edilmiştir” (Yıldırım ve Özönder, 1991:27).

1936 yılında kabul edilen ilk Sovyet anayasasında Dağlık Karabağ otonom oblastı konusunda mevcut statüsü korunmuştur.

1930 yılında Ermenistan’da yaşayan Türklere karşı amansız takip ve şiddet olayları baş göstermiştir. Bu yıllarda Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur genelinde Türklerin önde gelenleri tutuklanmıştır. Bunun nedenini onların kolektif çiftliklere (kolhoz) karşı geldikleri gösterilmiştir. Köylerde oluşturulan seyyar mahkemelerde onlarca insan tutuklanarak ölümle cezalandırılmıştır. Yargıçlar başında genelde Ermeni kökenli komiserler bulunmaktaydı. 1937-1938 yılında Karabağ Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde binlerce insan Sovyet suçlamasıyla damgalanmış, sürgün edilmiş, kimisi de kurşuna dizilmiştir. Ermenistan’da yaşayan birçok Türk, anayurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır (Attar, 2005:92-93).

1935 yılında Ermeni Komünist Partisi Sekreteri, Stalin’den Dağlık Karabağ ve Nahçıvan’ı istemiştir. Fakat bu istekler SSCB tarafından kabul görmemiştir. Ermenistan SSC kurulmasından itibaren devamlı bu istekler dillendirilmiştir. Genelde Moskova tarafından bu isteklere olumlu bakılmış olsa da o zamanki dünya konjonktürü buna

uygun olmadığı için bu istekler kabul görmemiştir (İşyar, 2004:367). Ermeniler 1945, 1963, 1967 ve 1977 yıllarında bu istekleri tekrarlamış fakat her seferinde bu istekler reddedilmiştir. 1988 yılına gelindiğinde Karabağ sorunu ortaya çıkmış, bu sorun Azerbaycan-Ermenistan savaşına neden olmuştur.*

1.3.2. Dağlık Karabağ'ın Ekonomisi

Dağlık Karabağ ekonomisi hızlı bir şekilde büyümektedir. Savaştan çıkmış ve parçalanmış bir ülke olmasına rağmen göreceli olarak devamlı büyüme trendine sahip olan Karabağ, 1999 yılında GSYİH'si 59 milyon dolardır. SSCB zamanında bu oranının %80'i daha az seviyedeydi. 2001-2005 yılları arasında %14 ekonomik büyüme kat ederek kayıtlı fiyatlar 114 milyon dolara çıkmıştır (www.diplomatictraffic.com/highlights_archives.asp?ID=163, 11.02.2010).

Dağlık Karabağ'ın resmi istatistik servisine göre 2001-2007 yılları arasında tüketici fiyat endeksi %34 civarında artarken, GSYİH %116 artış göstermiştir. 2001-2007 yılları arasında altı yıllık süre zarfında GSYİH'nin yaklaşık %60'ında reel büyüme gerçekleştiği söylenmektedir. GSYİH'nin %16'sı tarım, %15'i imalat, %9'ün inşaat ve %57'sini hizmet sektörlerinden oluşturmaktadır (www.diplomatictraffic.com/highlights_archives.asp?ID=163, 11.02.2010). GSYİH'de tarımın payı 2002'de %33 iken 2007 yılında %16'ya düşmüştür.

Karabağ'ın önemli yatırım alanları; telekomünikasyon, altın madenciliği, elmas parlatma, takti sanayisi (kuyumculuk) ve tarımdır. Topraklarının verimli olması tarım ve hayvancılığın gelişmesine neden olmuştur. Azerbaycan genelinde üretilen buğdayın %24'ü, üzümün %41'i (SSCB zamanında en büyük üzüm üreticilerinden biri Karabağ'dı), patatesin %46'sı, etin %18'i, süt ürünlerinin ise %34'ü şu anki Ermenistan işgali altında olan bölgelerde üretilmekteydi (Khalilov, 2008:11). Bu durum bölgenin tarım ve hayvancılık bakımından önemli olduğunu göstermektedir.

* İleriki bölümlerde Ermenistan-Azerbaycan savaşı geniş şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Dağlık Karabağ 2001 yılında enerjisinin %60'nın Ermenistan'dan ithal etmekteydi. Dağlık Karabağ, Mardoket yakınlarında hidroelektrik santrali çalıştırmaktadır. Karabağ yönetimi küçük hidroelektrik santralleri yapmayı planlamaktadır. Bu projeler 70-80 milyon dolara mal olacağı tahmin ediliyor. Buradan sağlanacak enerjinin bir bölümünü iç bölgede ihtiyaçta kullanılması hedeflenirken, geri kalan enerjiyi de ihraç etmeyi düşünmektedir (<http://www.russiajournal.com/node/3984>, 09.02.2010).

Karabağ yer altı kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Mehmet Köyü ve çevresinde çeşitli metal filizleri, Hankenti-Şuşa ve Harov'da mermer, Hatrut'ta alçıtaşı ve kireç yatakları bulunmaktadır. Kelpecer bölgesinde önemli miktarda altın çıkartılırken, bakır, ateşe dayanıklı kil ve tebeşir de bölgede çıkartılıp işlenen madenler arasındadır (Attar, 2005:7).

1.3.3. Dağlık Karabağ'ın Sosyal Yapısı

1988 yılında Dağlık Karabağ'da baş gösteren olaylar neticesinde 1989 yılından itibaren halk zorla göçe tabi tutulup, mülteci duruma düşmüştür. Bunun neticesinde Karabağ halkında sosyo-ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu alt başlıkta yaşanan sorunlarla birlikte Karabağ'ın demografik yapısına da değinilmeye çalışılacaktır.

23 Aralık 1947 tarihinde Stalin'in imzaladığı bir kararla Ermenistan sınırları içindeki tarihi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılan Azeriler, Azerbaycan'ın içlerine doğru göç ettirilmiştir. Bizzat devlet eliyle yapılan bu göçler haricinde baskı ve tehditlere dayanamayan on binlerce kişi de yaşadıkları yerleri terk ederek Azerbaycan'a sığınmışlardır (Özkul ve Vermez, 2009:149; Abbaslı, 2011:153). Bu göçler 1988'den itibaren artarak devam etmiştir.

Karabağ bölgesinden zorla göç ettirilen nüfusun milliyetlere dağılımı şu şekildedir: Azerbaycan göçmenlerinin sayısı 576.234 olduğu ve bunlardan Azerbaycan Türkleri 570.466, Kürtler 4.798, Anadolu Türkleri 357, Ruslar 516 ve diğer azınlıkların sayısı 97 kişidir. Göçmenlerin çoğunluk olarak yerleştikleri il ve ilçeler şu şekildedir: Bakü

153.392, Bedre 49.446, Fuzuli 50.155, Sumgayit 43.679, Akdam 20.609, Sabirabat 17.954, Laçın 16.986, Terter 15.065, İmişli 15.468 ve Yevlah'ta 11.559 kişi yerleşmiştir (Özkul ve Vermez, 2009:159).

1988-1991 yılları arasında Ermenistan'dan zorla göç ettirilenler ile Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonrasında göçmen duruma düşenler etnik olarak Oğuz soyundan gelen Azerbaycan Türkleridir. Bunlar dinsel olarak Müslüman Caferi/Şii mezhebine bağlıdır. Çok az bir kısmı ise Sünni'dir. Kaçkınlık ve mecburi göçmenler genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır (Cabbarlı, 2009:8).

1.3.3.1. Kaçkınlık ve Mecburi Göçmenlerin Statüsü

Azerbaycan Cumhuriyeti 1992 yılında "Kaçkınlık ve Mecburi Göçmenlerin Statüsü Hakkındaki Kanunu" kabul etmiştir. Bunları açıklayacak olursak kaçkınlık: Azerbaycan sınırları içerisinde kabul edilen, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olmayan, yaşadıkları bölgeden, daha önce yaşadıkları yerin yönetiminin korunmasından faydalanmayan/faydalanamayan ya da milliyet, ırk, din, dil gibi nedenlerle ayrımcılığa tabi tutulan sosyal gruplara mensup kişilerdir. Mecburi göçmenler: aynı kanuna tabi olmakla birlikte Azerbaycan sınırları içerisinde diğer yerlere göç ettirilmiş, yaşadıkları yerleri terk etmeye mecbur bırakılmış, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlığına sahip kimselere denmektedir (http://www.koksav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hk-hcabbarli.pdf, 11.02.2010).

Azerbaycan Hükümeti göçmenlerin sorunlarının araştırılması ve çözüm yollarının bulunması amacıyla çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bunları sıralayacak olursak; Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığı Akademisi bünyesinde eğitim merkezinin kurulması, 1998 yılında uluslararası standartlara uygun vatandaşlık yasasının kabul edilmesi, 2000 yılında kaçkınlıkla ilgili yeni yasanın kabul edilmesi bunların başlıcalarıdır (Cabbarlı, 2009:9).

1.3.3.2. Mültecilerin Durumu

Karabağ'da mülteciler zor şartlar altında hayatlarını sürdürmektedirler. Mültecilerin %51 çalışan kesimi oluştururken; Ailelerde %4.5'inde sakat insan bulunmaktadır. Mültecilerin çoğu kamplara ve kamu binalarına yerleşmek zorunda kalmışlardır. Mültecilerin %18.7'si çadırlarda, %19.1'i demiryolu vagonlarında, %1.4'ü senatoryumlarda ve çocuk kamplarında yaşamaktadırlar. Geri kalanların %20.9'u kirada ve akrabalarında yaşarken, çok az sayıda mülteci kendi evlerini alabilmişlerdir (Memmedova, 2009:50).

Göçmenlerin en büyük problemlerinden diğeri yeterli beslenme ve temel ihtiyaçlarını gidermede karşılaşılan sorunlardır. Öyle ki göçmen ailelerin %70'inin gıda yardımı almalarına rağmen, gıda ve diğeri temel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Göçmenlerin çoğu Azerbaycan toplumu içinde yoksul kesimlerinin en alt tabakasını oluşturmaktadırlar. Söz konusu kesimlerdeki yoksulluk, Azerbaycan toplumunda bazı sosyal erozyonlara yol açmaktadır. Bu durumda en çok olumsuz etkilenebilecek konumdaki gençlerde bulunuyor olması, geleneksel Azerbaycan ailesinin yapılanmasında ileriki yıllarda sosyo-ekonomik sorunlara yol açacağı aşikardır (Seferov ve İbadov, 2007:163).

Mecburi göçmenler sınırlı bir ekonomik imkanlara sahiptirler. Çalışabilecek durumda olan 400 bin kişinin 300 bini işsizdir. 2001 yılında UNICEF, Dünya Bankası ve Asya Gelişim Bankası'nın katkılarıyla yapılan araştırma sonuçlarına göre, Azerbaycan genel nüfus arasında yoksulluk oranı %49 iken, kaçkınlar ve mecburi göçmenler arasında bu oran % 63 olarak çıkmıştır (Cabbarlı, 2009:16). Bu rakamlar göçmen ve kaçkınların sosyal yaşam koşullarının ne kadar kötü olduğunu göstermektedir. Azerbaycan Hükümeti kaçkın ve göçmenler konusunda her ne kadar bunu birincil sorun olarak görüp, önlemler almış olsa da bunda yetersiz kalmaktadır.

1.3.4. Dağlık Karabağ'ın Jeopolitik Konumu

Tarih boyunca bu bölgeye hükmetmek için güçlü devletler birbirleriyle savaşmışlardır. Bunun nedeni Karabağ'ın bölgede hakim bir konumda olmasından ileri gelmektedir. Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek bir konumda olan Karabağ (Aliyev, 2005:203), söz konusu devletlere açılan bir kapı, köprü vazifesi de görmektedir. Kaldı ki burayı elinde bulunduran devlet, sadece Kafkasya'yı kontrol altında bulundurmuyacak, aynı zamanda Hazar enerji kaynaklarını ve enerji güzergahının kontrolünde de büyük avantaj sağlayacaktır. Yani Karabağ'ı elinde bulunduran herhangi bir devlet aynı zamanda Trans-Kafkasya'nın birçok bölgesini de kontrol edebilecektir (Khalilov, 2008:9). Karabağ; Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek bir konuma sahip bulunmaktadır (Aliyev, 2005:203)

Özellikle Rusya açısından Trans-Kafkasya kontrolü için Dağlık Karabağ'ın büyük bir önemi vardır. Bunun nedeni şu şekilde özetlenebilir: Hazar petroleri ve kontrolleri, geleneksel olarak Türkiye ve Batıyla (eskiden buna İran'da dahildi) bölgede etkin olabilme mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Enerji kaynaklarının kontrolü açısından önem taşıyan bölge, yabancı güçlerin etki alanına dönüşmesi, Rusya için kayıp olabilecek bir konumdadır. Dolayısıyla sadece bölgede Türkiye'nin etkinliğinden değil de, aynı zamanda bölgenin ekonomik açıdan diğer yabancı güçlerin etkisinden de çekinilmektedir. Bazıları bundan dolayı Rusya'nın, Dağlık Karabağ uyuşmazlığını bilinçli şekilde körüklediği görüşündedir (İşyar, 2004:74).

“Dağlık Karabağ, 1990'lardan günümüze kadar sadece Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin değil fakat Rusya, Gürcistan, Türkiye ile bölgedeki dış politik ilişkiler ile başta Bakü-Tiflis-Ceyhan olmak üzere ekonomik işbirliği projelerinin de belirlenme ve uygulanmasında hareket noktasını oluşturmuştur” (Yalçınkaya, 2006a:129).

Aynı zamanda Dağlık Karabağ hakimiyeti Türkiye ile İran'ın Türkistan ile bağlarını (bağlantısını) koparılması adına da büyük bir önem taşımaktadır. Kaldı ki I. Petro'dan itibaren dillendirilen sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirme adına Dağıstan gibi önemli bir konumda olan Karabağ, eskiden günümüze kadar etnik ve dinsel yapısı sistematik bir şekilde Rusya tarafından değiştirilmeye çalışılmıştır.

Tüm bunlar Dağlık Karabağ'ın jeopolitik olarak ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

BÖLÜM 2: AZERBAJYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE SANCILI BİR BÖLGE: DAĞLIK KARABAĞ

Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde sorunlu bir bölgeyi oluşturmaktadır. Bu bölümde, Dağlık Karabağ ile ilgili tarafların iddiaları ortaya konulacak, tarih içinde Dağlık Karabağ sorunu incelenecek ve soruna uluslararası kamuoyu ve çeşitli ülkelerin yaklaşımları gözler önüne serilecektir. Bu bölüm, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için uluslararası kuruluşların ve farklı ülkelerin önerilerini açıklamak suretiyle bitirilecektir.

2.1. Tarih İçinde Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ sorununun başlangıcı çok eskilere gitmektedir. 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra iktidarı devralan Bolşevikler “Milletlerin Haklar Bildirisi” ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesini benimsemişlerdir. Bunun sonucunda bölgede bir güç boşluğu oluşmuştur. Bu ortamda Taşnaklar önderliğinde silahlanan Ermeniler, Doğu Anadolı’yla beraber Azerbaycan’a ait bölgelere de saldırmaya başlamışlardır. Ermeniler, 31 Mart 1918 yılında 30 bin Azerbaycan Türkü’nü katletmişlerdir (Abbaslı, 2011:16). Bolşevik Rusya zamanında Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ bölgesinin kime ait olduğu konusunda baş gösteren anlaşmazlık üzerine Haziran 1921 yılında Kafkasya İşleri Bürosu, Karabağ’ın Ermenistan’la birleşmesi doğrultusunda görüş bildirmiş, fakat bu karar daha sonra geri çevrilmiş ve 1923 yılında buranın Azerbaycan Cumhuriyeti içinde otonom bir bölge olması kararlaştırılmıştır (Gürses, 2001:253).

Ermenilerin Karabağ’ı Ermenistan’a bağlama hevesleri 1960’lı yıllarda alevlenmiştir. Ermenilerin Karabağ’da yarattıkları krizin kaynağında yatan başlıca sebeplerin başında “denizden denize büyük Ermenistan” ülküsünü gerçekleştirmek arzusu vardır (Şimşir, 2009:24). Diğer bir husus Karabağ’ın stratejik konumudur. Karabağ ve yakın çevresi, İran ve Hazar Denizi’ne kadar olan coğrafyaya hakim bir bölge olup, savunmaya da son

derece elverişlidir. Karabağ'a sahip olan, büyük oranda bölgeye de sahip olma avantajını yakalamaktadır (Khalilov, 2008:9).

2.1.1. Sorunun Başlangıcı

Dağlık Karabağ sorunu 1988 yılında patlak vermiştir. Dağlık Karabağ bölgesinde Azerilere karşı Ermeni hareketi başlamıştır (Uçarol, 2000:827). Ermenistan ile doğrudan bir kara bağlantısı olmayan bu bölgede yaşayan Ermeniler, Ermenistan ile birleşme hayali peşinde koşmaktaydılar (Zengin, 2010:386). Ermenilerin Dağlık Karabağ üzerine emelleri, Azerilerin buna karşı çıkmaları Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Karabağ olaylarının başlamasından önce Ermeniler, Ruslarla beraber Azerbaycan'ın en büyük etnik azınlıklarından birisini oluşturmaktaydılar (Musabeyov, 2001:182). 22 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Sovyeti, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını öngören bir karar almıştır. Ancak Moskova yönetimi bu kararı reddetmiştir (Oran, 2005:401). Bu gelişmelerin ardından olaylar daha da şiddetlenmiştir. 15 Ocak 1989'da Sovyet yönetimi Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni Azerbaycan'ın sorumluluğundan alarak özel bir komisyon tarafından yönetilmek üzere merkezi idareye bağlama kararı almıştır. Böylece bölgeye özel bir yönetim biçimi getirilmiştir. Bu karar, Ermenileri kısmen memnun etse de tatmin etmemiştir. Çünkü Ermeniler ne kadar karşı çıkacak olsalar da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'inin kararına göre bölge, Azerbaycan'a bırakıldı (Gürses, 2001:255). Üstelik Ermenilere karşı Azeriler de Karabağ meselesine sahip çıkacaklar ve bu sorun bir Azeri-Ermeni çatışmasına yol açacaktı. Azeri-Ermeni çatışmasının büyümesi üzerine 20 Ocak 1990'da Sovyet ordusu Azerbaycan'a girerek büyük bir katliam gerçekleştirmiştir (Yalçınkaya, 2006b:446). 28 Ocak 1990'da Azerilerle Ermeniler arasında bir ateşkes antlaşması yapılmış fakat, Ermeniler bunun koşullarını yerine getirmemişlerdir (Uçarol, 2000:827). Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Karabağ'ın içindeki silahlı Ermeni milisler Ermenistan'ın da desteğiyle Azerbaycan'a karşı bir silahlı hareket başlatmışlardır. Çatışmaların ilerlemesinden sonra Ermenistan olaylara müdahale ederek Karabağ'daki Ermeni milislerin yanında Azerbaycan'a karşı saldırılar başlatmıştır. Batı'dan da destek alan Ermeniler, çatışmalarda Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgal etmişlerdir.

Dağlık Karabağ uyuşmazlığında Ermenistan, resmi olarak Azerbaycan'dan Dağlık Karabağ dahil hiçbir toprak talebinde bulunmadığını, Dağlık Karabağ'ın geleceğinin Azerbaycan'ın bir iç meselesi olduğunu, ancak Özerk Cumhuriyetin geleceğinin gerek Azerbaycan, gerekse de Karabağlı liderlerce bir çözüme kavuşturulması gerektiği görüşlerini ifade etmiş ve Dağlık Karabağ Ermenilerinin mücadelesini, self determinasyon hakkının bir kullanımı şeklinde empoze etmeye çalışmıştır.

2.1.2. Yaşanan Gelişmeler

1988'den başlayarak genişleyen milli bağımsızlık hareketi 4 yıl sonra 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesini ile sonuçlanmıştır. Bağımsızlık uğruna mücadele veren Azerbaycan halkının isteği doğrultusunda Azerbaycan Parlamentosu 18 Ekim 1991'de bağımsızlık konusunda anayasal bildiriyi kabul etmiştir (Mesimov, 2001:274). 21 Aralık 1991'de SSCB hukuken sona ermiştir (Cafersoy, 2001b:289). Aynı yıl Ermenistan da bağımsızlığını kazanmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 1991'de bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından 26 Kasım 1991'de Azerbaycan Karabağ'ın özerklik statüsünü feshederek bölgeyi doğrudan merkezi yönetime bağladığını açıklamıştır. Ermeniler buna 10 Aralık'ta bir halkoylamasıyla bağımsızlık kararı alarak karşılık vermişlerdir (Oran, 2005:401). Fakat Ermenilerin "Yukarı Karabağ Özerk Cumhuriyeti" adıyla BDT'ye girme başvurusu reddedilmiştir.

Karabağ savaşı 1988-1994 arasında gerçekleşmiştir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'inde 1988'in Şubat ayında Ermeniler, bazı Azeri yerleşim merkezlerine baskınlar düzenleyip, evleri ateşe vermişlerdir. 16 Haziran 1988 tarihinde de Ermenistan Parlamentosu'nda, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a katmak üzere karar alınmış, Ermenistan'da meskûn Azeri Türkleri sınır dışı edilmeye başlanmıştır. 12 Ocak 1990 tarihinde Hanlar iline bağlı Guşçu köyünde oturan Azeriler soykırıma uğramışlardır. Ermeniler Sovyet askerlerinin katılımıyla 24 Mart 1990 tarihinde Kazak iline bağlı Bağanis-Ayırım köyüne saldırarak, köyün ikisi kadın ve biri iki aylık çocuk olmak üzere 7 meskununu işkenceyle öldürmüş ve cesetlerini yakmışlardır. 11 ev ise ateşe verilmiştir. 18-20 Ağustos'ta Ermenilerin ve Sovyet birliklerinin Gubadlı ve Laçın köylerine karşı ortak saldırıları başlamıştır. 10 Ağustos 1990 tarihinde ise Tiflis-Bakü

yolcu otobüsü, seyir halindeyken Yevlak ili sınırları içinde havaya uçurulmuştur. Patlamada 17 kişinin öldüğü, 15 kişinin de yaralandığı bildirilmiştir. Bu arada 1989-1991 yılları arasında Sovyet Ordusu saflarına çağrılan Azeri askerlerinin öldürüldüğü iddia edilmiştir (Attar, 2005:135-136). 13 Nisan 1991’de Karabağ’da, Ermeniler ile Azeriler arasında çatışmalar çıkmıştır. Azeri köyleri Ermeniler tarafından top ateşine tutulmuştur. 23 Nisan’da Şuşa kasabasına bağlı Azeri köyleri, Ermeni köylerinden açılan top ve makineli tüfek ateşine maruz kalmıştır. 26 Nisan’da Karabağ bölgesinde 4 Azeri güvenlik görevlisi öldürülmüştür. Olayı “Karabağ Savaşçıları” adlı Ermeni örgütü üstlenmiştir. Karabağ, 1991 yılında Ermenistan tarafından Rus tanklarının desteğiyle işgal edilmiştir (Zengin, 2010:386).

Sürmekte olan Dağlık Karabağ’daki Ermeni-Azeri çatışması, 1992 yılı başlarından itibaren şiddetlenmiştir (Uçarol, 2000:827-828). 1992 başlarında Rus birliklerinin Karabağ’dan çekilmelerinin ardından yaşanan çatışmalarda Ermeni olmayan yüzbinlerce mülteci Karabağ’dan kaçmak zorunda bırakılmıştır (Brzezinski, 2005:179).

Şubat ayında Karabağ’daki çatışmalar Şuşa, Akdam, Laçın civarına ve Azerbaycan, Ermenistan sınırına yayılmıştır (Topal, 2006:741). Çatışmalarda büyük bir etnik temizlik başlatıldı (Brzezinski, 2005:179). 25- 26 Şubat 1992’de Hocalı kentinde, SSCB ordusuna bağlı 366. Motorize Piyade Alayı’nın desteğindeki Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından Azeri siviller öldürülmüşlerdir (Abbasi, 2011:26-27). Dağlık Karabağ’da barışı sağlamak için yerleştirilen Rus askerleri bölge halkının sürülmesine ve katliamların yapılmasına önayak olmuştur (Ağacan, 2006:85). Hocalı katliamında şehri terkedememiş suçsuz ve silahsız halk; bebek, çocuk, yaşlı gözetilmeksizin acımasız bir şekilde katledilmişlerdir. O gece esir alınan halk, çeşitli işkencelerle öldürülmüş, daha sonra bölgede yapılan incelemede kulakları, burunları kesilmiş, çok sayıda çocuk, kadın, yaşlı cesedleriyle karşılaşılmıştır. 28 Şubat 1992’de uçakla olay yerine gidenler, kilometrelerce arazinin cesetlerle kaplı olduğuna şahitlik etmişlerdir (Yılmaz, 2008:69). Bu vaka tarihe “Hocalı soykırımı” olarak geçmiştir. Hocalı soykırımı yüzyılın en büyük faciasıdır (Abbasi, 2011:41). Şehir Ermeniler tarafından yerle bir edildi ve yüzlerce masum insan katledilmiştir (Laçiner, 2004:218).

Hocalı saldırılarının ardından Türkiye'nin teşebbüsü ile AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi 28 Şubat 1992'de toplanmış ve soruna çözüm bulmak amacıyla insani yardım ve ateşkes önerisi etkili olamamıştır (Topal, 2006:741).

1992 yılında Karabağ'ın önemli bölümünü ele geçiren Ermeni güçleri bu arada Ermenistan sınırları ile Karabağ'ı birleştiren bir koridoru Laçin'de açmayı başarmışlardır (Oran, 2005:401). Nahçıvan'a da saldırılması üzerine bölgede tansiyon ciddi şekilde yükselmiş ve Türkiye, Rusya, ABD, BM, AGİT arasında yoğun temaslar yaşanmıştır. Nisan 1993'te Ermeniler ani bir saldırıyla bir defa daha Azerbaycan topraklarına girmişler ve Kelbecer bölgesini ele geçirmişlerdir (Davutoğlu, 2011:127).

Böylece daha önce Ermenistan-Karabağ arasındaki açtıkları Laçin Koridoru'ndan sonra ikinci bir koridoru açmış oldular. Bu saldırı sırasında Azerbaycan topraklarının en az onda biri Ermeniler tarafından işgal edilmiştir (Uçarol, 2000:828). Ermeni yönetiminin, cephede olan biteni sahiplenmeme ve savaşın Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan arasında devam ettiği şeklinde dünyaya empoze ettiği politikası, sonuç alması açısından faydalı olmuştur. 1993'de cephedeki durum Azeriler açısından daha da kötüleşmiştir. Karabağ'ın tamamını ele geçirmekle yetinmeyen Ermeni güçleri, Karabağ'a yakın Azerbaycan topraklarını da yavaş yavaş elde ederek önemli bir askeri-politik üstünlük sağlamışlardır (Zengin, 2010:387). Böylece Karabağ savaşında Ermenistan amacına ulaşmıştır (Reynolds, 2008:19).

Bağımsızlığını ilan eden Karabağ Ermenileriyle Azerbaycan arasında 12 Mayıs 1994 tarihinde resmen ilan edilmemiş ateşkes yürürlüğe girmiştir (Davutoğlu, 2002:75). Kanlı çatışmalar ve savaşın her iki taraftan onbinlerce kişinin ölümüne ve sakat kalmasına, bunlarla beraber büyük yıkımlara ve ekonomik kayıplara neden olmuştur (Musabeyov, 2001:183). Neticede Karabağ bölgesi de dahil Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir (Davutoğlu, 2002:19).

Şekil 4. Dağlık Karabağ – Detaylı Harita

Kaynak: İbadov (2007:242).

Savaş sırasında Ermenistan yönetimi, bazı devletlerin Ermenistan'ı "işgalci" olarak görmelerini önlemek için ince bir diplomasi atağı gerçekleştirmiştir. Daha önce, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la birleştiğini açıklarken, Eylül 1991 yılında "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin kurulduğunu açıklamıştır. "Böylece, Ermenistan bu şekilde işgalci ülke olmaktan kurtulacak, sadece Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin bağımsızlık haklarını savunan bir taraf olacaktır" (Attar, 2005:140).

Uyuşmazlığın çözümünde Rusya ve İran'ın bölgedeki çıkarlarını da kendi lehine kullanmayı başaran Ermeni yönetimi, askeri alanda elde edilen başarıların rahatlığıyla işgal edilen toprakları koz olarak elinde tutarak, Karabağ'ın gelecekteki statüsünün belirlenmesinde en avantajlı çözümü elde etme peşinde olmuştur.

Şubat 1998'de Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan istifa etmiş, Robert Koçaryan'a liderlik yolu açılmıştır. Petrosyan, Karabağ'da barış istediği için aşırı milliyetçilerin tepkisini çekmiştir. Petrosyan'ın istifasını değerlendiren Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı Elçibey ise, Koçaryan'ın geçmişte Rusları arkasına alarak Karabağ'da Azerbaycan'a karşı ayaklandığını bildirmiştir. Koçaryan, 30 Mart'ta Ermenistan Devlet Başkanlığı'na seçilmiştir (Cabbarlı, 2002:27-28).

Fotoğraf 1. Hocalı Katliamı

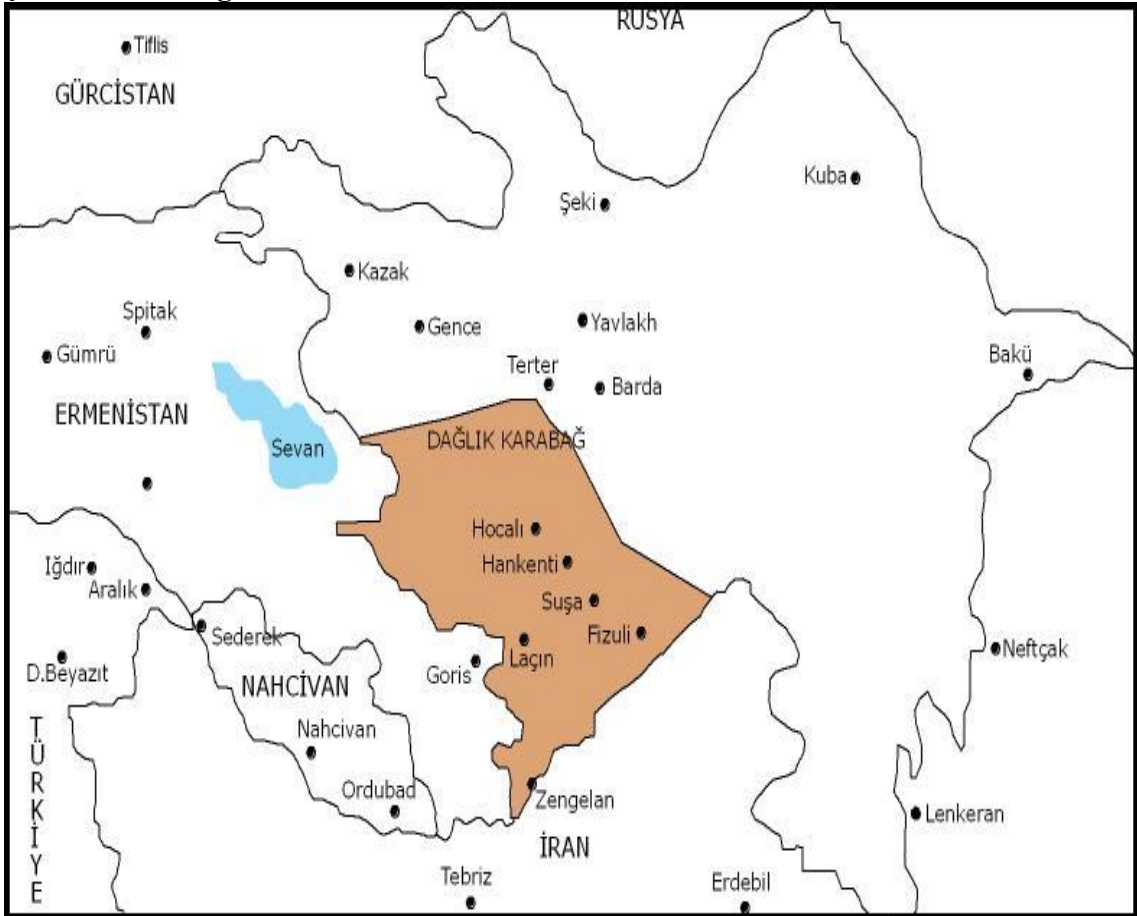
Kaynak: <http://www.haberaktuel.com/1992deki-korkunc-hocali-soykiriminin-oykusu-haberi-113479.html>, 30.09.2011.

2.1.3. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ İle İlgili Planları

Azerbaycan Ermenistan ilişkilerinin seyrinde Karabağ'ın önemli bir yeri bulunmaktadır. Ermeniler, Karabağ üzerinde hak iddia etmektedirler. Karabağ sorununun patlak verdiği 1988 yılına kadar Ermenistan devamlı olarak bu bölgenin kendilerine ait olduğunu dillendirmiştir.

Ermeniler 1945 sonrasında Sovyetlerden Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep etmişler, bu isteklerini 1948, 1963, 1967 ve 1977 yıllarında tekrarlamışlardır. Ermenistan'ın bu isteklerine Sovyetlerde sıcak bakılmış, ancak o günün koşulları ve ülkedeki iç gelişmeler nedeni ile Ermenilerin istekleri sonuçsuz kalmıştır (İşyar, 2004:371-372).

Şekil 5. Karabağ Sorunu

Kaynak: <http://realgenocide.blogcu.com/karabag-sorunu-the-karabagh-question/2817031>, 30.09.2011.

Ermenilerin hevesleri, Gorbaçov döneminde bir kez daha kursaklarında kalmıştır. Gorbaçov SSCB'nin başına geçtiğinde Dağlık Karabağ ile ilgili aldıkları bir kararla bölgenin Azerbaycan'a bağlı kalacağını açıklamıştır. Bu karar Ermenistan tarafından reddedildi, fakat Yüksek Sovyet, Ermenistan yönetiminin ret kararını tanımadı (Gürses, 2001:255).

1987 yılında bir grup Ermeni milliyetçi, yetmişbeşbin kişinin imzaladığı ve Karabağ ile Nahçıvan'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep eden bir dilekçe hazırladılar. Bunun yanında Karabağ'daki bazı Ermeni grupların öncülüğünde Ermenistan ile birleşmek için açıklamalar yapıldı. Şubat 1988'de bölgenin Yüksek Şura'sı tarafından yapılan böylesi bir açıklama, çatışmaların başlamasına neden oldu. Karabağ yerel yönetiminin Azerbaycan'dan ayrı bir Cumhuriyet ilan ettiklerini açıklamasıyla, Bakü Kasım 1991'de Karabağ'ın otonomi statüsünü kaldırma kararı aldı. Gerginleşen ortamda Azerbaycan'da ve Ermenistan'da çatışmalar baş gösterdi. İki ülkede bulunan Azeri ve Ermeniler karşılıklı göç etmek zorunda kaldı. Ermeni diasporasının ekonomik yardımı yanında Moskova'nın da askeri yardımı ile Karabağ bölgesi de dahil Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si Ermenistan'ın kontrolüne girdi (Gürses, 2001:257).

Ermenistan, Karabağ işgalini sürdürmek istemektedir. Fiili bağımsız Dağlık Karabağ Cumhuriyetini müstakil Ermeni toprağı olarak (münasipse Ermeni Cumhuriyetinin bir parçası ya da ayrı bir Cumhuriyet olarak) Azerbaycana ve tüm dünyaya kabul ettirmek istemektedir (Reynolds, 2008:19). Dağlık Karabağ, Ermenistan'ın planları içinde önemli bir yer tutmakta, Ermenistan Karabağ sorunuyla ilgili olarak her türlü olasılığı göz önünde bulundurarak hareket etmektedir. Bunun içine ordularını güçlendirmek de girmektedir. Ermenistan ordusu için bütçeden ayrılan payın önemli miktarlarda olduğu görülmektedir (Eren, 2007a:12-13).

Dağlık Karabağ sorunu Azeri-Ermeni ilişkilerine büyük zarar vermektedir (Musabeyov, 2001:183). Bu sorun çözülmedikçe, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileşmesi mümkün görünmemektedir. Taraflar birbirlerinin hasımları olarak görmektedirler.

2.2. Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Kamuoyu

Dağlık Karabağ sorunu ile uluslararası kamuoyu da ilgilenmekte, ülkeler bu sorun karşısında farklı görüş ve tutumlara sahip olabilmektedirler. Bununla ilgili açıklamalara aşağıdaki metinde yer verilmiştir.

2.2.1. Uluslararası Örgütlerin Soruna Yaklaşımı

23 Eylül 1991’de Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiştir. 26 Aralık’ta Sovyetler Birliği dağılmıştır. 23 Eylül’de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan fiilen ve hukuken bağımsız olmuştur. Ermenistan Parlamentosu, bağımsızlığını ilan ettikten sonra, bunu tanıyan ilk ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Ermenistan, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara da üye olmuştur (Demir, 2004:727).

Türkiye, SSCB’nin çöküşüyle bağımsızlığını elde eden Azerbaycan’ı tanıyan ilk devlet olmuştur (Mesimov, 2001:274; Demir, 2004:727).

Kendisine üye olan Azerbaycan ile Ermenistan’ın, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik BM, bazı girişimlerde bulunmuştur.

2.2.1.1. Birleşmiş Milletler (BM)

Birleşmiş Milletlerde Karabağ savaşı ile ilgili kararlar alınmış, Karabağ sorununun çözümü için girişimlerde bulunulmuştur. Ermenistan, BM’nin aldığı, işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından bütün askeri birliklerin çekilmesi çağrısına uymamıştır (Oran, 2005:401).

BM Genel Kurulu 26 Mart tarihli toplantısında, soruna doğrudan müdahale etmeme ve AGİK’i destekleme kararı almıştır. 24 Mart 1992 yılında Helsinki’de toplanan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Karabağ’daki durumu değerlendirmiş ve sonuç bildirisinin 3-11. maddelerinde sorunun çözümü için Temmuz 1992’de Beyaz Rusya’nın Minsk kentinde bir konferans düzenlenmesini kararlaştırmışlardır (Özdal, 2006:721).

BM Güvenlik Konseyi'nin Nisan 1993'de Kelbecer bölgesinin boşaltılması ve taarruzların durdurulmasına yönelik 822 sayılı kararı çerçevesinde barış çabaları gösterilmiştir.

“Kararda, Güvenlik Konseyi'nin Başkanı'nın konuya ilişkin daha önce verdiği beyanat ve sunduğu rapora da gönderme yaparak, iki ülke arasındaki savaşın endişe verici boyutundan, Kelbecer'in Ermenilerce (ülke gösterilmiyor) işgal edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilerek ve uluslararası kabul görmüş sınırların ihlal edilmezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri vurgulanmıştır” (Cicioğlu, 2007:313).

Kararda ayrıca şu beş madde sıralanmıştır (Cavadov, 2009:51-52):

“BM Güvenlik Konseyi,

- Ateşkesin kesin biçimde yapılması, ayrıca tüm işgalci güçlerin Kelbecer reyonundan ve Azerbaycan'ın yakın dönemlerde işgal edilmiş diğer reyonlarından çıkarılması amacıyla tüm askeri operasyonların ve düşmanca eylemlerin durdurulmasını talep eder;
- İlgili tarafların çatışmanın AGİK Minsk Grubu barış süreci ile çözümü için görüşmelere hemen ve tekrar başlanması ve sorunun barışçıl araçlarla çözümünü zorlaştıracak eylemlerden kaçınmasını ısrarla vurgular;
- Sivil halkın zorluklarını azaltmak için bölgede, özellikle çatışmanın etkili olduğu tüm reyonlarda insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek, bütün tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduğunu belirtir;
- Genel Sekreterden AGİK Başkanı, ayrıca AGİT Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak bölgedeki, özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer reyonundaki durumu değerlendirerek bu konuda Güvenlik Konseyi'ne rapor sunmasını rica eder;
- Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararını alır.”

Kararda da belirtildiği üzere milletlerarası hukuk, ülkelerin toprak bütünlüğünü ve devlet egemenliğini güvence altına almaktadır (Perinçek, 2006:165). Sovyetler Birliği'nin dağılması, BDT'nin oluşturulması ve yeni Cumhuriyetlerin statüleri konusunda 8 Aralık 1991 tarihli Minsk Antlaşması'nın 5. maddesinde üye ülkeler “birbirlerinin ülke bütünlüğünü ve mevcut sınırların dokunulmazlığını tanımışlar” denmektedir. Ülke bütünlüğüne saygı ve mevcut sınırların dokunulmazlığı ilkesinin, Ermenistan'ın imzaladığı 21 Aralık 1991 Alma Ata Deklarasyonu'nda da tekrarlandığı

belirtilmektedir. Ermenistan'ın bağımsızlıktan sonra bu sınırları tanımaktan kaçınması ve hatta reddetmesinin, uluslararası hukuk açısından durumu değiştirmeyeceği ifade edilmektedir (Yalçınkaya, 2006a:133).

Fotoğraf 2. Haydar Aliyev Birleşmiş Milletlerdeki Görüşmeler Sırasında

Kaynak: http://library.aliyev-heritage.org/images/-561088136_N0686-sayt.JPG, 03.10.2011.

BM Güvenlik Konseyi'nin 31 Temmuz 1993 tarih ve 853 sayılı kararında da Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu ve Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri toprakları derhal terk etmeleri gerektiği belirtilmiştir (Abbasslı, 2011:133; Stratejik İnceleme Raporu, 2003b:87).

Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili BM Güvenlik Konseyi dört tane kararın hukuksal analizi şu şekildedir: Bunlardan, 30 Nisan 1993 tarihli 822 sayılı karar ve 29 Temmuz 1993 tarihli 853 sayılı kararda durumun bölgede barış ve güvenliği tehdit etmesi; 14 Ekim 1993 tarihli 874 sayılı karar ve 11 Kasım 1993 tarihli 884 sayılı kararda ise durumun gerginleşmesinden dolayı duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Tüzüğü 34.

Maddesine göre uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden her türlü durum ve anlaşmazlığa karşı BM Güvenlik Konseyinin soruna müdahale etme yetkisi vardır (Gündüz, 2003:92). Nitekim sorun BM tarafından AGİT'e havale edilmiştir. Yalnız bir anlaşmazlığın bölgesel anlaşma ve organlar (AGİT gibi) aracılığıyla çözülmesine çalışılması BM Güvenlik Konseyinin yetkisi dışında anlaşılması gerekir (İbayev, 2008:53-54).

Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi BM Güvenlik Konseyi kararlarında kabul edilmiş, işgal edilmiş topraklardan işgalci orduların çıkartılması talep edilmiştir. Fakat Ermenistan işgal etmiş olduğu topraklardan çıkmadığı gibi, bu toprakları kendi topraklarına katmaya yönelik bir takım girişimlerde bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi işgal edilen Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarılması için BM antlaşmasınının 24. Maddesi gereğince yetkilerini kullanarak tüzüğün VII. Bölümünde öngörülen faaliyetlerini yerine getirmelidir (Gündüz, 2003:91). Aksi halde Azerbaycan (Yılmaz, 2010:33), BM Güvenlik Meclisi milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazası için lüzumlu tedbirleri alıncaya kadar 51. Maddeye göre (Gündüz, 2005:95), meşru müdafaa hakkını kullanabilir (Abbaslı, 2011:134).

14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulu'na Azerbaycan tarafından Dağlık Karabağ ile ilgili sunulan taslak metni Rusya, ABD ve Fransa gibi Ülkelerin karşı çıkmasına rağmen 39 oyla kabul edilmiştir. Kararda Dağlık Karabağ'daki durum incelenerek, Ermeni askeri kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından çıkması gerektiğini beyan edilmiş ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu belirtilmiştir (Yılmaz ve İsmayılov, 2011:10).

Sonuç itibariyle Karabağ sorunu ile ilgili olarak BM'nin almış olduğu kararlardan bir netice çıkmamış, hali hazırda Azerbaycan'ın işgali devam etmiştir.

2.2.1.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için çaba sarf eden başka uluslararası kuruluşlar da bulunmaktadır. Örneğin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bu konuda sorumluluk almaktadır.

AGİK ismi, 1994 Budapeşte zirvesinde AGİT olarak değiştirilmiştir (Çalış, 2006:73). Bölgesel bir teşkilat olarak yapılanan AGİT, üyeliği bulunan devletler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözümünde rol almaktadır (Karluk, 2002:388). AGİT, birçok katılımcı ülkeyle Avrasya-Atlantik coğrafyasındaki en geniş bölgesel güvenlik örgütü olma özelliğini taşımaktadır. AGİT, katılımcı devletler arasında çıkan uyuşmazlıklardaki “önleyici diplomasi” alanındaki araçları olarak, erken uyarı, çatışmaların önlenmesi, kriz yönetimi ve bunlarda başarısız olunduğu takdirde çatışma sonrası rehabilitasyon olmak üzere çeşitli barışçı çözüm yolları üretmektedir. Fakat AGİT’in güvenlik konsepti küreseldir. AGİT’in zorlama tedbirlerine emretme yetkisi (yaptırımı) olmadığı gibi, bir savunma boyutu da yoktur. AGİT; bu boşluğu BM, NATO, BAB ve AB gibi kurumlarla işbirliği yaparak gidermeye çalışmaktadır. AGİT’in belgeleri ise, antlaşma niteliğinde değildir, hukuksal olarak bağlayıcılığı yoktur. Sadece siyasi belgeler olarak siyasi yaptırımları vardır (Gündüz, 2003:677-678).

Şubat 1992’den başlayarak Ermenistan - Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu AGİK’e üye devletlerin daha fazla dikkatini çekmiştir. 30 Ocak 1992’de Prag’da yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan’ın bu kurumun üyesi olmasının ardından (İbadov, 2007:54), AGİK’in sorunun çözümünde devreye girmesiyle birlikte konu uluslararası bir boyut kazanmıştır (Siyaset, 2009b:6).

AGİK’e üye olan iki devlet Azerbaycan ve Ermenistan’ın üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için AGİK temsilcileri bölgeye gönderilmiştir. Durum tespiti yapılmış ve 27-28 Şubat 1992 tarihinde AGİK’in Prag toplantısında ilk defa olarak Ermenistan- Azerbaycan Dağlık sorununa ilişkin müzakereler yapılmıştır. Müzakerelerin sonunda Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğu vurgulanmış ve

sorunun barışçıl yollarla çözümüyle ilgili bildiri yayınlanmıştır (<http://www.2023.gen.tr/nisan2010/9.htm>, 03.12.2011).

AGİK'e üye ülke Dışişleri Bakanları'nın 23-24 Mart 1992'de Helsinki'de yapmış oldukları toplantıda Karabağ konusu müzakere edilmiş ve Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te barış konferansının toplanmasına karar verilmiştir. 9. maddede konferansın katılımcıları; Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir (Özdal, 2006:721; İbadov, 2007:54-55). Alınan kararla, Karabağ sorununa çözüm bulmak için Minsk Grubu oluşturulmuştur. Bu grup Roma'da bir barış planı hazırlamış ve bu plana göre; *“sürekli bir ateşkes sağlanacak, Ermeni kuvvetleri Karabağ'dan çekilecek, Azerbaycan'ın Karabağ'a uyguladığı ambargo kaldırılacak, AGİK gözlemcileri bölgeye gelecekti.”* (Cicioğlu, 2007:312-313).

Minsk Grubunun esas görevi Ermenistan – Azerbaycan problemine çözüm bulmak ve Dağlık Karabağ sorununu barışçıl yollarla çözmek için uygun belge hazırlamak ve özel Minsk Konferansı yapmak suretiyle bu soruna kalıcı bir çözüm bulmaktır. Minsk Grubunun kurulduğu günden itibaren sorunun çözülmesine yönelik çabaları bekleneni vermemiştir (Zengin, 2010:387). Bunda, sorunun asıl mahiyetinin tanımlanması sürecinde yapılan yanlışlıkların önemli bir yeri vardır (Cavadov, 2006:1). Uluslararası kamuoyunun işgalciye karşı etkili tedbirler almaması, Ermenistan saldırgan politikasının devamına yol açmıştır. 1993 yılının sonbaharına kadar Dağlık Karabağ ve onun etrafındaki Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Fizuli, Gubadlı, Zengilan illeri Ermenistan tarafından işgal edilmiştir (Abbaslı, 2011:129). Buna rağmen Azerbaycan, AGİT ile işbirliği devam ettirerek, sorunun bu teşkilat çerçevesinde barışçıl yollardan düzenlenmesine dair tutumundan vazgeçmemiştir.

2-3 Aralık 1996 tarihli AGİT Lizbon zirvesinde Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Bosna-Hersek ve Kosova gibi AGİT'in gündeminde olan bölgesel sorunlar da tartışılmıştır. Lizbon zirvesinde Dağlık Karabağ sorununa ilişkin olarak Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklardan çekilmelerini ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü garanti eden

bir karar tasarısı Ermenistan dışındaki üyelerin (Rusya Federasyonu dahil 53 ülke) desteğini almıştır. İşgal altındaki Azeri topraklarının boşaltılmasını, Karabağ'da halkın güvenliğinin sağlanmasını, ardından Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik verilmesini öngören plan, Azerbaycan tarafından derhal kabul edilirken (Oran, 2005:401), Ermenistan tarafından uluslararası baskılar sonucu ancak 26 Eylül 1997'de kabul edilebilmiştir. Karabağ sorunu donmuş bir kriz olarak varlığını sürdürmektedir (Davutoğlu, 2002:75).

AGİT Minsk Grubu kapsamında üç çözüm taslağı, Ermenistan ve Azerbaycan taraflarına sunulmuştur. Bu üç çözüm taslağının adları "Toptan Çözüm", "Aşamalı Çözüm" ve "Ortak Devlet" olmuştur. Bunların ayrıntıları üçüncü bölümde açıklanacaktır. Bunlardan ilk ikisini Ermenistan tarafı, sonuncusunu da Azerbaycan tarafı kabul etmemiştir. Böylece taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamamıştır. Her üç taslakta ortak olan hususu bölgenin kalkınmasının, yaşam standartlarının yükselmesinin ve bölgeye yabancı yatırımın gelmesi için barış tesis edilmesinin öneminin öne çıkarılması olmuştur (Aslanlı, 2001:418).

18 Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan liderlerine ABD yönetimi barış için bir öneri sunmuştur. ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Strobe Talbott bu görüşmelere katkı amacıyla bölgede bulunmuş ve Erivan'ı ziyaret etmiştir (Gürses, 2001:261). ABD'nin bölgede barış için yaptığı böylesi teşebbüsler, Moskova'yı ve bölgede gerginlikten çıkarı olanları rahatsız etmiştir.

Sorunun çözümüne yönelik 2005 yılında AGİT Minsk Grubu öncülüğünde ele alınan başka bir plana göre, çözüm önerileri şu şekildedir (BUSAM, 2009:15):

- Dağlık Karabağ etrafında Ermeniler tarafından işgal edilmiş olan yeddi bölgeden beşinin boşaltılarak Azerbaycana geri iadesi,
- Azerbaycan'a bağlı Özerk Bölge olan Nahcivan'ın Ermenistan ve Karabağ'dan geçecek bir yol ile Azerbaycan'a bağlanması. Ayrıca sözkonusu yolun Ermenistan

ve Azerbaycan sınır bölgeleriyle birlikte uluslararası bir barış gücü tarafından denetlenmesi,

- Dağlık Karabağ geleceğinin statüsü (bağımsızlık, Azerbaycan ya da Ermenistan'a bağlanması) 10-15 yıl sonra yapılacak referandum sonucuna göre saptanması.

Dağlık Karabağ sorunu'nun başlangıcından itibaren her fırsatta Karabağ'ı kendisine bağlamayı amaçlayan Ermenistan, zatan 1994 yılından itibaren bölgeyi işgal etmesiyle de facto olarak egemenlik kurmuş, 10-15 yıl içerisinde yapılacak referandumla da bu sefer de jure (hukuki) olarak hakimiyet kurması kaçınılmaz olacaktır.

14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulunda kabul edilen "işgal altındaki Azerbaycan toprakların durumu" başlıklı Azerbaycan'ın uluslararası alanda kabul edilmiş toprak bütünlüğünü destekleyen karar alınmıştır. Bu kararda ayrıca Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklardan çekilmesi de istenmiştir. Söz konusu karara AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları olumsuz oy kullanmışlardır. AGİT Minsk Grubu Fransız eşbaşkanı Bernard Fassier Karabağ sorunu çözümünde Türkiye'nin yapacağı bir şey olmadığını ifade ederek, Dağlık Karabağ süreci ile Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokollerle ilgili sürecin birbirinden bağımsız olduğunu belirtmiştir. Bu durum, AGİT'e olan güvenin Azerbaycan tarafından sorgulanmasına yol açmıştır (Kasım, 2011:410).

AGİT bünyesinde Dağlık Karabağ sorununu barışçıl yollarla çözülmesi için eş başkanlığını ABD, Rusya ve Fransa'nın yaptığı Minsk Grubu, süreç içerisinde aktif olarak inisiyatif almakla birlikte, BM Güvenlik Konseyi gibi alınan kararları uygulayacak bir yaptırım mekanizmasına sahip olmadığı için sorunun çözülmesi yönünde başarılı olduğu söylenemez. Ayrıca AGİT, önemli bir uluslararası örgüt olmasına karşın, bölgede söz sahibi olma çabası içinde olan büyük güçlerin politikaları karşısında etkisiz kalarak, halihazırda bir ilerleme sağlanamamıştır (Elma, 2009:200). AGİT Minsk Grubu'nun çabalarına rağmen Ermenilerin işgali sürmüştür. Rusya'nın aracılığıyla 24 Mayıs 1994'de Moskova'da imzalanan ateşkes anlaşması birçok ihlale rağmen halen yürürlüktedir (Oran, 2005:401).

2.2.1.3. Avrupa Birliği (AB)

8 Nisan 1993 tarihinde AB'ye üye ülkeler Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve çatışmaların durdurulması konusunda Dağlık Karabağ' da nüfuzunu kullanması için Ermenistan Hükümetine başvurmuştur. *“Olayla ilgili açıklama yapan Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan, Kelbecer'in işgaline Ermenistan ordusunun hiç katılmadığını, olayın “Karabağ Ermenilerince gerçekleştirildiğini” iddiasını tekrarlamıştır”* (Cavadov, 2006:49).

Soğuk Savaş sonrasında Avrupa güvenliğini tehdit eden temel güvenlik sorunlarından birini bölgesel çatışmalar (Balkanlar, Akdeniz ve Kafkasya Bölgelerindeki potansiyel etnik ve din merkezli çatışmalar) ve sınır uyuşmazlıkları oluşturmuştur. Kısaca “Karabağ Sorunu” diye ifade edilen Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi Soğuk Savaş sonrasında Dünya gündemini en çok meşgul eden sorunlardan biri olmuştur (Zengin, 2010:386).

Kafkasya bölgesi, Küresel güç mücadelesi yapan devletler için stratejik bir öneme sahiptir. Hazar havzasındaki enerji kaynakları, uluslararası ulaştırma hatları üzerinde bulunması vb. nedenlerle bu sorun, bir çekim merkezi haline gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede jeopolitik bir boşluk meydana gelmiş, birçok ülke bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Bu aktörler içinde Avrupa Birliği de yerini almıştır (Erol, 2004:17). AB, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan güvenlik endişelerini öne sürerek, bölgeyi yeniden şekillendirmek adına bu coğrafyada yer alan devletlerle ilişkilerini derinleştirmiştir.

AB'nin bölgeye uygulayacağı politikalar önünde en büyük engeli bölgesel krizler oluşturmaktadır. Bölgedeki krizlerin başka tipte güvenlik tehditlerine ve risklerine yol açacağına inanılmaktadır. Bu nedenle AB, bölgedeki krizlerin çözümüne kendi sivil metodları ile katkıda bulunmaya karar vermiştir. Bunu Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde yapmaktadır. 14 Haziran 2004'de toplanan AB Dış İlişkiler Konseyi AB Komisyonu Strateji Belgesine göre Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Komşuluk Politikası kapsamına alınmıştır (Hatipoğlu, 2005:22). Avrupa Komşuluk Politikası'nın

gerçekleştirilmesiyle “Daha geniş bir Avrupa düşüncesi” Avrupa kıtasının tümünü kapsayan bir hale gelmiştir. Böylece AB, Rusya’ya kadar uzanan büyük bir alana yayılmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası’nın temel hedefleri arasında; AB’nin genişlemesi sonucu bir çok çatışmanın yaşandığı Doğu sınırlarındaki manzarayı değiştirmek, AB’nin yeni komşularının ihtiyacı olan istikrarı sağlamak, genişleyen birliğin iç ve dış gündemi arasındaki uyumu sağlamak bulunmaktadır (Şiriyev, 2008:23).

Bir yanda güvenlik kaygıları, diğer yanda çıkar hesapları AB’nin Azerbaycan ile Ermenistan’ı da içine alan bu coğrafyaya yönelik politikalarını şekillendirmektedir. Öte yanda, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde AB’nin de desteğine ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir (Azer, 2011:622).

Avrupa Birliği’nin dış politika güvenlik ve savunma kimliği oluşturma çabaları Soğuk Savaş dönemine kadar uzanmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında Avrupa güvenliğine yönelik tehditler değişmiştir. Avrupa güvenliğini tehdit eden temel güvenlik sorunları içinde Kafkasya bölgesindeki gibi çatışmalar ve sınır uyuşmazlıkları yerini almıştır (Arıkan, 2003:378). Bundan sonra AB’de Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) oluşturma çabaları görülmüştür. Zaman içinde OGSP şekillenmeye başlamıştır. Bugün varılan noktada, bölgesel çatışmalara da müdahale edebilecek olan bir Acil Müdahale Gücünün (diğer bir ifadeyle Avrupa Ordusu) tesis edilmiş olmasıdır. “Avrupa Ordusu” nun durumu henüz az ve kabiliyetleri sınırlı olsa da mevcudiyeti önemlidir. “*Kriz durumlarında müdahale edebilme açısından esnek yapıya sahip olan Acil Müdahale Mekanizması (AMM) OGSP’nin sivil araçlarındandır*” (Şiriyev, 2008:45). AMM’nin amaçları aşağıdaki gibi sınırlandırılmıştır (Şiriyev, 2008:46-47):

- AMM projelerinin idame ettirilebilmesi 6 aylık bir süreyle kısıtlandırılmıştır.
- AMM insani yardımları finanse etmemektedir.
- AMM sadece AB’nin diğer enstrümanları eksik olduğu takdirde yapılacak operasyonları finanse etmektedir.

AMM'nin öne çıkan müdahale alanları şunlardır:

- Krizler ortaya çıkmadan önleyici müdahale yapılması,
- Çatışma sonrası uzlaşmanın sağlanması,
- Çatışma sonrası yeniden yapılanmanın desteklenmesidir.

Türkiye de Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) mekanizması içerisinde yerini almak istemektedir. Fakat AB'nin güvenlik ve savunma konularındaki stratejik öncelikleri ile Türkiye'nin aynı konulardaki stratejik öncelikleri arasında ayrışmalar olduğu göze çarpmaktadır (Arıkan, 2003:384).

Bağımsızlığının hemen ardından dünya birliğine entegre olma yolunda Azerbaycan'ın izlediği stratejinin temelini Avrupa'ya yakınlaşma süreci oluşturmuştur (Hüseynov, 2000:55). Azerbaycan AB ile olan ilişkilerine büyük önem vermekte ve AB ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Nitekim Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında 22 Nisan 1996'da Lüksemburg'da 15 üye devletin katılımıyla bir işbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın I. maddesinde partnerlik ilişkisinin amaçları aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Hüseynov:2000:51):

- Taraflar arasında politik ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacak siyasi diyalog için gerekli çerçevenin oluşturulması;
- Demokrasinin güçlendirilmesi, ekonominin geliştirilmesi ve piyasa ekonomisine geçişin tamamlanmasında Azerbaycan'ın çabalarının desteklenmesi;
- Sürekli ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla taraflar arasında ticaretin, sermaye yatırımının ve uyumlu ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi;
- Mevzuat, ekonomi, maliye, vatandaşlık, bilim, teknoloji ve kültür alanlarında işbirliğinin sağlanması.

SSCB'nin dağılmasından sonra yeni devletlerin kurulması, jeopolitik açıdan bölgeye karşı duyulan dikkat ve ilgiyi daha da artırmıştır. Bağımsızlıklarının hemen ardından bu

lkelerle diplomatik ilişkiler kuran AB, bölgesel stratejik çıkarlar açısından önemli olan ve söz konusu devletlerde başlatılan köklü reform hareketlerine destek vermiştir. Esasen demokrasi ilkelerinin benimsenmesini ve merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi hedefleyen bu reform hareketlerine büyük ölçüde teknik ve mali yardım sağlamışlardır (Turan, 2010:44-45).

Avrupa Birliği Azerbaycan'ı bağımsız devlet olarak 31 Aralık 1991 tarihinde tanımıştır. Taraflar arasında diplomatik ilişkiler, 10 Ağustos 1992'de kurulmuştur (Hüseynov, 2000:31). Azerbaycan'ın jeopolitik konumuna ve enerji potansiyeline AB tarafından büyük önem verilmektedir. Öyle ki AB, enerji tüketiminde ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci, dünya doğal gaz tüketiminde ABD ve BDT lkelerinin ardından üçüncü sıradadır (Soylu, 2007:5). AB, Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirmek istemekte fakat bazı faktörler ilişkilerin gelişmesini engellemektedir. Örneğin Rusya ve İnan, Azerbaycan'ın Avrupa ile yakınlaşmasından rahatsız olmaktadır.

Güney Kafkaslar, Türkiye ve AB'nin güvenlik ve savunma politikaları perspektifinden ortak çıkarlarının olduğu alanlardan biridir. Türkiye ile AB'nin bölgeye yönelik politikaları incelendiğinde, potansiyel olarak benzer fakat Ermenistan ve Azerbaycan nedeniyle tamamlayıcı olmadıkları görülmektedir.

Türkiye, AB'ye tam ye olarak katılmak istemektedir. Türkiye, yelik sürecinde geçmişte hep AB'nin "Ermeni Soykırımı" ile ilgili istekleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu, hem Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri kimi zaman tıkarırken, Türkiye'nin soykırım iddiaları varlığında Ermenistan ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Taraflar birbirleriyle ilişki kurmaktan kaçınmışlardır. AB, Türkiye'nin Ermenistan'la olan ilişkilerini her zaman merceke altına almıştır.

Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine ilişkin 2002 yılı İlerleme Raporu, Türkiye'nin Kafkaslar'da barış ve istikrara katkıda bulunacak bir dizi girişimlerde bulunduğuna ve bunun en önemli öğesi olan Kafkaslar'da İstikrar Pakti'nin halen Karabağ sorununun

devam etmesi nedeniyle istikrarsız durumu ortadan kaldıramadığına temas edilmiş, ayrıca Türkiye'nin Ermenistan'la olan sınırını kapalı tuttuğu da hatırlatılmıştır. 13 Kasım 2001'de açıklanan 2001 yılı İlerleme Raporu'nda ise Ermenistan ile ilişkiler değerlendirilmiş, raporda, Türkiye Ermenistan ilişkileri hakkında sınırın hâla kapalı olduğu dile getirilerek; ekonomi, turizm, kültür, eğitim, araştırma, çevre ve kitle iletişim araçları konusunda diyalogun ve karşılıklı anlayışın geliştirilmesi için gayri resmi "Türk Ermeni Uzlaştırma Komisyonu"nun oluşturulduğuna değinilmekle yetinilmiştir (Oktay, 2004:74).

AB üyesi ülkelerde yaşayan Ermeni kökenliler ve bunların lobi faaliyetlerinin, AB'nin Ermenistan ile ilişkili politika belirlemeleri üzerinde etkisi olmaktadır. AB organlarının ve üye ülkelerinin bazıları tarafından (başta Fransa olmak üzere) ikide bir Ermeni soykırımı iddialarını gündeme getirmeleri bundandır.

Avrupa Birliği bünyesinde ortak politikalar üretilmektedir. Avrupa Birliği Ortak Dış Politikası, böylesi üretilen politikalardan bir tanesidir. Genel olarak AB'ye üye ülkeler, Avrupa Birliği Ortak Dış Politikası çerçevesinde ve çizgisinde soruna yaklaşmaktadırlar. AB'ye üye olmayıp da AGİT'e üye Avrupa ülkeleri de soruna AGİT çizgisinde yaklaşmaktadırlar. AGİK, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprakları olduğunu kabul etmiş ve bu yönde kararlar almıştır. Fakat yine bir AGİK üyesi olan Ermenistan bunu kabul etmemiştir. AGİK'in sorunun çözümü için oluşturduğu Minsk Grubu'nda başta Almanya, Fransa ve Türkiye olmak üzere birçok Avrupa ülkesi yerini almış ve sorunun çözümü için çaba göstermişler, fakat bu çabalardan bir sonuç alınamamıştır.

Avrupa devletlerinin soruna yaklaşımlarında çıkar hesaplarının da rol oynadığı ortaya konmaktadır. Bir iddiaya göre Avrupa devletleri "Ermeni Soykırımı" yasa tasarısını kabul etmekle Ermenistan'ı Rusya'nın kontrolünden çıkartmak eğilimindedirler. Yine bu görüşe göre Avrupa ve Amerika'nın göstermiş olduğu bütün sıcaklığa karşı, Ermenistan'ın Rusya'dan uzaklaşmayı düşünmediği anlaşılmaktadır (Attar, 2005:161).

Fransa, sürekli olarak Karabağ sorununun çözümünde kontrolü eline alarak dünya siyasetindeki yerini, büyük devlet imajını güçlendirmeye, aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan üzerindeki etkisini devam ettirerek bölgedeki çıkarlarını hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu bakımdan Minsk Grubu'nun diğer eşbaşkanları olan ABD ve Rusya'ya oranla bazı avantajlara sahip olmuştur. ABD ve Rusya'nın sorunun çözümünde hâkimiyeti diğerine kaptırmak istememesi, hem Batıyı temsil etmesi, hem de birçok kere ABD'ye karşı Rusya ile aynı politikayı izlemesi, Paris'in etkinliğinin daha kabul edilebilir olmasını sağlamıştır. İçinde bulunan güçlü Ermeni lobisi ve sözde "Ermeni soykırımını" yasalaştırma gibi kararları, Paris yönetimini Ermenistan için makul bir arabulucu rolüne getirmiştir. Gerçek anlamda Karabağ sorununun çözümünün bölgede güçlü bir Azerbaycan yaratacağı gerçeğinden korkan Fransa, İngiltere ve Almanya gibi Avrupalı devletlerin de sorunun çözümsüzlüğünü, çözüm olarak görmektedirler (Attar, 2005:145).

2.2.2. Ülkelerin Soruna Yaklaşımları

Ülkelerin Dağlık Karabağ sorununa bakışları ulusal çıkarlar doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; Ermeni lobisinin varlığı, ABD'nin soruna yaklaşımını şekillendirebilmektedir. Dağlık Karabağ sorununa müdahil olan önemli aktörleri, ABD, Türkiye, Rusya ve İran oluşturmaktadır. Bunların yaklaşımları ile ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıda verilmektedir.

2.2.2.1. Türkiye

Dağlık Karabağ sorunu Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Bölge, uzun yıllar Türklerin egemenliği altında bulunmuştur. Selçuklular, Osmanlılar bu topraklara sahip olmuş ve yönetmişlerdir. Brest Litovsk Barış Antlaşması (3 Mart 1918) ile de Rusya Kars ve Batum bölgelerini Osmanlı Devleti'ne vermiştir (Hartill, 1990:174). 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devletinin siyaseti sonucunda Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve kesin bir coğrafyası olmamasına rağmen Ermenistan Cumhuriyetleri 1918 yılı Mayıs ayında Tiflis'te ilan edilmişlerdir (Gasımov, 2001:18). Türkiye'den Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü ile, Karabağ dahil, Azerbaycan'ın

önemli bir kısmı ve Nahçıvan toprakları üzerinde kurulması tasarlanan “Büyük Ermenistan” projesi (Şimşir, 2009:177), Sevr Antlaşması ile tahakkuk etmek üzereyken, Anadolu’da Milli Mücadelenin başarıya ulaşması sonucu başarısızlığa uğramış ve Ermenistan imzaladığı Gümrü ve Kars Antlaşmaları ile (İsayev, 2010:409), Sevr Antlaşması’nda kendisine verilmesi planlanan topraklar üzerinde hiçbir talebinin bulunmadığını taahhüt etmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası, yeniden bağımsızlığına kavuşan Ermenistan; Türkiye’den toprak talebinde bulunmadığını resmen deklare etmekten kaçınmış, Karabağ ve bir kısım Azerbaycan toprağını işgal etmiş (Abbashlı, 2011:128-130), Nahçıvan’ı tehdit etmiş ve böylece Büyük Ermenistan projesini hayata geçirmekte ilk adımı atmıştır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının akabinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’la birlikte Ermenistan’ı da ayırım gözetmeksizin 16 Aralık 1991 tarihinde tanımış (Reynolds, 2008:19), ayrıca Ermenistan’ın içinde bulunduğu zor ekonomik koşulları göz önünde bulundurarak bu ülkeye çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Ermeni halkının ekmeklik buğday gereksinimi bir süre ülkemiz tarafından karşılanmıştır. Yabancı ülke ve kuruluşların yaptıkları insani yardımların ülkemiz üzerinden Ermenistan’a ulaştırılmasında her türlü kolaylık gösterilmiştir. Ermenistan, 25 Haziran 1992 günü imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) örgütüne tarafımızdan kurucu üye olarak davet edilmiştir (Dikkaya ve Bakır, 2010:247). Ancak Ermenistan’ın Dağlık Karabağ ihtilafındaki saldırgan ve uzlaşmaz tutumunu sürdürmesi nedeniyle Ermenistan ile diplomatik ilişki uzun yıllar kurulamamıştır.

Karabağ’ın işgaline Türkiye tepki göstermiş ancak tepkisini sınırlı tutmuştur. Türkiye, sorunun diplomatik yollardan çözümü için taraflara çağrıda bulunmuştur. Ancak Ermenistan’ın hırslarını dizginlemek mümkün olmamıştır. Azeri topraklarını da işgal etmeye başlamışlardır. Türkiye, bu esnada Azerbaycan’a yardımda bulunmuş, Türkiye’de hükümetler değişse bile Türk halkının, kamuoyunun ve hükümetlerinin desteği hiç bir zaman azalmamış, artarak devam etmiştir (Yılmaz, 2010:27-28). Türkiye, Ermenistan’ın Karabağ ile arasındaki bağlantıyı sağlayan Kelbecer koridorunu da işgal etmesi üzerine bu ülkeyle kara sınırını ve hava sahasını kapatmış ve diplomatik

ilişkiler kesilmiştir. Türkiye Ermenistan'a karşı gösterdiği tepkiyi daha önce hiçbir ülkeye karşı göstermemiştir (Zengin, 2010:387). Türkiye bir bölgesel güç olarak Azerbaycan'ın yanında yer alan tek devlettir.

Dağlık Karabağ sorunu Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri etkilemeye devam etmektedir. Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı takındığı olumsuz tavırlar ilişkilere zarar vermektedir. Ermenistan'ın yönetiminde yer alan kişilerin Türkiye'ye karşı kişisel düşünce ve tavırlarının da iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyiciliği olmaktadır. Örneğin Ermenistan yönetiminde yer alan Karabağ kökenli Ermenilerin uzlaşmaz bir kişiliğe sahip oldukları, bundan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin etkilendiği ve iki ülke arasındaki ilişkilerde bir değişiklik olmayacağı beklentilerinin olduğu ifade edilmektedir (Kanbolat, 2007:10-11).

Son yıllarda Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan ilişkilerin geliştirilmesine dair protokol ile iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmış, ancak ilişkilerdeki bu iyileşme havası uzun sürmemiş, protokoller hayata geçirilememiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde beklenen iyileşmeler gerçekleşmemiştir. İki ülke arasında yaklaşık bir yıl süren görüşme sürecinin ardından Türkiye ile Ermenistan arasında protokoller (2 ayrı protokol) imzalanmıştır. Protokollerden birinin adı “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü”, diğerinin ise “İkili ilişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”dür. Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol, iki ülke arasındaki mevcut sınırın karşılıklı olarak tanınmasını öngörmüştür. Protokol İsviçre'nin Zürih kentinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbantyan tarafından imzalanmıştır. İmza törenine Türkiye ve Ermenistan Dışişleri bakanları dışında iki ülke arasındaki görüşmelerde etkin rol oynayan ülkelerin dışişleri bakanları da katılmıştır (Aras ve Özbay, 2009:4). Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'ün uygulanmasına ilişkin zaman çizelgesinde sınırın protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 aylık bir süre içinde açılacağı öngörülmüş ancak bu gerçekleşmemiştir. Yapılan sadece zaman zaman ikili görüşmeler gerçekleştirilmekten öteye geçememiştir. Bunda, tarafların birbirlerine duydukları güvensizlik etkili

olmuştur. İmzalanan protokoller ile ilgili ayrıntılı bilgileri, tezin protokollerle ilgili kısmında daha geniş verilmeye çalışılacaktır.

İlişkilerin normelleştirilmesi yönünde Türkiye'nin, işgalci, saldırgan ve güven vermez bir dış politikasına sahip olan Ermenistan'dan talepleri şu şekildedir (Aras, 2008:177-178):

- İşgal ettiği Dağlık Karabağ ve çevresindeki yerleri boşaltarak Azerbaycana bırakmalıdır. Ayrıca Azerbaycan- Nahçıvan koridorunuda açmalıdır.
- Ermenistan, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalara göre çizilmiş olan sınırları resmen tanıdığını beyan etmelidir.
- 1. Dünya Savaşı esnasında 1915 yılında karşılıklı kayıpların yaşandığı hadiseyi "Sözde Ermeni Soykırımı" iddiaları şeklinde siyasi ilişkilere alet etmemeli, tazminat ve toprak taleplerinden vazgeçmelidir.
- Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul etmiş olduğu Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. Maddesinde yer alan Türkiye'nin Doğusu için "Batı Ermenistan" diye tanımlanan ve Türkiye'nin sözde "soykırım" yaptığına dair imada bulunan ifadelerinin Bağımsızlık Bildirgesinden çıkartılması gerekmektedir.

Türkiye'nin Kafkasya politikasında Karabağ sorununun yanı sıra enerji konusu da diğer önemli bir gündem maddesidir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki BTC petrol boru hattı iki ülke arasındaki önemli bir enerji köprüsü oluştururken, doğal gaz hattı konusunda da yakın işbirliği içine girmişlerdir. Azerbaycan gazının yanında Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerle birlikte Ortadoğu, Mısır, Hazar doğal gazını Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan güzergahından boru hattıyla Avusturya'ya, oradan da Avrupa içlerine kadar taşınmasını içeren 25 milyar Euro bütçeli NABUCCO Projesinin 2014 yılında faaliyete geçmesi düşünülmektedir (Karagül, 2010:161; Şanlı, 2009:72). Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin seyri, enerji rekabeti etkiliyecek bir nitelik taşımaktadır. Şayet Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu dahil dış politika konusunda Türkiye'den beklediği desteği bulamazsa, Rusya'ya daha da yakınlaşarak, onlarla imzalanmış olan doğal gaz antlaşmasını uzatacaktır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye uluslararası piyasasının altında satmış olduğu doğal gazın

fiyatını artırmak istemesinin altındaki gerçek neden, Türkiye- Ermenistan ilişkilerindeki sürece tepkidir. NABUCCO Projesinin geleceği ile Türkiye'nin Azerbaycan'dan çok uygun fiyata doğal gaz almasının devamı, Türkiye- Azerbaycan arasındaki yakın ilişkilerin devamına bağlıdır (Kasım, 2011:411-413).

Son yıllarda Türkiye'de komşularla sıfır problem, ritmik diplomasi, uluslararası platformlarda insiyatif alma, bölgesel ve küresel çatışma çözümlerinde bölgeye yönelik proaktif politikalar üretilmeye başlanmış (Ünay, 2009:75), bu doğrultuda Kafkaslarda Ankara, Erivan'la ilişkilerin normalleşmesini ve Dağlık Karabağ üzerindeki açmazın sonlanmasını sağlayabilecek adımlar atılmıştır (Reynolds, 2008:15). Türkiye'nin son yıllarda uyguladığı "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" da bu politikaların bir uzantısıdır. "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" sloganıyla popüler olan Türkiye'nin çok boyutlu dış politikası ülkenin tüm komşularıyla ilişkilerini iyileştirmesini içermektedir (Öniş, 2008:39).

2.2.2.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'nin soruna yaklaşımında çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bir yanda ABD'deki Ermeni lobisinin baskıları, diğer yanda SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan'ı hoş tutup kaçırmama çabaları, Türkiye vb. gibi faktörler hepsi bir araya gelince ABD'nin bölge ile ilgili politikaları çok yönlü bir hal almaktadır. Ermeni lobisinin bölge ile ilgili kararların alınmasında etkisi olmakta ve Amerikan Kongresinden kararların kendi istedikleri şekilde çıkmasına çaba göstermektedir (Amanov, 2007:103). Böylece ABD, diaspora Ermenileri vasıtasıyla soruna dahil olduğu görülmektedir (Yalçınkaya, 2006a:134). Ermeni lobisinin baskısından dolayı ABD, Dağlık Karabağ sorununda çözümsüzlüğün bir çözüm olduğu düşüncesindedir (Attar, 2005:145).

Öte yanda Azerbaycan'ın zengin petrol rezervleri, ABD bu ülkeye yönelik politikalarını oluştururken bu faktörü göz önünde bulundurmasını sağlamaktadır. ABD, SSCB dağıldığı zaman bölgeye Türkiye aracılığıyla girebileceğini düşündü (ve Türkiye'yi bu yönde çok yüreklendirdi). SSCB'nin yerini Rusya Federasyonu'na (RF) bıraktığını

gördükten sonra ABD yavaşlamıştır. Hatta, bir noktaya kadar, bölgedeki istikrarsızlığın ancak RF tarafından önlenebileceğini anladığı için uzak durmaktadır. Fakat Hazar enerji kaynaklarının ortaya çıkmasından sonra buradaki büyük potansiyelin RF tarafından yutulması riskinin olması, ABD'nin endişelenmesine yol açmıştır (Oran, 2005:213). Tüm bu faktörler ABD'nin, Azerbaycan'ı hoş tutup elinden kaçırmama politikası izlemesine yol açmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Azerbaycan Halk Cephesi yönetimi döneminde Rusya'nın Karabağ sorununu ülkeye karşı baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AGİK ve ABD'nin aracılığı ile Rusya karşısında denge sağlanmak istenmiştir (Cafersoy, 2001b:292).

Karabağ sorununun çözümü için 3 Mayıs 1993'te Rusya Devlet Başkanının inisiyatifiyle Rusya, Türkiye ve ABD bir barış girişimi başlatmışlardır. Azerbaycan, Rusya'nın Ermenileri desteklediğini öne sürerek dengeyi sağlamak adına ABD'yi de barış sürecine katmak istemiştir. Fakat 27 Mayıs'ta Yeltsin ve Ter-Petrosyan görüşmesinden sonra Ermenistan, arabulucuların tüm barış tekliflerini reddettiğini açıklamıştır (Özdal, 2006:722).

“Washington'un, istikrarın önündeki engelleri kaldırmak doğrultusunda girişimlerde bulunması ve Azeri-Ermeni liderleri barış için tavize zorlaması, Moskova'da ve bölgede gerginlikten çıkarı olan radikal milliyetçileri rahatsız etmiştir. 18 Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan liderlerine ABD yönetimi barış için bir öneri sunmuştur” (Gürses, 2001:261).

Dağlık Karabağ sorununun Rusya'nın olumlu yaklaşımı sağlanmadan çözümlenebileceği sanılmamaktadır. Ermenistan, Moskova'nın kabul etmeyeceği bir çözüme yanaşabileceği beklenmemektedir. Bu noktada devreye Rusya'yı bu yönde ikna etme çabalarının girdiği ifade edilmektedir. Bu durumda ABD'nin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır (Azer, 2011:622). ABD, bölge istikrarı ve Rusya'nın bölgesel etkinliğinin kırılması için Karabağ sorununun çözülmesinin şart olduğunu düşünmektedir (Gürses, 2001:262).

Koçaryan'ın Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesinin ardından çıkmaza giren barış sürecinde ABD önemli bir rol oynamış ve iki devlet başkanını kendi aralarında görüşmeye teşvik etmiştir. ABD tarafından ortaya atılan bu teklif, hem Rusya, hem de Fransa tarafından olumlu karşılanmıştır. Böylece iki devlet başkanı arasındaki görüşmeler başlamıştır.

Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ABD'nin rolüne ilişkin başka bir gelişme Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında yaşanmıştır. 15 Mart 2001'de açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Aliyev ve Koçaryan'ı, 3 Nisan 2001'de Florida eyaletinin Kei West tatil beldesine, Karabağ sorunu hakkında görüşmelere yeniden başlamaya davet etmiştir. Bu davet sonrasında basında "ABD soruna el koydu" açıklamaları yapılmıştır. Hem Azerbaycan, hem de Ermenistan tarafı daveti olumlu karşılamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2001:9). Fakat yapılan görüşmede bir netice alınamamıştır.

2.2.2.3. Rusya

Azeri-Ermeni çatışmasının, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce bu devletin iki Cumhuriyeti arasında siyasi anlaşmazlık olarak başlayan ve Birliğin dağılmasından sonra bağımsız devletler arası sıcak çatışmaya dönüşen, Soğuk Savaş sonrası dönemin en yıkıcı sonuçları olan bölgesel sorunlarından biridir.

Sovyet Rusları, Karabağ'daki çatışmalar süresince Ermenilerin yanında olmuş ve fiili olarak Ermenilere destek vermiştir (Gürses, 2001:257; Turan ve İter Turan, 2004:767). Rusların varlığını arkasına alan Ermeniler, Karabağ savaşını lehlerine çevirmişlerdir. Dağlık Karabağ'a farklı bir statü kazandırarak işgalci ülke konumundan kurtulmayı deneyen Ermenistan, işgal sırasında her bakımdan desteğini gördüğü elindeki Rus birliklerine de hukuki bir statü oluşturmak için Rusya ile "Dostluk, Yardımlaşma ve Karşılıklı Savunma Hakkında" bir anlaşma imzalanmıştır. "*Böylece Ermenistan Dağlık Karabağ'daki Rus askeri güçlerinden yasal olarak yararlanabileceğini duyurmuş oldu. Bu, aslında Azerbaycan topraklarının işgalinin Rusya'nın eliyle sürdürüldüğünün de kanıtıydı.*" (Attar, 2005:141-142). Halklar arasında düşmanlık yaratma, sınırları, etnik

çatışmaları tetikleyecek şekilde çizme üzerine kurulu Stalin politikası Kafkasya'da geçerliliğini hep korumuştur. Rusya, kimi zaman Azerilere, kimi zaman da Ermenilere mesaj vermek için bu etnik gerilimleri kullanmıştır (Zengin, 2010:386).

Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi yolunda ilk başlarda en aktif durumda gözüken Rusya, zamanla (özellikle Azerbaycan'ın tepkileri yüzünden) geri planda kalmaya başlamıştır. Bunda, Rusya'nın savaşın başından itibaren Ermenistan'ı desteklemesi ve ateşkes döneminde Ermenistan'da askeri üs bulundurmasının yanı sıra, bu ülkeye silah yardımı yapmış olmasının payı büyüktür. Rus yetkililerin çeşitli vesilelerle iki ülkeyi ziyaretleri sırasında sorunun çözümüne katkıda bulunmak istediklerini beyan etmeleri de bu durumu değiştirmemiştir. Azerbaycan kamuoyu, Rusya arabuluculuğunun yararlı olacağına inancı kalmamıştır. Fakat denge politikasından yana olduğunu ifade eden Azerbaycan yönetimi, Rusya'yı tamamen konunun dışında bırakma yoluna da gitmemiştir.

1985 yılında Gorbaçov SSCB'nin başına geçirilmiş ve (1991'e kadar) devleti yönetmiştir. Gorbaçov bir yandan Sovyet ekonomisini çöküşten kurtarmak için çaba gösterirken, kendisini en çok meşgul edecek sorun Dağlık Karabağ olmuştur. Karabağ sorunu, SSCB tarafından bölgeye özel bir yönetim biçimi getirilerek geçici olarak çözüme ulaştırılmıştır. Karara göre bölge Azerbaycan'a bağlı kalacaktı. Bu karar Ermenistan tarafından reddedilmiş, fakat Yüksek Sovyet, Ermenistan yönetiminin bu kararını tanımamıştır (Gürses, 2001:255).

Rusya, Dağlık Karabağ bölgesine büyük önem vermektedir. Rusya açısından Trans-Kafkasya'nın kontrolü (enerji kaynaklarının kontrolü) için Dağlık Karabağ'ın büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir (Oran, 2005:213-214). Öyleki "Yakın çevre" doktrinine göre Rusya; Orta Asya ve Kafkasya'yı arka bahçesi olarak tanımlamış ve bölgenin yabancı güçlerin etki alanına dönüşmesini istememiştir (Bozkurt, 2008:1-2). Bu yüzden Rusya'nın Dağlık Karabağ uyuşmazlığını bilinçli şekilde körüklediği yönünde görüşler bulunmaktadır (İşyar, 2004:74). Nitekim Moskova Kafkasya'daki anlaşmazlıkları bölgede kontrolünü sürdürmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

1991'in sonlarına doğru SSCB dağılmıştır (Neciyev, 2006:139). SSCB'nin dağılmasıyla Kafkaslar bölgesinde bağımsız devletler olarak ortaya çıkan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda önemli iç çekişmelerle ve dış sorunlarla karşılaşmışlardır. Bunlar da, Kafkaslar'ı huzursuz bir bölge yapmıştır (Uçarol, 2000:828). Rusya'nın Güney Kafkasya politikasının özünde bu bölgede Çarlık ve Sovyet dönemlerinde sahip olduğu nüfuzu yeniden kazanmak amacı taşımaktadır (Azer, 2011:622). Rus jeopolitiğinin Avrasyacı yaklaşımına göre Azerbaycan Batıcı ve Türkiye yanlısı (Atlantikçi) çetrefilli olarak görülürken, Ermenistanın daha güvenilirli ve Moskova yanlısı (Avrasyacı) olarak görülmektedir. Ermenistanın İranla olan ilişkilerini de hasaba katılınca Atlantikçilere (Türkiye-Azerbaycan) karşı, Moskova- Tahran eksenini nedeniyle Rusya için Ermenistan, eşitler arasında Azerbaycandan daha önemli hale gelmektedir (Dugin, 2005:369).

Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan topraklarını ve Karabağ'ı muhafaza edebilmek amacıyla, Rusya ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu kapsamda 15 Mayıs 1992 tarihinde bir savunma ittifakı niteliği taşıyan Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca Rusya Federasyonu ile 8 Haziran ve 21 Ekim 1994 tarihlerinde yapılan 25 yıl süreli ikili anlaşma ile (Cabbarlı, 2011);

- Rus birliklerinin Ermenistan'da kalması,
- Gümrü ve Erivan'da iki üs tesis edilmesi,
- Türkiye Ermenistan sınırlarının Rus sınır birliklerince korunması,
- Rusya Federasyonu Kuvvetlerinin hava savunma sistemleri, uçak ve helikopterlerle takviyesi kararlaştırılmıştır.

Rusya Federasyonu ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında, 29 Ağustos 1997 tarihinde, Moskova'da 25 yıl süreli "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; Rusya Federasyonu Ermenistan'ın bir tecavüze maruz kalması durumunda bu ülkeye destek verecektir (Asker, 2010). Bu bağlamda; Rusya Federasyonu, Dağlık Karabağ ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarında vuku bulabilecek muhtemel bir çatışmada, Ermenistan'ın yanında yer alarak doğrudan taraf

olabilecektir. Anlaşma Ermenistan'a sağladığı yararlar ilaveten, Rusya'nın Kafkasya'daki varlığını pekiştirmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu anlaşma ile, Rusya Güney Kafkasya'da ilave askeri ve politik avantajlar sağlamıştır. Rusya, hem Ermenistan'ı Azerbaycan karşısında güçlü kılmak, hem de Güney Kafkasya'daki askeri varlığını sürdürmek istemektedir.

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini yeni bir düzlemde kurma çabası içine girmiştir. *“Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti için komşularıyla ilişkiler içinde en fazla önem arz eden, ülkenin kaderi üzerinde tarihsel açıdan son iki yüz yıl içinde belirleyici konumda olan Rusya ile ilişkiler olmuştur”* (Cafersoy, 2001b:286).

21 Aralık 1991'de SSCB hukuken sona ermiş, eski SSCB'nin devamı niteliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı ve SSCB'nin hukuken sona ermesi yeni ilişkiler düzlemini gündeme getirmiştir. O sırada Azerbaycan'da iktidarda bulunan Muttalibov iktidarı, Rusya ağırlıklı bir politika izlemiş ve muhalefete rağmen yeni kurulan BDT'ye vücut veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisine imza atmıştır. Ancak bu anlaşma, muhalefetin etkin olduğu parlamento tarafından onaylanmamıştır.

“Bağımsızlığı muhalefetin baskısı ile ilan eden Muttalibov, Rusya ile ilişkileri dış politikasının en başat unsuru olarak görmüş, özellikle Karabağ sorununun çözümünde bu ülkeden yardım beklemiştir. Rusya da Muttalibov iktidarı döneminde Azerbaycan'la ilişkilerini, bağımsız bir ülke ile olan ilişkiler şeklinde görmemiş ve bu bağlamda, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımamıştır. Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak, Rusya ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamaya isteği Rusya tarafından defalarca reddedilmiştir. Muttalibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası Rusya Ordusu 366. Alayı'nın 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında aktif rol alması ile çökmüştür” (Cafersoy, 2001b:289-290).

Muttalibov döneminde, hükümetin tek yanlı olarak Rusya, Elçibey yönetiminin ise Türkiye'ye yakın durmasının, bölgenin jeopolitik konumu açısından dengeli bir siyasetin izlenilmemesinin, Dağlık Karabağ'daki durumun, Azerbaycan aleyhinde gelişmesine neden olmuştur (Attar, 2005:140).

Ermenistan karşısında yaşanan mağlubiyetler üzerine çıkan kargaşada Muttalibov görevden uzaklaştırılmıştır (Yılmaz ve İsmayılov, 2011:5). Muttalibov Hocalı katliamının ardından 6 Mart 1992’de muhalefet tarafından istifaya zorlanmış ve anayasaya göre 18 Mayıs 1992’ye kadar devlet başkanlığı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür. Memmedov Rusya ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranmış ve BDT çerçevesinde ilişkiler geliştirmek konusunda mesafeli tutum takınmıştır. Muttalibov’un imzaladığı BDT katılma anlaşması (Yeşilot, 2010:173), bu dönemde de parlamento tarafından onaylanmamıştır. Memmedov, 21 Mart 1992’de Kiev’de yapılan BDT toplantısına katılmamış, Azerbaycan temsilcileri, BDT’ye ilişkin hiçbir anlaşmaya imza atmamışlardır. Bunun üzerine Rusya, Azerbaycan politikasında bazı olumlu değişiklikler yapmış ve 4 Nisan’da Azerbaycan’ı resmen tanıyan ve diplomatik ilişkiler kuran 108. ülke olmuştur. İlerleyen günlerde Karabağ sorununun çözümü de gündeme gelmiştir. Öyle ki Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozırev Karabağ sorununun çözümünün Yeltsin için birkaç günlük iş olduğunu belirtmiştir (Cafersoy, 2001b:290-291).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, Rusya’nın yeni Cumhuriyetler üzerindeki etkisinin azalmış olmakla birlikte tümüyle kalkmamıştır. Rusya Federasyonu, Azerbaycan dahil Türk Cumhuriyetlerini kendi himayesi altında görmeye devam etmiş ve birçok araca başvurmak suretiyle onlarla ilişkilerini sürdürmüştür (Turan ve İlter Turan, 2004:767).

Bununla birlikte Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) döneminde Rusya ile ilişkiler tekrardan gerilmiştir. Sürekli olarak tam bağımsız devlet olma söylemini kullanan AHC (Uludağ, 2010:282), Azerbaycan’ın bağımsızlığına en büyük tehdit olan Rusya ile ilişkilerini hep güvenli ve iki eşit devlet arasındaki ilişki temeline oturtma çabası içinde olmuştur. AHC, bu doğrultuda BDT üyeliğini reddetmiş, Rus ordusunun Azerbaycan’dan çıkarılmasını istemiş (Şen, 2009:96-97) ve bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan’a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AGİK ve ABD aracılığı ile dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Bu arada AHC, eşit ikili ilişkiler geliştirmek için Rusya’yla bir genel Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile çeşitli alanlara ilişkin toplam

30 işbirliği anlaşması imzalamıştır. AHC, Karabağ savaşının yanı sıra Bakü’de meydana gelen olaylarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Oran, 2005:373).

Fotoğraf 3. AHC Lideri Ebülfez Elçibey Alparslan Türkeş İle Azadlık Meydanında, 3 Mayıs 1992

Kaynak: <http://www.mucadele.com.tr/haber/politika/ulku-ocaklari-il-baskani-pehlivan-11-olum-yildonumunde-elcibeyi-andi/31300>, 01.10.2011.

AHC lideri Ebülfez Elçibey Azeri Türk milliyetçi söylemleriyle bilinmektedir. Elçibey döneminde Azerbaycan Pantürkist eğilimler göstermiştir. Elçibey’in partisinin haber ajansının adının “Turan”, amblemi uluyan kurt olduğu bilinmektedir (Oran, 2005:214). Böyle olunca, bu durum Rusya’nın hoşuna gitmemiş ve Elçibey iktidarını devirmek için fırsat kollanmıştır. Rus yanlısı Suret Hüseyinov’un yardımıyla Elçibey’i görevinden uzaklaştıran darbeyi gerçekleştirmişlerdir (Turan ve İlder Turan, 2004:767). 4 Haziran 1993’de gerçekleşen Gence isyanında Rusya’nın parmağı bulunmaktadır. Gence isyanıyla başlayan iktidara karşı silahlı eylem süreci, Elçibey’in ülkesinden ayrılması ve Haydar Aliyev’in Azerbaycan yönetimine geçmesiyle sonlanmıştır (Davutoğlu,

2011:127). Dış baskılarla birlikte Hüseyinov'un Gence'de başlattığı isyan üzerine Elçibey'in iktidarda hızla güç kaybetti ve Eylül 1993'te Devlet Başkanlığı'ndan ayrılmak zorunda kaldı. Öte yanda Elçibey'e darbeden önce Rusların Ermenistan'a Azerbaycan'dan toprak alma teşebbüsünde başarı sağlamaları için askeri yardımda bulunulmuştur (Turan ve İter Turan, 2004:767). Haydar Aliyev'in başa geçmesiyle Azerbaycan'da gerçekçi bir politika takip edilmiştir (Oran, 2005:214).

Haydar Aliyev yönetimi altında iki periyottan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisinin Rusya'yı yatıştırma politikası dönemi olarak görülebilecek olan Haziran 1993-Şubat 1994 dönemi, ikincisinin ise Rusya'nın Azerbaycan'daki "makul çıkarlarını" karşılayarak Rusya'yı kızdırmama, fakat önceki iktidarın Batı ile yakınlaşma politikasını sürdürme dönemi olarak nitelenebilecek Şubat 1994 döneminden günümüze kadarki olan dönemdir (Cafersoy, 2001b:293). Birinci dönemde Rusya'ya bazı tavizler verilmiştir. Bu dönemde Rusya'ya tavizler verilmesinin en önemli nedenlerinden birini Karabağ savaşında Rusya'nın tarafsızlığını veya olumlu müdahalesinin sağlanması oluşturmuştur.

Rusya'nın Karabağ sorunundaki desteğinden umudunu büyük ölçüde yitiren Aliyev yönetimi, kendi gücü ile Aralık 1993'de kaybedilen toprakları almak için saldırıya geçmiştir. Fakat bu saldırı başarısız olmuş ve büyük asker kayıplarına neden olmuştur. Bundan sonra Azerbaycan'ın Batıyla yeniden yakınlaşma dönemi başlamıştır. 1994 başlarından itibaren Azerbaycan, Batılı şirketlerle petrol görüşmelerine yeniden başlamıştır. Rusya'dan ümidini kesen Azerbaycan artık yüzünü Batıya dönmüştür. Aliyev yönetiminin ikinci dönemi böylece başlamıştır. Elçibey'in aşırı milliyetçi politikalarına karşı, Aliyev Rusya ve komşularıyla daha ılımlı ilişkiler kurmayı başarmıştır. Bununla birlikte Aliyev, Dağlık Karabağ sorununun çözümünü sağlayamamış, ülkenin önemli bir kısmındaki Ermeni işgali sürmüştür (Yalçınkaya, 2006a:123). Aliyev, Ermenistan'la değil de aslında Rusya ile savaştığının farkındaydı (Attar, 2005:161).

Fotoğraf 4. Haydar Aliyev

Kaynak: <http://www.emredemiroz.com/haydar-aliyev-kimdir-haydar-aliyev-biyografisi.html>, 01.10.2011

Haydar Aliyev'in en az iki defa, muhtemelen Rusya kışkırtmalı askeri darbelerle (ve hayatına kastedilerek) iktidardan uzaklaştırılmak istenmiştir. Bunun nedeni olarak Aliyev'in bir taraftan Rusya'yı idare etmeye çalışırken, diğer taraftan Rus taleplerinin tümüne karşılık vermeyerek bir tür özgür çizgi sürdürmek istemesidir (Turan ve İler Turan, 2004:772).

Haydar Aliyev vefat ettikten sonra Azerbaycan devlet başkanlığına oğlu İlham Aliyev seçilmiştir (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:8). İlham Aliyev yönetimi altında Azerbaycan, Batıya dönük politikalarını devam ettirmekle birlikte, son dönemlerde Batılı Ülkelerden beklenen desteğin verilmemesi karşısında Rusyaya daha fazla yakınlaşma göstermiştir. Kuşkusuz bu durum, Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi karşısında Batı'nın göstermiş olduğu tutum ve Karabağ sorununda istenen desteğinin verilmemesinin etkisi büyüktür (Yılmaz, 2010:25-26).

Ermenilerin ince bir diplomasi atağı gerçekleştirip bazı devletlerin Ermenistan'ı "işgalci" olarak görmelerini önlemek için Eylül 1991 yılında "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" nin kurulduğunu açıklamaları karşısında İlham Aliyev Karabağ'daki Ermeni işgalini şöyle yorumlamıştır:

"Eğer, Dağlık Karabağ'daki Ermeniler gerçekten bir bağımsızlık isteğindeyseler, o zaman sınırlarındaki bağımsız Ermenistan'da pekala ülkelerinde yaşayabilirler. Yok eğer, bu bağımsızlık 1 milyondan fazla Azeri'yi kendi yurtlarından kovarak, onlara karşı şiddet uygulayarak gerçekleşmiş görülürse bu da işgal olarak kabul edilmelidir. Ermenilerin buradaki tarihleri iki yüzyıldan öteye gitmez. O halde biz 2 milyon Azeri yaşıyor diye Rusya'daki Azerilerin bağımsızlığını mı talep etmeliyiz?" (Attar, 2005:141).

Dağlık Karabağ çatışmasının sonlandırılması için Rusya'nın aracılığıyla 24 Mayıs 1994'de Moskova'da imzalanan ateşkes birçok ihlale rağmen halen yürürlükte bulunmaktadır. 2 Aralık 1996'da Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nde Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili alınan kararların uygulanması için bölgeye AGİT barış gücü gelirse Kafkasya'da etkinliğinin sona ereceğini düşünen Rusya, planın uygulamaya geçirilmesini geciktirmiştir (Oran, 2005:401).

Fotoğraf 5. İlham Aliyev, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan İle

Kaynak: <http://galeri.uludagsozluk.com/tr/haydar-aliyev-91091/>, 01.10.2011.

Dağlık Karabağ çatışmasının sonlandırılması için Rusya'nın aracılığıyla 24 Mayıs 1994'de Moskova'da imzalanan ateşkes birçok ihlale rağmen halen yürürlükte bulunmaktadır. 2 Aralık 1996'da Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nde Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili alınan kararların uygulanması için bölgeye AGİT barış gücü gelirse Kafkasya'da etkinliğinin sona ereceğini düşünen Rusya, planın uygulamaya geçirilmesini geciktirmiştir (Oran, 2005:401).

Rusya için Azerbaycan'ın önemi, ülkenin jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Prof. Nesip Nesibli, Azerbaycan'ı Rusya için cazip kılan jeopolitik nedenleri aşağıdaki biçimde sıralamaktadır (Cafersoy, 2001b:287-288):

- Azerbaycan'ı etki alanında tutmak, Rusya'ya kendi etkisini Yakın Doğu'ya ve Ortadoğu'ya yayma; dahası, Azerbaycan'ı stratejik hava kuvvetleri için ileri üs olarak kullanma olanağı vermektedir;
- Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, ekonomik açıdan Rusya'nın ilgisini çekmekte ve onu uzak dış pazarlardan stratejik kaynak alma zorunluluğundan kurtarmaktadır;
- Rusya Azerbaycan'ı etki alanında tutmakla Türk dünyasını parçalamış, Türkiye'nin (dolayısıyla ABD'nin) etkisinin Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına yayılmasını engellemiş olur;
- Rusya, Azerbaycan üzerinde etkinliğinin sağlamakta, İran'ın, bu eski Sovyet Cumhuriyeti Müslüman ülkeye etkisini engellemiş olur;
- Rus politik düşüncesine göre, ortak ekonomik ve politik mekanının oluşturularak Azerbaycan'ın burada yer almasının sağlanması "Rusça konuşan nüfusun güvenliği" için gereklidir.

Ayrıca Azerbaycan'ın etkinlik alanında kalması Rusya'ya İran'la doğrudan ilişki kurma fırsatı vermektedir.

2.2.2.4. İran

Karabağ savaşı'nda İran'ın arabuluculuğu ile taraflar arasında ateşkesler sağlanmıştır. Ancak her ateşkesten sonra Ermeniler bölgesel kazançlar elde etmişlerdir. İran'ın da bölge üzerine çıkar hesapları yaptığı iddia edilmektedir. İran başta Kafkasya enerji konuları olmak üzere bölgede dinsel ideolojisinin takipçisi olmaktan çok pragmatik davranmakta, bölgedeki bazı Müslüman ülkelere karşı zaman zaman Rusya ve Ermenistan ile birlikte hareket edebilmektedir (Gökçe, 2011:171-172; Bacık, 2008:100-101). İran halkının %40-50'sini Azerilerin oluşturması (Kalafat, 2001:227), İran'ın Azerbaycan'a temkinli yaklaşmasına sebep olmaktadır (Brzezinski, 2005:182). Bu koşullar içinde İran'ın, Azerbaycan'ı desteklemeyi değil de gizli gizli Ermenistan'ı desteklemeyi yeğlediği ileri sürülmektedir. İran, bu bölgede Azerbaycan'ın güçlenmesini kendi çıkarlarına ters görmektedir. İran, Türkiye'nin de bölgede çok güçlenmesini istememektedir. Bunu, kendi çıkarları için bir tehlike olarak görmektedir (Oğan, 2008:189).

Azerbaycan dış politikasında ABD ve İsrail ile olan ilişkileri, İran'ın tedirgin olmasına neden olmaktadır. İran, her ne kadar resmi söylemlerinde Dağlık Karabağın Azerbaycanın bir parçası olduğunu söylese de, gerçekte sorunun mevcut haliyle devamından yanadır (Gül ve Ekici, 2002:41). Bu durum, Azerbaycanın zayıfladığı ölçüde Bakünün Tahrana olan bağımlılığının artacağı hesaplanmaktadır. Kısacası İran'ın Dağlık Karabağ politikası “ ne öldür ne oldur” şeklinde tanımlanabilir (Keskin, 2008:51-52).

Azerbaycan'da Mart 1989'da kurulmuş olan Halk Cephesi lideri Elçibey'in Rus askeri birliklerinin Bakü'den çekilmesi ve Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalmasının sağlanmasından sonra uzun dönemde sıranın İran Azerbaycan'ı ile birleşmeye geleceğini açıklamıştır. Bu, Tahran'ın bölgeye yönelik yeni politikalar geliştirme çabalarını gündeme getirmiştir (Gürses, 2001:255). Elçibey'in başkanlığı sırasında Azerbaycan'ın “Güney Azerbaycan” temasını işleyerek İran'ı yabancılaştırdığı belirtilmektedir (Oran, 2005:214). Nitekim İran tarafında bulunan Güney Azerbaycan problemi, İran-Azərbaycan gerginliğine yol açmaya gebedir (Dugin, 2005:370).

Tüm bunlara karşın İran'ın Karabağ savaşı sırasında taraflar arasındaki arabuluculuk çabaları önemlidir. Şubat 1992'nin başlarında İran'ın arabuluculuk önerileri taraflarca kabul görmemiştir (Bozkuş, 2008:13). Nisan'ın sonuna doğru İran, arabuluculuk girişimlerini artmıştır. 7 Mayıs 1992'de İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, Levon Ter-Petrosyan ve Yakup Memmedov'u Tehran'a davet etmiş ve 8 Mayıs'ta görüşmüş ve barış anlaşmasının temel ilkelerini belirten communiqué'yi imzalamışlardır (<http://www.turksam.org/tr/a2104.html>, 06.10.2011). Ne var ki bu anlaşmadan iki gün sonra 9 Mayıs 1992'de Ermenistan ordusu bölgenin anahtarı konumundaki Şuşa'yı, 17 Mayıs 1992'de ise bölgeyi Ermenistan'a bağlayan Laçın'i işgal etmiştir (Cavadov, 2006:44). Amaçları Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki toprak bağlantısını kesmek olmuştur. Aynı gün Şuşa'ya saldıran Ermeniler tüm Karabağ'ı kontrolleri altına almışlardır (Topal, 2006:741).

İran Devlet Başkanı Hatemi'nin Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'ı kabulü sırasında dile getirdiği arabuluculuk teklifi, Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'den sert yanıt almıştır. Aliyev, bir soru üzerine, İran'ın 1992 yılında da arabuluculuk girişiminde bulunduğunu, fakat bu girişim sonucunda Azerbaycan'ın önemli kentlerinin işgal edildiğini hatırlatmıştır (Aslanlı, 2001:427). Azerbaycan, bu vaka nedeniyle İran'a hep kuşkuyla yaklaşmıştır (Yılmaz ve İsmayılov, 2011:12). Gerçekten de İran, taraflar arasında 1992 yılında arabuluculuk girişimlerinde bulunmuş, fakat bu girişim sonucunda Azerbaycan'ın önemli kentleri işgal edilmiştir.

İran'ın etnik yapısı içerisinde Türkler önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Öte yanda Türk dünyasını İran coğrafyası üzerinden bütünleştirmeyi tasarlayan teorisyenler bulunmaktadır. Bunlar Talış bölgesi üzerinde önemle durmaktadırlar. Talışler, Türkleşmiş İranlılar olarak tarif edilmektedir (Kalafat, 2001:226). İran'ın etnik yapısı, bu ülkenin Türklerden korkmasına neden olmaktadır. Bu yüzden İran, Azerbaycan'ın Türkiye ile daha sıkı ilişkiler kurmasından rahatsızlık duymaktadır (Yılmaz ve İsmayılov, 2011:12).

Fotoğraf 6. Mahmud Ahmedinejad İlham Aliyev İle Birlikte

Kaynak: http://www.turkishny.com/images/stories69/headlines/181110_ha_iran.jpg, 02.10.2011

Rusya, öte yanda, İran'ın Azerbaycan'la çok yakınlaşmasını istememektedir. Rusya, İran'ın Müslüman Azerbaycan'ı etkileyebileceği yönünde çekinceleri bulunmaktadır. Bunu çıkarlarına ters bulmakta ve Azerbaycan üzerinde etkinlik sağlamakla engellemek istemektedir (Cafersoy, 2001b:288).

2.2.3. Ermeni Lobisi'nin Faaliyetleri

Ermeni lobisi, Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet adına Ermenistan toprakları dışında lobi faaliyetleri yürütmektedir. Ermeni lobisi, özellikle ABD'de çok güçlüdür. Kantarcı, ABD'de faaliyet gösteren 1228 Ermeni örgütünden söz etmektedir (Kantarcı, 2004:173). Ermeni lobisi, kongre üzerinde, ABD'nin Ermenistan'a insani yardım programları, teknik yardım ve kalkınma yardımı gibi konularda etkili olmakta, Azerbaycan'a ve Türkiye'ye müeyyideler uygulanması konusunda da faaliyetlerde bulunabilmektedir (Gül, 2000:27). Ermeni lobisi, ayrıca Amerikan Hükümetinin Dağlık

Karabağ sorununda kendisini her alanda desteklemesine çalışmakta, zaman zaman kongre üyelerinin Ermenistan'ı ziyaret etmelerini de sağlamaktadır.

ABD'deki Ermeni lobisinin faaliyetlerini sıralayacak olursak; birincisi Ermenistan'a ABD tarafından yapılan yardımların artırılması, ikincisi Ermenistan politikaların ABD yönetimi nezdinde meşru hale getirilmesi, üçüncüsü Azerbaycana ABD tarafından yapılacak muhtemel yardımların engellenmesi ve son olarak sözde soykırımın tanınması ile birlikte Türkiye aleyhindeki faaliyetlerin desteklenmesidir (Laçiner, 2004:200). Yurtdışında yaşayan Ermeniler (Diaspora), başta ABD olmak üzere birçok ülkede gerçekleştirdikleri lobi faaliyetleri meyvelerini vermektedir. Bu yolla çıkarlarını korumaya çalışmaktadırlar.

Avrupa'daki Ermeni lobileri, ABD'de bulunan Armenian National Committee of America (Amerika Ermeni Ulusal Komitesi) (ANCA)'nın yönlendirmesi ile faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bunlar özellikle Fransa, İngiltere, Belçika'da bulunan medya, sanayi kuruluşları ve sivil dernekler ile baskı gruplarını oluşturmaktadırlar. ANCA, kendini en büyük ve en etkili Ermeni Amerikan taban örgütü olarak tanıtmaktadır (Gregg, 2002:12). ANCA'nın altyapısı, program ve faaliyetlerinin Taşnak Partisi (ARF) tarafından yürütüldüğü bildirilmektedir. ARF'nin ANCA'yı politik olarak destekleyen parti konumunda olduğu belirtilmektedir (Kantarcı, 2004:174).

ABD'deki bir diğer büyük Ermeni lobisini de Armenian Assembly of America (Amerika Ermeni Asamblesi) (AAA) oluşturmaktadır. Bunlar farklı yaklaşımlara sahiptirler fakat ortak amaçlarını Ermenilerin haklarını korumak ve kaynaklarını harekete geçirmek oluşturmaktadır (Gregg, 2011:2).

Partizan lobi faaliyeti yürüten ve bunların içerisinde AAA ve ANCA ile birlikte hareket eden diğer bazı kuruluşları da şunlar oluşturmaktadır (Kantarcı, 2004:173-174):

- Ermeni Devrimci Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation (ARF)),

- Doğu Amerika Hınçak Sosyal Demokrat Partisi (Hunchakian Social Democratic Party of Eastern USA),
- Ermeni Liberal Demokratik Partisi (Armenian Democratic Liberal Organization),
- ve Milli Ermeni Amerikan Cumhuriyet Meclisi (National Armenian American Republican Council (NAARC)).

Ermenistan dışında 5 milyon kadar Ermeni'nin yaşadığı tahmin edilmektedir (Eren, 2007b:80). Ermeniler yaşadıkları ülkelerin ekonomik, kültürel ve politik yaşamında aktif rol oynayıp örgütlenmektedirler. Avrupa'daki Ermeniler 1998 yılında Avrupa diasporasındaki Ermeni kuruluşlarını bir araya getirmek ve aralarındaki işbirliğini kolaylaştırmak için Avrupa Ermeni İşbirliği Forum'unu (The Forum of Armenian Associations in Europe - FAAE) oluşturmuşlardır (Oktay, 2004:87).

Fotoğraf 7. ANCA ve Sözde Ermeni Soykırımını Kabul Ettirme Çabaları

Kaynak: <http://www.stoptheprotocols.com/2009/11/12/countdown-to-erdogan-anca-urges-nationwide-call-in-day-in-support-of-senate-armenian-genocide-resolution/>, 30.09.2011.

Ermenistan'a yurtdışında yaşayan Ermenilerden (Diaspora) sürekli yardımlar gelmektedir (Gürses, 2001:257). Yurtdışında yaşayan Ermeniler ülkelerine önemli miktarda para transferi yapmakta, böylece ülkelerine katkı sağlamaktadırlar (Cabbarlı, 2005:85; Stratejik İnceleme Raporu, 2003a:77).

Diasporanın Ermenistan dış politikası üzerindeki etkisi de üst düzeydedir. Diaspora Ermenileri Minsk sürecine de katılmışlardır. Sorunu çözmek üzere oluşturulan Minsk Grubu'na Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye ve diaspora Ermenileri'nden temsilciler katılmıştır. Diaspora Ermenileri vasıtasıyla soruna Rusya Federasyonunun yanında, ABD ve Fransa da dâhil olmuştur (Yalçınkaya, 2006a:134).

Azeri diasporasının ise Ermeni diasporası karşısında etkisi yok denecek kadar azdır. Avrupa'daki Azerbaycan Türk potansiyelinin Güney Azerbaycan'dan Şah döneminde eğitim ve benzeri nedenlerle gidenler ve Humeyni döneminde rejimden kaçanlar olarak gösterilmektedir. Azeri diasporasının bir boyutunu da tarihi Azerbaycan Türk yurtlarının oluşturmuş olduğu belirtilmektedir (Kalafat, 2001:223).

BÖLÜM 3: DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TÜRKİYE- AZERBAYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan üçgenindeki ilişkileri etkilemektedir. Bu bölümde Dağlık Karabağ sorununu ve Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ilişkiler incelenecektir. Ayrıca bu bölümde Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.1. Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Taraflar Arasındaki İlişkiler

Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'nin Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişkilerini rehin almıştır. Türkiye, soruna çözüm bulunması için milletlerarası girişimlerde bulunmuştur. Bir müddet sonra sorunun çözülmesi için oluşturulan AGİT Minsk grubunun çabaları ise Ermeni işgaline son vermediği gibi, bölgede kalıcı bir barışın tesis edilmesine de katkı sağlayamamıştır (Zengin, 2010:387). Bu alt başlıkta Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan İlişkilerine değinilecektir.

3.1.1. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde kardeşlik bağlarının varlığı, uzun yıllara dayanmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'la tarihsel bağları bulunmaktadır (Oran, 2005:403). Güney Kafkasya, yüzyıllarca Türk devletlerinin hakimiyetinde ve çeşitli kavimlerin birlikte yaşadığı bir bölge olmuştur (Aliyev, 2003:1). Bir Türk kavmi olan Hürriyer M.Ö. dördüncü bin yılda Kafkasya'ya gelerek Karabağ'a yerleşmişlerdir. Bölgeye Urartulardan sonra gelecek olan Sakalar da bir Türk boyuydu. “M.Ö. 250 yıllarında Karabağ bölgesinde, Oğuzların Üçoklar boyundan olan Arsaklar, M.S. birinci yüzyılda Kafkasya Türk Albanları, II. yüzyılda Romalılar, III. yüzyılda Sasaniler, VI. yüzyılda Hun Türkleri ve VII. yüzyılda Hazar Türkleri hükmetmişlerdir” (Cavadov, 2006:19).

646 yılında Müslüman Oğuzlar, bölgeye hükmetmeye başlamıştır. Oğuz Türkleri, Oğuz Han zamanında Karabağ'ı yurt olarak seçmişlerdir (İşyar, 2004:118). Azerbaycan XI.

asırda Selçuklular zamanında bir Türk ülkesi haline gelmiştir. Tuğrul Bey bölgeye düzenlediği seferler sonucunda 1054'de bölgeye hakim olmuştur. Tuğrul Beyin ölümünden sonra tahta geçen Alparslan devrinde hemen hemen tüm Azerbaycan, Selçuklu imparatorluğu topraklarına katılmıştır. 1256'dan itibaren Karabağ bölgesi bir Türk devleti olan İlhanlıların yönetimi altına girmiştir (Cavadov, 2006:19). Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sonucunda Tebriz ve Güney Azerbaycan toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sonraları tekrar bir süreliğine Safevilerin eline geçen bölge, Kanunî devrinde geri alınmıştır. Aynı yıl İrakey seferine çıkan Kanuni, Bağdat'a giderken bütün Azerbaycan'ı kontrol altına almıştır. 1578-1588 yılları arasında yeniden Osmanlı Safevi mücadelesi baş göstermiş ve bu mücadele esnasında Safeviler yenilgiye uğratarak Tebriz ele geçirilmiştir (1585). Şah I. Abbas (1587-1629) Osmanlı ülkesindeki iç karışıklıklardan yararlanarak bölgedeki bazı yerleri yeniden işgal etmiş, fakat buna rağmen bölgedeki Osmanlı hakimiyeti yer yer devam etmiştir. Şah Abbas, Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi vermek şartıyla elinde bulunan topraklarda hâkimiyetini devam ettirmiştir. IV. Murat devrinde Osmanlılar, Azerbaycan'a girmişlerse de bölgeyi Safevi hakimiyetinden kurtaramamışlardır. III. Ahmet zamanında Revan ve Karabağ Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Rusların Hazar denizi sahillerini ele geçirmeleri üzerine Osmanlı Devleti Güney Azerbaycan'a girmiştir (1724). Nadir Şah'ın müdahalesi sonucu bölge tekrar Safevilerin idaresine girmiştir. Osmanlıların Azerbaycan'da sürekli kalması Nâdir Şah ve Ruslar tarafından engellenmiştir. Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine 1747'de Azerbaycan'daki Safevi hâkimiyeti son bulup, bundan sonra Azerbaycan yaklaşık elli yıla yakın bir süre bağımsız olup şiddetli politik çekişme ve savaflara maruz kalmıştır (Attar, 2005:13). Bu çekişmeler sonucunda Kuzey ve Güney Azerbaycan'da yarı bağımsız feodal devletler kurulmuştur.

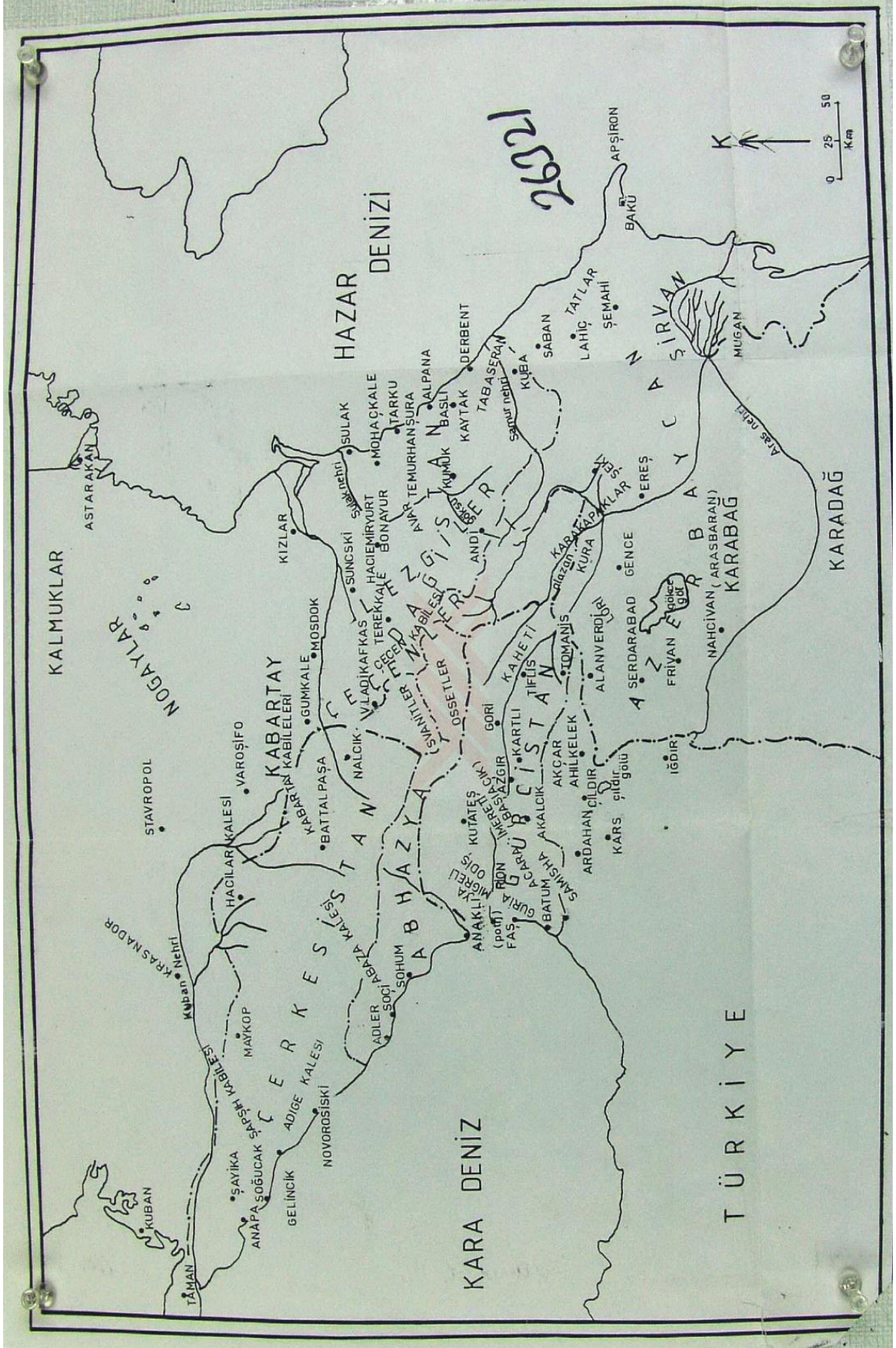
XVII. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı devletinin bölgedeki güç ve nüfusunun gittikçe zayıflaması üzerine Rus kuvvetleri bölgede sık sık görülmeye başlanmıştır. Rusya ile İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşması (1828) ve Osmanlı Rus Savaşları sonucunda imzalanan Edirne antlaşmasıyla (1829) Azerbaycan'ın milletlerarası statüsü belirlenmiştir. Bu antlaşmalara göre Aras nehri ve Talis dağları sınır olmak üzere Azerbaycan ikiye ayrılmıştır (Göksu Özdoğan, 1994:97). İrevan ve Nahçıvan hanlıkları ise Rusya'ya bırakılmıştır. Hazar denizi Rus idaresine girmiştir. Böylece Güney

Azerbaycan İran'a, Kuzey Azerbaycan ise Rusya'ya bağlanmıştır (İbadov, 2007:xvii). 1829-1830 yılları arasında Rus yönetimi, binlerce Ermeni'yi başta Azerbaycan olmak üzere Kafkasya'ya iskân ettirmiştir. Buralara göçen Ermenilerin sayısı artmıştır (Cavadov, 2000:390-391).

Ermeniler Azerbaycan'ın özbeöz toprağı olan İrevan, Nahçıvan ve Karabağ'a Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşları esnasında ve sonrasında göç etmişlerdir. Böylece buralardaki Ermeni ahalinin sayısı çoğalmıştır. Ermenilerin İran'dan Zakafkasya (Kafkasya ötesi)'ya göç ettirilmesinin Türkmençay anlaşmasının 15. maddesinde gösterilmekte ve desteklenmekte olduğu bildirilmektedir. Osmanlı-Rus savaşı neticesinde imzalanan Edirne antlaşması (14 Eylül 1829) ile de Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin göç etmelerine zemin hazırlanmıştır (Aliyev, 2003:2-4).

1918-1920 yılları Azerbaycan Türklerinin tarihine önemli bir aşama olarak girmiştir. Bu dönemde, Azerbaycan'ın devlet yapısının ve Azerbaycan devletçiliğinin tarihin en derin dönemlerine kadar uzanan geleneklerinin canlandırılması gibi önemli olaylar yaşanmıştır. Milli Müsavat Partisi önderliğinde ve Osmanlı ordusunun varlığı ile 1918'de Türk Dünyası dâhil Müslüman aleminde ilk kez Cumhuriyet yönetim formuna dayanan devlet, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) kurulmuştur. 23 ay yaşamasına ve dış baskı ve içteki ağır durumun yarattığı ortamda faaliyet göstermesine rağmen, AHC, en çağdaş devlet yönetim formunu uygulamış ve demokratik bir Cumhuriyet kurmuştur. Genç milli devlet topraklarının tam hukuki sahibi olarak devletin arazi bütünlüğünün korunması, ekonomik ve askeri yönden kuvvetlenmesi için önemli tedbirler alınmış, milli servet milletin çıkarına uygun şekilde kullanılmıştır. Özgür Azerbaycan Devleti, bağımsız devlete özgü olan tüm yönetim unsurlarına (Parlamento, yürütme makamları, ordu, mahkeme ve maliyeye) sahip olmuştur. Hukuk devleti için gerekli olan bütün makamlar kurulmuştur. Milli bağımsız Azerbaycan devletinin en önemli özelliklerinden biri, tam anlamıyla hukuk devleti olmasıdır. Yeni Cumhuriyet 15 Ocak 1920'de fiilen tanınmıştır (Sariahmetoğlu, 2006:364).

Şekil 6. Tarih İçinde Kafkasya

Kaynak: Karagöz (1993:Ek 1).

Şekil 7. Güney Kafkasya 1801-1878

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:G%C3%BCney_Kafkasya_1801-1878.svg&filetimestamp=20080930195134, 03.10.2011.

Bu dönemde yeni Azerbaycan Devleti bir taraftan iç karışıklıklarla uğraşırken, diğer taraftan da Rusya, Ermenistan ve İran'ın saldırıları karşısında direnmeye çalışmış ve Osmanlı Devletinden yardım istemiştir. Bu dönem aynı zamanda Batılı Devletlerin Azerbaycan'ın zengin petrol kaynaklarını keşfetme dönemine rastladığından, Azerbaycan'daki Türk unsurunu ortadan kaldırmak için Ermenistan, Rusya ve İran'ın yanında Alman ve İngilizler de Türklere karşı cephe almışlardır. Osmanlı Ordusu işgal edilmiş olan Azerbaycan topraklarını kurtardıktan sonra bölgeden çekilmiştir. Sürekli istikrarsızlık içinde bulunan Azerbaycan'ın bu bağımsızlığı ancak 23 ay devam etmiştir. 1920 yılında 27 Nisan'ı 28 Nisan'a bağlayan gece Sovyet Kızılordu'sunun Azerbaycan'ı işgali ile bağımsız Azerbaycan Devleti sona ermiş, 1922'de Transkafkasya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmıştır (Yalçınkaya, 2004:78).

1936'dan sonra ise "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını almıştır. Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne katıldıktan sonra sürekli toprak kaybetmiştir. Stalin zamanında yapılan düzenlemelerle Ermenistan; Azerbaycan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye arasına uzatılarak hem Azerbaycan'la Nahçıvan'ın, hem de Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin bağlantısı kesilmeye çalışılmıştır.

1920'den itibaren 70 yıllık bir süreyle Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Azerbaycan, 1990'da Sovyetlerin dağılma sürecine girmesiyle bağımsızlık hareketlerine sahne olmuştur. Azerbaycan halkının bağımsızlık isteği 19-20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmışsa da, bağımsızlık hareketinin önüne geçilememiştir. Azerilere aktif destek verme konusundaki yoğun baskılarına rağmen, Türkiye'nin Sovyet askerlerinin Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) taraftarlarını güç kullanarak bastırmasına sessiz kalmayı tercih etmiştir (Oran, 2005:372-373).

Bu olaylardan sonra bağımsızlık hareketleri daha da hızlanmış, ülkede geniş bir taban desteği bulan Halk Cephesi Hareketi'nin baskısıyla 30 Eylül 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu arada Türkiye, Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmuştur (Mesimov, 2001:274). Azerbaycan 7 Haziran 1992 tarihinde ilk defa yapılan demokratik Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Halk Cephesi Lideri Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir (T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010:8). Dağlık Karabağ'ın işgali ve Azerbaycan halkının buna tepkisi, milliyetçi AHC ile Elçibey'in ön plana geçmesini sağlamıştır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu/Türk-Azerbaycan İş Konseyi, 2006:2). Elçibey yönetimi döneminde Ermenilerle devam eden Karabağ problemi çözülmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanıdığı o günden bu yana iki ülke birbirine daha da yakınlaşmış, ilişkiler bazı küçük istisnalar dışında hep olumlu yönde gelişmiştir. Siyasi ilişkilerin sıcak bir döneme girmesinin yanı sıra, pazar ekonomisine geçiş yapan Azerbaycan'a Türk yatırımcılar tarafından önemli yatırımlar yapılmış, sosyal ve kültürel ilişkiler artmıştır. Bağımsızlığını sağlamlaştırmada Türkiye ile kuracağı yakın ilişkinin etkili olacağına inanan Azerbaycan, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu kapsamda

iki ülke arasında çeşitli anlaşma, protokol ve diğer belgeler imzalanmıştır. Bunlardan önemli olanlarını şunlar oluşturmuştur:

- Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması (Ankara, 24.01.1992);
- Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Ankara, 02.01.1992);
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Kredi Konusunda Anlaşma (İstanbul, 02.11.1992);
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Eğitim, Kültür, Bilim ve Haberleşme Anlaşması (İstanbul, 06.03.1993; Bakü, 09.01.1995);
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda İşbirliği Anlaşması (Ankara, 09.02.1994);
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması (Ankara, 10.05.1995);
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Bakü, 04.01.1997; Ankara, 25.07.1996);
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sınai İşletmelerin Geliştirilmesine İlişkin İşbirliği Hakkında Protokol (Ankara, 1997).

Elçibey aşırı milliyetçi politikaları ile bilinmektedir. Elçibey zamanında başta Türkiye olmak üzere dünya ülkeleri ile ekonomik, sosyal, kültürel, diplomatik ilişkilere girilmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasında çok sıcak ilişkiler kurulmuştur. Elçibey güçlü bir Türk yandaşydı (Turan ve İlder Turan, 2004:767). Bu dönemde Türkiye ile Azerbaycan arasında kültürel faaliyetlerde ilerleme kat edilmiş, iki ülke arasındaki kültür birliği kuvvetlendirilmiştir. Türkiye ile karşılıklı öğrenci transferi başlatılmıştır. Ekonomi, ulaşım, sağlık, turizm ve iletişim alanlarındaki faaliyetler iki ülke arasında hızla geliştirilmiş, yeni atılımlar yapılmıştır. Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı

Şekil 8. SSCB Dönemi Kafkasya Haritası 1952-1991
Administrative map of Caucasus in USSR, 1952-1991

Kaynak: <http://www.netpano.com/makale/?makale=959>, 11.02.2010.

(Azerbaycan petrollerinin Türkiye üzerinden Akdeniz'e akıtılması) Projesi de ilk defa bu dönemde gündeme getirilmiştir. 1992 yılından itibaren birçok Türk şirketi Azerbaycan'da müşterek müessese kurmuşlar, şube veya temsilcilikler açmışlardır. Türk firmaları, Azerbaycan'da çeşitli sektörlerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi de artmıştır.

Elçibey iktidara gelir gelmez kendisinden önceki iktidar döneminde Meclis tarafından imzalanan fakat henüz onaylanmamış olan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üyeliği tamamen iptal etmiş ve Azerbaycan dış politikasında stratejik bir tercih değişimi

yaparak, Türkiye'yi Azerbaycan dış politikasının merkezine yerleştirilmiştir (İbadov, 2007:39). Elçibey'in devlet politikasının içinde Türkiye ile en ileri derecede işbirliği de bulunmaktaydı. Türkçü kimliği ile tanınan Elçibey, Türkiye'yi her zaman için stratejik bir ortak olarak görmüş, iki taraf arasında resmi bir anlaşma olmamasına karşın, Azerbaycan dış politikasını Türkiye'nin stratejik çıkarlarına uygun bir şekilde şekillendirmeye özen göstermiştir. Elçibey, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile düzenli ordu için ihtiyaç duyulan subay adaylarının bir bölümü Türkiye'de eğitim görmüşlerdir.

Tarihin her döneminde Türkiye'yi kendine güçlü bir dayanak olarak gören Azerbaycan, bağımsızlıktan hemen sonra özellikle Ebülfez Elçibey yönetimi yıllarında kan bağı bulunan kardeş Türkiye ile yakınlaşmayı dış politikasında öncelik haline getirmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren imzalanan anlaşma ve protokoller iki kardeş ülke Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkilerinin çok yönlü gelişmesi ve derinleşmesini sağlamıştır. Elçibey dönemiyle birlikte Azerbaycan'ın tek taraflı Rusya yanlısı dış politikası sona ermiş, bundan sonra daha çok Türkiye ağırlıklı bir dış siyaset yürütmeye başlamıştır (İbadov, 2007:39).

Elçibey dönemi kendisine karşı yapılan (Rusya güdümlü) bir darbe ile sonlanmıştır (Turan ve İter Turan, 2004:767). Azerbaycan'da 4 Haziran 1993'te meydana gelen darbe karşısında Türkiye müdahalede geç kalmış ve diplomatik müdahalede bulunamamıştır.

Elçibey'den sonra Haydar Aliyev dönemi başlamıştır. Aliyev kendisinden önceki Muttalibov'un Rus yanlısı, Elçibey'in de Türkçü görüntüsünün mevcut siyasal ortamda kan kaybettiğini bildiği için sadece uluslararası hukuk ve demokrasi kimliğini öne çıkarmıştır. Aliyev Rusya, Türkiye ve İran arasında denge siyaseti sürdürerek Azerbaycan'ın varlığının bölge açısından neyi ifade ettiğini politik bir dille anlatmıştır (Attar, 2005:144).

Aliyev döneminde de Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler sürmüştür. Elçibey'den sonra Haydar Aliyev döneminde her ne kadar Türkiye ile ilişkilerinde üslup hatta içerikte farklılaşma olmuş olsa da Türkiye, Azerbaycan için son derece önemli bir dış politika önceliği oluşturmaya devam etmiştir (İbadov, 2007:42). Aliyev Türkiye ile ilişkilere büyük önem vermiştir (Yalçınkaya, 2006a:123). Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in 8-10 Şubat 1994 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmesi de, Azerbaycan'ın Batı ile yakınlaşmasının ilk işareti olarak görülmüştür.

Aliyev döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında kültürel ilişkiler geliştirilmiş, Azerbaycanlı Türk öğrencileri Türkiye'ye getirilmiş ve burada eğitim almaya başlamışlardır. Yine Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji ve petrol konulu ekonomik ilişkiler, yapılan anlaşmalarla yürürlüğe girmiştir. Bakü-Ceyhan Boru hattı konusunda da iki ülke arasında tam mutabakat sağlanmıştır. Aliyev Bakü-Ceyhan Boru hattının temelini atmış, ancak bu hattan petrol aktığını göremeden vefat etmiştir (Yalçınkaya, 2006a:124).

Türkiye, Karabağ sorunu boyunca Azerbaycan'a hep destek vermiştir. Ermeniler haksız yere Azerbaycan'ı işgal edince de Türkiye, Ermenistan'la ilişkilerini kesmiştir. Türkiye'nin Ermenistan'a tepkisi bu şekilde olmuştur. Türkiye'nin, Ermenistan'a gösterdiği bu tepkiyi daha önce hiçbir ülkeye göstermemiştir (Zengin, 2010:387).

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkiler, Azerbaycan'ı da etkilediği görülmektedir. Örneğin Türkiye ile Ermenistan arasında 2009 yılında imzalanan protokol, Azerbaycan'ı çok rahatsız etmiştir. Türkiye o dönem bölgeye yönelik proaktif politikalar üretmekte ve bu kapsamda Erivan'la ilişkilerin normalleşmesini sağlayabilecek adımlar atmaktadır (Reynolds, 2008:15). İmzalanan protokolün Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde olumsuz yansımaları olmuştur. Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini yeniden yapılandırma girişiminden tedirginlik duymuştur. Bu tedirginliklerini Türkiye'ye de yansıtmışlardır. Türkiye, Dağlık Karabağ'ın işgali sona ermediği takdirde protokolün

koşullarını kabul etmeyeceğini beyan etmiş olsa da, Azerbaycan'ın tedirginliği son bulmamıştır.

Türkiye, Azerbaycan'a azami önem veren bir politika takip etmektedir. Azerbaycan genel olarak Kafkaslarda özel olarak da Güney Kafkasya'da Türkiye'nin en önemli stratejik müttefikidir. Türkiye Kafkaslarda etkinliğini artırabilmesi için, Azerbaycan'ın istikrarlı ve güçlü bir bölgesel konuma gelmesiyle mümkündür. Aksi halde Türkiye'nin gerek Kafkaslarda gerek Hazara yönelik politikalarında başarılı olması mümkün olmaz (Davutoğlu, 2011:127-128). Aynı şekilde Türkiye'nin bölgesel olarak etkinliğini artırması, Rusya-Ermenistan yakınlaşmasına karşı Türkiye-Azerbaycan ittifakını güçlendirir.

Türkiye, Azerbaycan'ın milletlerarası kuruluşlara üye olmasını da sağlayan ve bu amaçla girişimlerde bulunan bir ülkedir. Bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Türkiye'ye yakınlaşması ve işbirliğine girmesi doğal bir hadise olarak görülmektedir. Türkiye'nin Hazar Havzası'nda Azerbaycan'ı ticaret merkezi haline getirmek için girişimleri olmuştur (İbadov, 2007:9).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki işbirliğinin son büyük örneği Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesidir. BTC, Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak bir projesidir (Turan ve İlder Turan, 2004:772). Azerbaycan petrolerini Akdenize taşıyan BTC petrol boru hattı son yıllarda gerçekleştirilmiş en stratejik ve en çok bütçeli boru hattıdır (Laçiner ve diğerleri, 2010:143; Üzümcü, 2010:188). Türkiye bu projede yer almak için istekli olmuş ve çok çaba sarf etmiştir.

Dağlık Karabağ sorununun Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesine de etkileri olmuştur. Ermeniler işgal ettikleri topraklardan çekilmeye yanaşmayınca bu projeden dışlanmışlardır. Ermenistan bu konuda uzlaşma yerine BTC'deki avantajından vazgeçmiş ve anti-Türkizm projesindeki işlevini ön planda tutmuştur. Böylece BTC

biraz daha fazla masrafla Gürcistan üzerinden yürümüştür. Böylelikle Ermenistan; devam ettirdiği işgalci politikalarıyla bölgede gelişen ekonomik olayların, fırsatların ve

Sekil 9. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Kaynak: <http://www.botasint.com/Foto/harita/map8b.jpg>, 04.10.2011.

enerji ulaşım hatları projelerin dışında kalarak, daha çok Rusya ağırlıklı ekonomik bir politika izlemeyi seçmiştir (Aras, 2008:156-158).

Hazar çevresinde 200 milyar varil petrol bulunduğu düşünülmektedir. XXI. yüzyılın büyük oyunu bu rezervleri denetlemek ve bunları uluslararası pazarlara taşımakla ilgili gözüktüğü ifade edilmektedir. Bu nedenle ABD, şirketler için fazla maliyetli olduğu halde petrol boru hatlarının Türkiye üzerinden geçmesi projesini desteklemiştir (Oran,

2005:214). “Temmuz 1999’da Azerbaycan’da başını BP-AMOCO’nun çektiği ve TPAO’nun da %9 hisse ile ortak olduğu Şahdeniz sahasında zengin gaz rezervleri bulunmuştur. Bu gelişmenin ardından Azeri gazının Bakü-Ceyhan’a paralel bir doğalgaz hattı ile Türkiye’ye getirilmesi gündeme gelmiştir” (İbadov, 2007:19).

Türkiye, zengin doğal kaynaklara sahip Orta Doğu, Orta Asya, Hazar Bölgesi ve Rusya Federasyonu ile başta Avrupa Birliği olmak üzere enerji kaynağı ithal gereksinimi hızla artan bölge ve ülkeler arasında doğal bir köprü oluşturmaktadır. “Bu nedenle, enerji gereksinimini sağlamanın yanında enerjiyi ihraç eden ülkelere ithal eden ülkelere taşınması Türkiye’nin enerji politikalarında önemli bir yer tutmaktadır.” (Soylu, 2007:1). NABUCCO Projesi Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır (Ünay, 2009:74). Bu proje Hazar havzasını ve özellikle Türkiye’yi doğalgaz tedariki açısından merkez durumuna getirecektir. NABUCCO Projesi, Azerbaycan başta olmak üzere Hazar ve Orta Doğu’dan temin edilecek doğalgazı Türkiye’den başlayarak Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya’ya ulaştıracaktır (Siyaset, 2009a:33). Bölgede Ermenilerin dışlandığı bir başka proje de Bakü-Tiflis-Erzurum demiryolu oluşturmuştur (Zengin, 2010:389).

Türkiye’nin bölgeye yönelik politikaları, Ahmet Davutoğlu’nun öncüsü olduğu “Komşularla Sıfır Sorun Politikası” çerçevesinde oluşturulmaktadır. Davutoğlu’nun “Komşularla Sıfır Sorun Politikası” kapsamında ülkenin tüm komşularıyla ilişkilerinin iyileştirilmesi öngörülmektedir (Öniş, 2008:39).

Bugün Türkiye, Azerbaycan için kardeş bir Cumhuriyetten öte (Laçiner, 2010:11), en önemli müttefik durumundadır ve ilişkiler en üst seviyededir (İbadov, 2007:42). Haydar Aliyev’in ifade ettiği şekliyle ortada “tek millet, iki devlet” vardır (Cabbarzade, 2010:373).

Dağlık Karabağ ile ilgili gelişmeler, Azerbaycan ve Ermenistan’ı olduğu kadar Türkiye’yi de ilgilendirmektedir. Türkiye, sorunun çözümü için çaba sarf etmekte,

ancak çabalardan bir sonuç alınamamaktadır. Öte yanda Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye üçgeninde ilişkilerin iyileşmesi bu sorunun çözümüne bağlı kalmaktadır. Ne var ki Karabağ sorunu adeta bir ‘donmuş kriz’ olarak varlığını devam ettirmektedir (Zengin, 2010:387).

Karabağ, hâlâ Azerbaycan ve genel anlamda bölge adına birincil sorun olarak durmaya devam etmektedir. Dağlık Karabağ’ın işgali ve akıbetinde Azerbaycan’ın yaklaşık beşte birinin Ermeni işgali altına girmiş olması, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli stratejik kayıptır (Davutoğlu, 2011:127). Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesi dahil geniş bir alanın Ermeniler tarafından işgal edildiğinde yapılan katliamların, bölgenin ciddi bir sorunlar yumağı oluşturduğunu göstermektedir (Türkeş, 2010:69).

Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesinde önemli roller üstlenmiştir. Hocalı saldırılarının ardından Türkiye’nin teşebbüsü ile 28 Şubat 1992’de toplanan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, ateşkes ilan edilmesi, sınırların değişmeyeceği ve Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğu, sorunların diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini içeren bir dizi karar almıştır. Türkiye, o sıralar, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için yapılan görüşmelere aktif olarak katılmış ve sorunun çözümü için oluşturulan Minsk Grubu’nda da yerini almıştır (Özdal, 2006:721).

Türkiye, yakın zamanda Erivan’la ilişkilerin normalleştirilmesini içeren Dağlık Karabağ üzerindeki açmazın sonlanmasını sağlayabilecek adımlar atmıştır (Reynolds, 2008:15). Ancak Türkiye’nin attığı bu adımlar Azerbaycan tarafından yanlış anlaşılmasına ve gücenmesine yol açmıştır. Bursa’da son yapılan Türkiye ile Ermenistan arasındaki milli müsabakada Azerbaycan bayraklarının stadın içerisine sokulmasına izin verilmemesi, haklı olarak Azerbaycan tarafından tepki görmüştür. Onlar da Bakü’deki Şehitlikten Türk bayrağını indirmişlerdir. Bursa’da oynanan Türkiye-Ermenistan futbol maçında Azerbaycan bayrağının stada sokulmasına izin verilmemesi ne kadar yanlışsa Bakü’deki Türk Şehitliğindeki bayrakların sökülmesi kararı da bir o kadar yanlıştır (Asker, 2010:55). Ama bir süre sonra yanlışlarından dönmüşler ve Türk bayrağını tekrar yerine

dikmişlerdir. Oysa Türkiye uluslararası arenada hep Azeri görüşlerinin arkasında yer almaktadır. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununda doğal olarak açık, kesin ve net Azerbaycan'ın tarafında yerini almaktadır (Doster, 2005:48). Türkiye'de, zaman zaman gevşemeler olsa da, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargoya katılarak, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmaktan kaçınmaktadır (Oran, 2005:402). Ermeniler haksız yere Azerbaycan topraklarını işgal ettiklerinde buna Türkiye büyük tepki göstermiş ve bu ülkeyle ilişkiler tümüyle kesilmiştir (Zengin, 2010:387).

3.1.2. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Türkler, Ermenilere çok iyi davranmışlar ve onların haklarını korumuşlardır. Sultan Tuğrul Bey döneminde, 1054 yılında, Selçuklulara bağlanan Ermenilere özerklik verilmiştir. Selçuklu Türklerinin Ermenilere ne kadar iyi davrandıklarının Taşirk ailesi gibi bazı Ermeni Beylerinin kendiliklerinden Müslümanlığı kabul etmelerinden ve Türklerle birlikte Bizans'a karşı çarpışmalarından anlayabiliyoruz (Dış Politika Enstitüsü, 1983:6).

Fatih Sultan Mehmed, 1461'de Bursa'daki Ermeni Piskoposu Hovakim'i (Ovakim) İstanbul'a getirterek kendisine Patrik unvanını vermiş ve Ermenilere birçok haklar tanımıştır. Osmanlıda ilk resmi Ermeni okulu, 1790'da Amira Miricanyan ve Şnork Mıgırdıç tarafından Kumkapı'da kurulmuştur. Bunu diğer Ermeni okulları takip etmiştir. 1876 yılında kurulan Meclise Ermeni milletvekilleri de katılmıştır.

Bundan sonrası Batılı mihrakların güdümündeki Ermenilerin Osmanlıya başkaldırılarıyla geçmiştir. 7 Aralık 1877'de Ermeni Milli Meclisi, Ermeni halkının askere yazılarak savaşa katılma kararını almıştır. 13 Nisan 1878'de İstanbul Ermeni Patriği, Nerses, İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury'ye gönderdiği muhtırada, Türklerle beraber yaşayamayacaklarını bildirmiştir. Aynı yılın 13 Temmuzunda Berlin Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya, Osmanlı Ermenileriyle ilgili 61. madde eklenmiştir.

“Berlin Antlaşması'nda, Ayastafanos Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili 16. maddesi değiştirilerek 61. madde olarak yer aldı. 61. madde önceki antlaşmanın 16. maddesinden farklı olarak Rusya yanında diğer batılı devletleri de taraf ve gözlemci

konumuna sokuyordu. Bu maddeye göre, Bâbiâli, Doğu Anadolu'da ıslahat yapacak, asayişî sağlayacak ve bu konularda aldığı önlemleri Antlaşma'ya taraf devletlere bildirecekti. İlgili devletler de önlemlerin uygulanmasını denetleyeceklerdi” (Elekdağ, 2010:12).

20 Haziran 1890'da Erzurum isyanı çıkmış (Kuran, 2000:42), Temmuz ayında meydana gelen Kumkapı nümayişî ve birinci Sason isyanı bunu takip etmiştir. Bundan sonra da Osmanlıda çeşitli Ermeni isyanları görülmüştür. 1905 yılının 21 Temmuzunda Yıldız Camii'nde, Osmanlı Padişahı II.Abdülhamid'e suikast teşebbüsünde bulunulmuştur. 1908 yılında Ermenilerin Jamanak adlı gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Aynı yıl İkinci Meclis açılmış ve Ermeni komitecilerden bazıları Meclise girmiştir.

Çarlık Rusya'sı zamanında Erivan merkezli bir Ermeni yönetimi kurulmuştur. Bundan amaç tampon bir Ermeni devleti oluşturmak suretiyle Osmanlı Devletinin ve İran'ın Kafkaslara doğru ilerlemelerini ve Müslüman toplulukları kurtarma teşebbüslerini önlemeye yöneliktir (Saray, 1993:39; Attar, 2005:112).

Ermeniler, Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşları esnasında ve sonrasında İrevan, Nahçıvan ve Karabağ'a göç ettirilmişlerdir. Rus-İran savaşı esnasında Ermeni aydınlarının girişimi ile Petersburg'ta hazırlanan özel görüşmelerde Zakafkasya (Kafkasya ötesi)'da Ermeni vilayetinin yaratılması meselesi ortaya atılmış ve Ermeniler toplu şekilde İrevan Hanlığına göç etmeye başlamışlardır. Ermeniler, İran'dan Kafkasya'ya göç ettirilmesinin Türkmençay Anlaşmasının 15. Maddesine dayandırılmaktadır. Çar I.Nikola 20 Mart 1828'de bu anlaşmayı imzalamış ve 21 Martta Ermeni vilayetinin yaratılması hakkında kararı imzalamıştır. Böylece İrevan ve Nahçıvan gibi Azerbaycan hanlıklarında Ermenileştirme siyaseti başlamış oldu (Aliyev, 2003:2-3). Çar I. Nikola daha sonra bu bölgelerde bir Ermeni oblastı (bölgesi) kurduğunu ilan etmiştir (İbadov, 2007:xvii).

Rusya, Osmanlı ile yaptığı savaşı da kazanmış, bunun neticesinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile de Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin göç ettirilmesine zemin hazırlanmıştır (Aliyev, 2003: 4). Bu göçler, 1877-78 Osmanlı-Rus

savaşı ve Ermeni meselesini içinden çıkılmaz bir hale sokan Ayastefanos ile Berlin antlaşmaları sonunda artarak devam etmiştir (Sariahmetoğlu, 2006:206).

“Dağlık Karabağ’da küçük bir etnik unsur olarak bulunan Ermeniler, XX. yy’ın başlarına kadar Rusların ve İran’ın yürüttüğü politikaların da etkisiyle nüfus yoğunluklarını artırma olanağı bulmuştur” (İbadov, 2007:xvii).

Erivan’ı yaklaşık 400 yıl yönetenler içerisinde milliyet bakımından Ermeni olan tek bir kişi yoktur. “*Erivan Bölgesi bazı dönemlerde Osmanlı sınırları içerisinde, bazı dönemlerde ise Safevi sınırları içerisinde bulunmuştur. Bazı dönemlerde de bu bölgede Hanlıklar şeklinde bağımsız devletler kurulmuştur*” (Beşiroğlu, 2001:458).

Ermeniler Osmanlı imparatorluğunun içinde yıllar boyu barış ve geniş bir hoşgörü ortamında yaşamışlardır. Ta ki İngiltere, Fransa başta olmak üzere Rusya’nın yardım ve teşvikleriyle çeteler kurup Osmanlıya başkaldırana kadar. Osmanlı imparatorluğunu “hasta adam” olarak adlandıran Çar Rusya’sı ve Batı emperyalizmi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ermenileri bu topraklarda kullanmaya başlamışlardır (Aliyev, 2003:6).

Bu dönemde bir çok yerde isyan çıkmıştır. İlk isyan 1890’da Erzurum’da gerçekleşmiştir. Bunu, yine aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi, 1892-93’te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894’te Sasun isyanı, Babıali gösterisi ve Zeytun isyanı, 1896’da Van isyanı ve Osmanlı Bankası’nın işgali (Mayewski, 1986:52-54), 1903’te ikinci Sasun isyanı, 1905’te Sultan Abdülhamid’e suikast girişimi ve bunu 1909’da gerçekleştiren Adana isyanı izlemiştir. 1914’de Zeytun’da 100, 1915 Van olaylarında 3.000 ve 1914-1915 Muş olaylarında 20.000 Türk, Ermeni mezalimi sonucu hayatlarını kaybetmiştir (Orhan, 2010:11-12).

Ermeniler, 1881’den itibaren başlattıkları kanlı şiddet eylemlerini, suikastları, katliamları ve büyük çaplı isyanları bazı kısa duraklamalarla 1. Dünya Savaşı’na kadar sürdürmüşlerdir (Elekdağ, 2010:14). Büyük Ermenistanı kurma hayalleri ile emperyalizm tarafından beslenen Ermeniler; Taşnak ve Hınçak adlı terör örgütü aracılığıyla 1914 tarihinden başlayarak Türkiye’nin Doğu Anadolu’dan başlayıp

Adana'ya kadar uzanan bölümünde Türk halkına ve devlet güçlerine saldırmışlardır. Osmanlı Devletini yönetenler, 1915 yılında her sorumlu devletin yapması gerekeni yapmış ve Ermeni çetelerine destek veren Ermeni gruplarını Suriye ve Irak vilayetlerine göç ettirmiştir (Özdağ ve Yeniçeri, 2009:88).

Bu yer değiştirme olayının düzgün ve emniyetli bir şekilde yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiş ve bu konuda 15 maddelik bir yönetmelik hazırlanmıştır. Bu yönetmeliğin maddeleri şöyle idi (Ertekin, 2007:33-35):

Madde 1: Nakli gerekli olanların sevklerinin sağlanması, yerel görevlilerin yönetimine aittir.

Madde 2: Nakledilen Ermeniler, taşınabilir bütün mallarını ve hayvanlarını beraberinde götürebilirler.

Madde 3: İskan yerlerine sevk edilen Ermenilerin yol boyunca can ve mallarının korunmasıyla, iaşe ve dinlenmelerinin sağlanmasından, gidiş yolları üzerinde bulunan yerel görevliler sorumludur. Bu konuda meydana gelecek gevşeklik ve ilgisizlikten sırasıyla bütün görevliler sorumludur.

Madde 4: Oluşturulan iskan yerlerine ulaşan Ermeniler duruma ve yere göre, ya mevcut köy ve kasabalarda ayrı ayrı inşa edilecek evlere ya da yerel idareciler tarafından belirlenecek yerlere kurulacak köylere yerleştirileceklerdir. Köylerin, sağlık şartlarına uygun, tarıma ve gelişmeye uygun yerlerde kurulmasına özellikle dikkat edilecektir.

Madde 5: İskan bölgelerinde köy kurulmasına elverişli, boş, sahipsiz ve devlete ait arazi bulunmaması durumunda, devlet malı olan çiftlik ve köylerin iskan için tahsis edilmeleri uygundur.

Madde 6: Ermenilerin yerleştirilecekleri köy ve kasabalarla, yeniden kurulacak Ermeni köyleri sınırlarının, Bağdat demiryoluyla birleşme hatlarından ve diğer demiryolu hatlarından en az 25 km uzaklıkta bulunması şarttır.

Madde 7: Köy ve kasabalarda yeni yapılacak evlere yerleştirilen Ermeniler ile yeni kurulan köylere yerleştirilen Ermenilerin, nüfus kütüklerine esas olabilecek bir şekilde

düzenli olarak kaydedileceği ve her ailenin ismi, lakabı, yaşı, sanatı, geldiği ve yerleştirildiği yer ile her aileyi oluşturan aile fertlerinin isim ve yaşlarını yazan bir defter düzenlenecektir.

Madde 8: Belirlenen yere yerleştirilen bir kimsenin, bağlı bulunduğu komisyonun izni olmadan ve yerel güvenlik makamlarından özel belge alınmadan başka yerlere gitmesi yasaktır.

Madde 9: İskan edilecekleri yerlere varan Ermenilerin, kesin yerleşimlerine kadar gelecek olan sürede iaşeleri, ayrıca ihtiyacı olanlara evlerinin inşası için gerekli harcamaları yerel makamlar, göçmen ödeneğinden karşılayacaklardır.

Madde 10: İaşe ve iskan işlerinin hızlı yürütülmesi, göç edenlerin sağlıklarının korunması ve rahatlarının sağlanmasına ilişkin hususların yerine getirilmesi, o bölgenin en üst mülki idarecileri, sorumlu yönetici olmak üzere, göçmen komisyonlarına aittir. Göçmen komisyonu bulunmayan yerlerde Göçmenler Tüzüğü'ne uygun olarak yeniden kurulması gereklidir.

Madde 11: İaşe ve iskan işlerinin sağlanması ve hızlı yürütülmesi ve göçmenlerin yeterince şevki; iaşe ve iskan memurlarının tayini, Bakanlıktan izin alınmak şartıyla, mutasarrıf ve valilere aittir.

Madde 12: İskan edilen her aileye, daha önceki iktisadi durumları ve şimdiki ihtiyaçları göz önüne alınarak yeterli miktarda arazi verilecektir.

Madde 13: Arazinin seçimi ve dağıtılması göçmen komisyonlarınca gerçekleştirilecektir.

Madde 14: Belirlenen arazinin sınırı ve dönümü tesbit edildikten sonra, geçici belge karşılığında sahiplerine verildikten sonra tapu ve emlak işlemlerine esas oluşturacak düzenli bir şekilde, özel defterlere kaydedilecek.

Madde 15: İhtiyaç sahibi olan çiftçi ve meslek sahiplerine, uygun miktarda sermaye ya da alet ve edavat verilecektir.

Şekil 11. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'dan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a Mektup (13 Nisan 2005)

Dear Mr. President,

The Turkish and Armenian peoples not only share a common history and geography in a sensitive region of the world, but also lived together over a long period of time. However, it is not a secret that we have diverging interpretations of events that took place during a particular period of our common history. These differences that have in the past left behind traces of painful memories for our nations continue to hamper the development of friendly relations between our two countries today.

I believe that, as leaders of our countries, our primary duty is to leave to our future generations a peaceful and friendly environment in which tolerance and mutual respect shall prevail.

These views are also shared by the leader of our main opposition party, Mr. Deniz Baykal, the Chairman of the Republican People's Party (CHP), in this connection, we are extending an invitation to your country to establish a joint group consisting of historians and other experts from our two countries to study the developments and events of 1915 not only in the archives of Turkey and Armenia but also in the archives of all relevant third countries and to share their findings with the international public. I believe that such an initiative would shed light on a disputed period of history and also constitute a step towards contributing to the normalization of relations between our countries.

I hope that our proposal which aims to create a friendly and more peaceful climate to be passed on to future generations will meet with your consent. If we receive a favorable response from your side to our proposal of forming such a group, we will be ready to discuss the details of this proposal with your country.

Please accept, Your Excellency, the assurances of my highest consideration.

His Excellency Robert Koçaryan
President of Armenia
Yerevan

Kaynak: Ertekin (2007:367).

Yer değiştirme esnasında Osmanlı Hükümeti her türlü önlemi almıştır. Böylece Ermeni tebaasının birçoğu devletin güney bölgelerine göçe tabi tutulmuştur. Bu sırada ölenler olmuştur. Ermeni lobisi soykırımı bu ölenlere dayandırmaktadır. Fakat bu göçler sırasında sadece Ermenilerin değil aynı zamanda Türkler de ölmüştür. Dahası Ermeni çetelerinin Türkleri katletmişlerdir (Özdağ ve Yeniçeri, 2009:91).

Fotoğraf 8. Ermeni Mezalimi

Kaynak: Orhan (2010:12).

Rus ve İngiliz kışkırtmaları sonucunda meydana gelen isyan ve katliamlar karşısında Osmanlı Hükümeti, herhangi bir önleme başvurmada önce Ermeni Patriği, Ermeni milletvekilleri ve Ermeni cemaatinin ileri gelenlerine “Ermenilerin Müslümanları arkadan vurmaya ve katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını” bildirmekle yetinmiştir. Ancak, olaylar durmak yerine giderek yoğunlaşınca, ordunun bir çok cephede savaş halinde bulunması nedeniyle cephe gerisinin emniyete alınması ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla, 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni Komiteleri kapatılarak, yöneticilerinden 2345 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan tutuklanmıştır. Osmanlı Hükümeti’nin bu kararı üzerine harekete geçen Eçmiyazin Katalikosu Kevork, ABD Cumhurbaşkanı’na şu telgrafi göndermiştir:

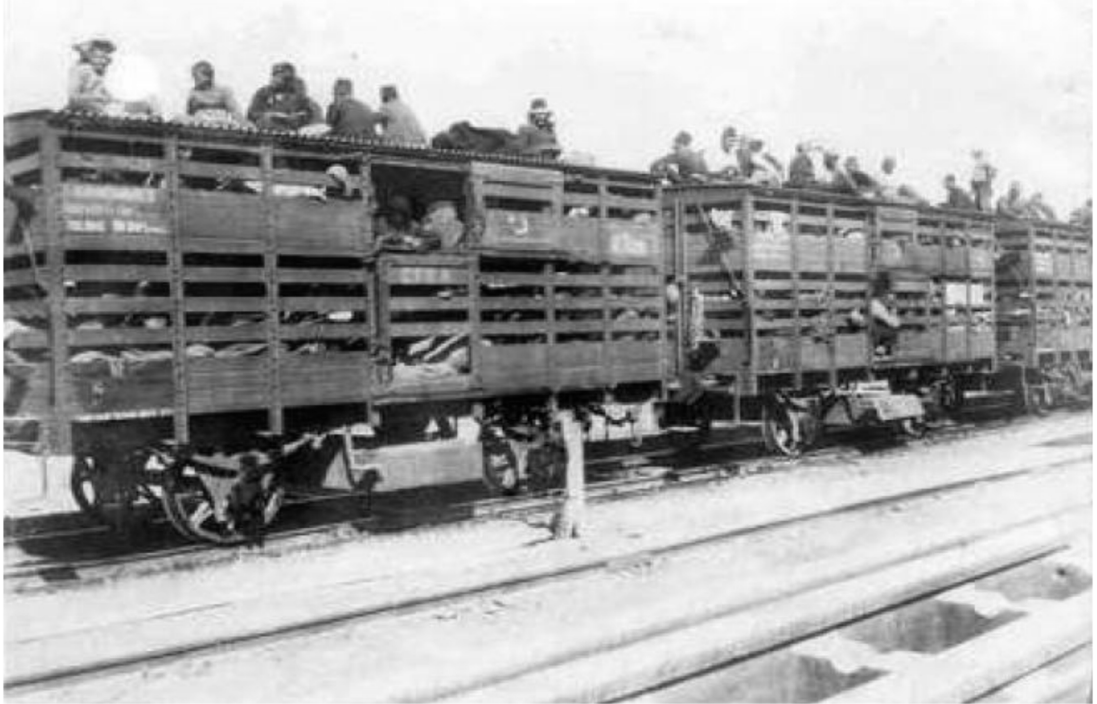
“Sayın Başkan, Türk Ermenistanı’ndan aldığımız son haberlere göre, orada katliam başlamış ve organize bir tedhiş Ermeni halkının mevcudiyetini tehlikeye sokmuştur. Bu nazik anda Ekselanslarının ve büyük Amerikan Milletinin asil hislerine hitap ediyor, insaniyet ve Hıristiyanlık inancı adına, büyük Cumhuriyetinizin diplomatik temsilcilikleri vasıtasıyla derhal müdahale ederek,

Türk fanatizminin şiddetine terk edilmiş Türkiye'deki halkımın korunmasını rica ediyorum" (Orhan, 2010:12).

O dönem Ermeni komitelerinin kapatılması ve elebaşlarının tutuklanması ajite edilerek olay bir "katliam" gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

600 yılı aşkın bir zaman hüküm sürmüş bir devletin; dağılma, paylaşılma sürecinin hızlandığı, başta Çarlık Rusyası ve Fransa olmak üzere birçok devletin doğrudan taraf olduğu, çeşitli kanlı savaşların yaşandığı bir dönemde meydana gelmiş olan bu hadiseyi "soykırım" gibi önemli ve ağır bir kavram içine alınma çabalarının kavram kargaşasının bir örneğini oluşturmuştur (Çelik, 19??:35). 1915'de yaşanan bu olaylar Türk-Ermeni ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, SSCB'nin dağılması ile birlikte yeni kurulan Ermenistan anayasasında bu olaylara atıfta bulunulmuş, Ağrı Dağı da ülkenin simgelerinden biri olarak gösterilmiştir. Ermenistan anayasasında "Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımın uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir." ibaresine yer verilmiştir (Zengin, 2010:385).

Fotoğraf 9. Yer Değiştirme (Tehcir) Sırasında

Kaynak: Orhan (2010:13).

Türklerle Ermeniler, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında bir arada sorunsuz yaşamışlardır. Taşnaklar 28 Mayıs 1918’de Erivan’da bir Ermeni Cumhuriyeti ilan ettiklerinde, Osmanlı Devleti Ermenilerle 4 Haziran 1918’de yaptığı Batum Antlaşması ile bu Cumhuriyeti tanımıştır. Ermeni Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hadisyan’ın bu antlaşmadan sonra şunları söylediği aktarılmaktadır:

“Türkiye Ermenileri artık Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmayı düşünmüyorlar. Türkiye’deki Ermenilere ilişkin sorunlar Osmanlılar ile Ermeni Cumhuriyeti arasında görüşme konusu bile yapılamaz. Osmanlı İmparatorluğu ile Ermeni Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler mükemmeldir ve gelecekte de böyle olmalıdır. Bütün Ermeni siyasî partileri bu konuda aynı görüştedirler. Bu iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi Dışişleri Bakanı olduğum Ermeni Hükûmetince izlenen programın başlıca noktalarından biridir” (Dış Politika Enstitüsü, 1983:32).

Ermeni sorunu, esasen Osmanlı’nın parçalanmasını isteyen dış güçlerin bir icadıdır. Batılı güçler, Osmanlıyı parçalayabilmek için geçmişte azınlıkları kullanmışlar ve amaçlarına da ulaşmışlardır.

Lenin, Kafkasya’ya ve özellikle de Bakü’ye sahip olmayı Bolşevik ihtilalinin güçlenmesi ve yaşaması açısından vazgeçilmez görüyordu. Lenin, ilk iş olarak Ermenistan’dan başlayacaktı. Bu amaçla 18 Aralık 1917’de Stepan Şaumyan’ı Kafkasya fevkalade komiserliğine tayin etti. Bu fevkalade komiserliğin vazifesi (İbadov, 2007:61):

- “Türkiye Ermenistanı”nı işgal eden Rus ordusunu derhal çıkarmak ve o mintikalarda şahsi emniyet ve içtimai intizamı sağlamak için Ermeni halk milis kuvvetleri yaratmak,
- Türkiye ile savaşta düşman tarafına geçen Ermenilerle diğer memleketlerde yaşayan Ermeni muhacirlerin engelsiz “Türkiye Ermenistanı”na geri dönmelerini temin etmek, olarak belirlenmiştir.

Öte yanda Şaumyan’ın direktifiyle Rus askerleri ve Ermeni kuvvetleri Gence’ye doğru ilerleyeceklerdi. Azeri Türklerine karşı girişilen bu saldırı, 25 Temmuz 1918’e kadar devam etti (Sariahmetoğlu, 2006:390-395). Bu tarihten sonra Bakü’ye yönelen Osmanlı ordusunun hareketini durdurmak üzere İngiliz generali Denztirvil komutasında bir

İngiliz birliği İran'daki general Biçerahov'un komutasındaki bir Kazak tümeni ile Bakü işgal edildi. Bir yanda Azeri Türklerine karşı katliamlar diğer yanda Gence'ye ilerleme sürerken, Azerbaycan Hükümeti Türkiye'den yardım istemiştir (İbadov, 2007:62-63).

Rusya, Ermeni olaylarında, başlangıcından itibaren birinci derecede rol oynamış ve 1917 yılında devrim olması nedeniyle savaştan çekilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği adı altında yeniden oluşunca, bu konudaki politikasını değiştirmiş ve Kurtuluş Savaşı dönemi boyunca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin yani Atatürk'ün bağımsızlık mücadelesinde izlemiş olduğu politikayı desteklemiştir (Benhür, 19??:278-281). Sovyet Rusya, Gümrü, Moskova ve Kars anlaşmaları ile Türk Hükümeti arasındaki sorunlarını çözümlenmiştir. Ermenistan 1921 Kars-Gümrü Antlaşmasının yürürlükte olmadığını savunmakta, anayasalarında ve Bağımsızlık Bildirilerinde 1915 sözde soykırımına atıfta bulunmaktadır (Erdem, 2009:2).

Gümrü Antlaşmasınının (2 Aralık 1920) Ermeni milli hedefleri açısından olumsuz olarak değerlendirilen maddeleri şunlardır (<http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=252>, 02.12.2011):

Madde 2: Nahçıvan'ın idare şekli ve arazisiyle ilgili olup bu bölgeye Ermenistan'ın müdahale edemeyeceği ve bu bölgede Türkiye'nin himayesinde bir mahalli idare teşkil edileceğini belirtmektedir.

Madde 4: Erivan Cumhuriyeti'nin, sadece dahili asayişini sağlamaya yetecek kadar hafif silahla mücehhez jandarma kuvveti ile hudutlarını korumak üzere 8 cebel veya sahra topu ile 1500 ücretli askerin dışında silahlı kuvvet bulundurmamayı taahhüt ettiğini ifade etmektedir.

Madde 5: Bir önceki maddede zikredilen husus hakkında Türkiye siyasi temsilcisi veya sefirinin denetleme yapmasına Erivan Hükümeti müsaade edecektir. Buna karşılık Ermeni tarafının talebi halinde dahili ve harici düşmanlarına karşı TBMM Hükümeti Ermenistan'a silahlı yardımda bulunmayı taahhüt etmektedir.

Madde 8: Her iki tarafın da gerek Birinci Cihan Harbi ve gerekse takip eden iki yıl boyunca uğradıkları her türlü zayıat ve zarar ziyandan ötürü karşılıklı olarak tazminat talebinde bulunmayacaklarını hükme bağlamıştır.

Madde 10: TBMM Hükümeti tarafından kati surette addedilen Sevr Muahedesiyle ilgili bütün hükümlerin, Erivan Hükümeti'nce de tanınmadığını taahhüt etmektedir.

Madde 11: Erivan Hükümeti, Ermenistan topraklarında yaşayan İslam cemaatinin kendi cemaat idaresini teşkilini, müftülerini seçmesini ve mahalli müftülerin seçeceği baş müftünün TBMM Şeriye Vekaleti tarafından onaylanmasını kabul etmektedir.

Madde 13: TBMM Hükümeti'nin, devletin istiklali ve toprak bütünlüğüne yönelebilecek bir tehdide karşı Ermenistan dahilinde geçici askeri engelleme tedbirleri alabileceğini hükme bağlamaktadır.

Kars Antlaşmasının (13 Ekim 1921) Ermeni milli hedefleri açısından olumsuz olarak değerlendirilen maddeleri ise şunlardır (<http://www.sosyalbilgilerci.com/dogu-cephesi-ve-gumru-antlasmasi/>, 02.12.2011):

Madde 2 ile Türkiye'nin doğu sınırlarının Misak-ı Milli ile çizilen arazi kesiminden geçtiği ve TBMM Hükümeti'nin tanımadığı hiçbir uluslararası senedin taraflarca da tanınmayacağı kabul edilmiştir.

Madde 5 ile Türkiye Hükümeti ile Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet Hükümetleri'nin iş bu anlaşmanın 3. sayılı ekinde belirtilen sınırlar içinde olmak üzere Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke halinde oluşturulması konusunda anlaşmaya vardıklarını ifade edilmektedir.

Türkiye'den Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü ile, Karabağ dahil, Azerbaycan'ın önemli bir kısmı ve Nahçıvan toprakları üzerinde kurulması tasarlanan "Büyük Ermenistan" projesi (Çitlioğlu, 2009:80; Sarıahmetoğlu, 2006:5-6), Sevr Antlaşması ile tahakkuk etmek üzereyken, Anadolu'da Milli Mücadelenin başarıya ulaşması sonucu başarısızlığa uğramış ve Ermenistan imzaladığı Gümrü ve Kars Antlaşmaları ile, Sevr Antlaşması'nda kendisine verilmesi planlanan topraklar üzerinde hiçbir talebinin

bulunmadığını taahhüt etmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, yeniden bağımsızlığına kavuşan Ermenistan, Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını resmen deklare etmekten kaçınmış, Karabağ ve bir kısım Azerbaycan toprağını işgal etmiş ve Nahçıvan'ı tehdit etmiştir.

Ermeniler, Cumhuriyet döneminde de Büyük Ermenistan idealini canlı tutmaya çalışmışlardır. 1973 yılından itibaren Ermeni terör örgütleri çok sayıda diplomat ve Türk vatandaşını katletmeye başlamışlar ve dünyanın her yerinde Türk temsilciliklerine saldırmışlardır. Ermeniler, "Büyük Ermenistan" idealini canlı tutmak ve soykırım iddialarını dünya devletlerine kabul ettirmek için terör dahil her türlü çabayı göstermişlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsız bir Ermenistan'ın ortaya çıkması, bunun yanında Azerbaycan'ın da bağımsızlığını ilan etmesi Türk-Ermeni ilişkilerine yeni boyutlar getirmiştir.

Şekil 12. Ermenilerin Hayal Ettikleri "Büyük Ermenistan" Haritası

Kaynak: Ertekin (2007:342).

Ermeni soykırımının varlığı ciddi anlamda bugüne kadar tarihsel olarak kanıtlanmamıştır. Bir çok Rus ve Ermeni arşiv belgeleri sözde Ermeni soykırımının tam aksini söylemektedir. Ermeni araştırmacısı Z. Korkodyan 1832-1932 yılları arasında Ermenistan'ın nüfusu” adlı çalışmasında 700 bin civarında Ermeni tamamen Taşnakların yanlış politikaları sonucu öldüklerini belirtmektedir. Ermeni tarihi dikkatlice araştırıldığında, bu tür iddiaların bir varsayımdan ibaret olduğu görülecektir. (Attar, 2005:160).

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerini de etkilemektedir. Bu, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kardeşlik bağlarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Türkiye, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilaflarda geçmişte hep Azerbaycan'ı desteklemiştir. Azerbaycan topraklarının işgali, sorununun varlığı, sözde soykırım iddiaları (Erdem, 2009:2) ve Ermenistan'ın tüm olumsuz tutumları (Kanbolat, 2007:10-11), Türkiye ile Ermenistan arasında dostane ilişkiler kurulabilmesinin önündeki engelleri oluşturmaktadır. Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisinde de anayasasında da Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sorgulayan ifadeler yer almaktadır. Bu durum Türkiye'ye rahatsızlık vermektedir.

Uzun yıllar boyunca Ermenistan'ın Türkiye politikası, Batı âlemini Türklerin Ermenileri öldürdüğüne inandırmaya ve 1921 anlaşmasıyla Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesinde Türkiye'ye bırakılan toprakların geri alınmasına yönelik kampanyaya dayanmıştır. Ermeniler yakın siyasi tarihimizde Türk topluluğuna karşı yaptığı çok sayıda soykırım ve katliam (Hocalı soykırımı gibi) vakaları vardır. Ona rağmen Ermeniler, dünyada Türkler tarafından “soykırımı uğratılmış masum ve mazlum bir halk” muamelesi görmektedir (Asker, 2010:54).

“Türkiye ve Ermenistan arasında yaşanan iyi komşuluk dönemi, Batı kamuoylarında dile getirildiği gibi 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarından dolayı değil, Azerbaycan'ın Kelbecer Rayonu'nun 3 Nisan 1993 tarihinde Ermeniler tarafından uluslararası hukuka aykırı bir biçimde işgali üzerine bozulmuştur” (Özdal, 2009:68).

Ermenistan'ın kurtuluşu için kurulan ve kısaca ASALA olarak bilinen "Ermenistan Gizli Ordusu" bu maksatlar için 1974-1985 yılları arasında onlarca Türk diplomatını ve onların aile üyelerini öldürmüştür (Şimşir, 2009:200-2004).

Azerbaycan'la Dağlık Karabağ sorununu yaşayan ve geniş Azeri topraklarını işgali altında tutan Ermenistan, Petrosyan döneminde Türkiye'ye yanaşmaya çalışsa da bunu başaramamıştır. Ekim 1991 seçimleriyle iktidara gelen Levon Ter Petrosyan bölgesel ilişkilerini geliştirmenin ülkenin ekonomik sorunlarını çözmekte önemli bir katkı sağlayacağını düşünmekteydi. Türkiye'ye yanaşmaya çalışmalarının nedeni buydu (Gürses, 2001:257).

Tablo 12. Ermeni Terör Örgütleri Tarafından Öldürülen Türk Diplomatlarının Listesi

Tarih	Şehir / Görev	Adı-Soyadı
27.01.1973	Santa Barbara / Başkonsolos / Consul	Mehmet BAYDAR
	Konsolos / General / Consul	Bahadır DEMİR
22.10.1975	Viyana / Wien / Büyükelçi / Ambassador	Daniş TUNALIGİL
24.10.1975	Paris / Büyükelçi / Ambassador	İsmail EREZ
	Şoför/Driver	Talip YENER
16.02.1976	Beyrut / Başkatip / First Secretary	Oktar CİRİT
09.06.1977	Vatican City / Büyükelçi / Ambassador	Taha CARIM
02.06.1978	Madrid / Büyükelçi / Elçi / Ambassador's Wife	Necla KUNERALP
	Em.Büyükelçi / Retired Ambassador	Beşir BALCIOĞLU
12.10.1979	Lahey / Büyükelçi Oğlu / Ambassador's Son	Ahmet BENLER
22.12.1979	Paris / Turizm Müşaviri / Tourism Counsellor	Yılmaz ÇOLPAN
31.07.1980	Atina / Athens İdari Ataşe / Administrative Attache	Galip ÖZMEN
	Athens/ İdari Ataşe Kızı / Administrative Attache's daughter	Neslihan ÖZMEN
17.12.1980	Sydney/ Başkonsolos / Consul	Şarık ARIYAK
	Güvenlik Ataşesi / Security Attache	Engin SEVER
04.03.1981	Paris / Çalışma Ataşesi / Counsellor for Labour Affairs	Reşat MORALI

Tablo 12'nin Devamı		
	Din Görevlisi / Counsellor for Religiotis Affairs	Tecelli ARI
09.06.1981	Cenevre / Geneve / Sözleşmeli Sek. / Secreta.	M.Savaş YERGÜZ
24.09.1981	Paris/ Güvenlik Ataşesi / Security Attache	Cemal ÖZEN
28.01.1982	Los Angeles/ Başkonsolos / Consul General	Kemal ARIKAN
08.04.1982	Ottava / Ottawa / Ticaret Müşaviri / Counsellor for Commercial Affairs	Kani GÜNGÖR
04.05.1982	Boston / Fahri Başkonsolos / Honorary Consul General	Orhan GÜNDÜZ
07.06.1982	Lizbon/Lisbon/ İdari Ataşe/ Administrative Officer	Erkut AKBAY
27.08.1982	Ottawa/ Askeri Ataşe Albay / Military Attache Colonel	Atilla ALKIKAT
09.09.1982	Burgaz / İdari Ataşe / Administrative Attache	Bora SÜELKAN
08.01.1983	Lisbon / İdari Ataşe Eşi / Administrative Officer's Wife eşi merhum Erkut AKBAY'ın yaşamını yitirdiği 07.06.1982 tarihli saldırıda yaralanmış ve 08.01.1983 tarihinde yaşamını yitirmiştir. Tablo 12'nin devamı	Nadide AKBAY
09.03.1983	Belgrad / Büyükelçi / Ambassador	Galip BALKAR
14.07.1983	Brüksel/Brussels/ İdari Ataşe/ Administrative Attache	Dursun AKSOY
27.07.1983	Lisbon/ Müsteşar Elçi / Wife of the Counsellor	Cahide MIHÇIOĞLU
28.04.1984	Tahran/ Sözleş.Sek. Elçi / Wife of Secre.	Işık YÖNDER
20.06.1984	Viyana / Çalışma Ataşesi	Erdoğan ÖZEN
19.11.1984	Viyana / Uluslararası Memur	Enver ERGUN
07.10.1991	Atina / Basın Ataşesi	Çetin GÖRGÜ
11.12.1993	Bağdat / İdari Ataşe	Çağlar YÜCEL
04.07.1994	Atina / Müsteşar	Haluk SİPAHIOĞLU

Kaynak: <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-402/sehit-turk-diplomatlar.html>, 15.12.2011.

Azerbaycan'la Dağlık Karabağ sorununu yaşayan ve geniş Azeri topraklarını işgali altında tutan Ermenistan, Petrosyan döneminde Türkiye'ye yanaşmaya çalışsa da bunu başaramamıştır. Ekim 1991 seçimleriyle iktidara gelen Levon Ter Petrosyan bölgesel ilişkilerini geliştirmenin ülkenin ekonomik sorunlarını çözmekte önemli bir katkı sağlayacağını düşünmekteydi. Türkiye'ye yanaşmaya çalışmalarının nedeni buydu (Gürses, 2001:257). Koçaryan döneminde ise büyük ekonomik zorlukların beslediği bir

milliyetçilik izlemeye ve Türkiye'yi çok rahatsız edecek Ermeni tasarılarını desteklemeye başlamışlardır (Oran, 2005:214).

Türkiye, 'Komşularla Sıfır Sorun Politikası' kapsamında Ermenistan'a da elini uzatmak istemiştir (Özdal, 2009:70). Türkiye Başbakanı R. Tayyip Erdoğan, bir jest yaparak Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ı İstanbul'da yapılacak NATO zirvesine davet ederek düşüncesini şu şekilde açıklamıştır: "*Ermenistan'a şunu tavsiye ederiz: Ermenistan hâlâ bu soykırımlarla uğraşacak olursa, bundan netice alamaz. Bıraksınlar, soykırım iddialarıyla tarihçiler uğraşsın. Biz geleceğin dünyasını inşa ediyoruz.*" (Zengin, 2010:388). Ermenistan, kendilerine uzatılan bu dostluk elini sıkmamıştır. Başbakan Erdoğan tarafından 13 Nisan 2005 tarihinde Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a gönderilen bir mektupta (sayfa 112), TBMM'de temsil edilen iktidar ve muhalefet partileri tarafından hazırlanan bir bildiriye yer alan, tarihi gerçeklerin bilimsel araştırmalarla gün ışığına çıkarılması için "ortak bir komisyon" kurulması önerisi iletilmiş, fakat bu girişim cevapsız kalmıştır (Özdal, 2009:70).

Türkiye son yıllarda 'Komşularla Sıfır Problem' prensibiyle hareket etmiş, bu yönde politikalar üretmiştir. "*Türkiye dış politikasının temel prensibini oluşturan "komşularla sıfır problem" anlayışı komşu ülkelerle sorunları çözmek ve komşu ülkelerinin ötesine geçen ölçekte mücavir alanlarda barış ve işbirliğini geliştirmeyi hedeflemiştir.*" (Aras ve Akpınar, 2011:19). Bu prensip, pek çok ülkeyle ilişkilerde ilk sonuçlarını kısa bir sürede vermeye başlamış olsa da Ermenistan, uzunca bir süre bu yeni yaklaşımın bir 'istisnası' olarak kalmıştır. Ermeni yönetiminin üç konudaki yaklaşımı 'sıfır problem' ilkesinin Ankara-Erivan ilişkilerine yansımaları engellemiştir. Bunun nedeni; Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı soykırım iddialarını sürdürmesi, Türkiye'nin toprak bütünlüğü hakkındaki ikircikli yaklaşımı ve Karabağ ile çevresindeki Azeri topraklarını işgal altında tutmakta ısrar etmesinden kaynaklanmaktadır (Zengin, 2010:384-385).

Tüm haksız suçlamalara rağmen Türkiye, Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra (16 Aralık 1991 tarihinde) onu tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur (Reynolds, 2008:19). SSCB'nin dağılmasının Türkiye açısından önemli sonuçlarından biri

Ermenistan'ın bağımsızlığıdır (Oran, 2005:214). Türkiye, Rusya, Litvanya ve Romanya Ermenistan'ı ilk tanıyan devletleri oluşturmuştur. Türkiye, Ermenistan'ı tanımakla barışçı bir politika izleyeceğini göstermiştir. Fakat Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgal etmesi ile ilişkiler kopmuştur. Karabağ'ın işgali, Ermenistan ile Türkiye'nin ilişkilerine büyük bir darbe indirmiştir (Zengin, 2010:386-387). Türkiye uzun yıllar Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmaktan kaçınmıştır (Oran, 2005:402). Ancak Türkiye, gelişen süreç içinde bölgesel işbirliği ortamının yaratılmasına yardımcı olacağı ve bölgenin istikrarına katkıda bulunacağı inancıyla ikili ilişkilerin normalleşmesini amaçlamış ve bu bağlamda tek taraflı olarak güven artırıcı önlemleri uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 13 Nisan 2005 tarihinde bir bildiri yayımlanmış ve

“TBMM'nin, gerek Türkiye'nin gerek Ermenistan'ın çıkarlarının, asırlar boyunca aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olan Türk ve Ermeni uluslarını barıştırmak, onları savaş yıllarından kaynaklanan derin önyargılara tutsak olmaktan kurtarmak ve hoşgörü, dostluk ve işbirliğine dayalı bir ortak geleceği paylaşmalarına imkân verecek bir ortamı yaratmak olduğuna...” inandığı belirtilmiştir (Özdal, 2009: 69-70).

en son iki ülke arasında imzalanan protokollerle ilişkilere yeni bir boyut kazandırılmış, fakat iki ülke arasındaki ilişkilerde öngörülen iyileşme sağlanamamıştır. Çünkü Protokoller hayata geçirilememiştir.

Ermenistan, Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa müdahil olmasını istememektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tarihi ilişkiler ve soy bağı nedeniyle Ermenistan rahatsız olmaktadır. Türkiye, Ermeniler'in Azerbaycan topraklarını işgal ettiklerinde bu ülkeyle ilişkilerini kesmiştir. Bundan Ermenistan ekonomisi çok olumsuz etkilenmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi Bakü-Erivan-Ceyhan olabilirdi, fakat Erivan önüne gelen bu fırsatı değerlendirmemiştir. Proje Erivan üzerinden geçseydi Ermenistan ekonomisi rahatlayacaktı (Üzümcü, 2010:188), fakat bu gerçekleşmemiştir. Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmeye yanaşmayınca projeden dışlanmış. Ermenistan, bölgede Türkiye ve Azerbaycan'ı karşısına almakla kaybetmektedir. Ermenistan, bütün kartlarını Rusya üzerine oynamaktadır (Zengin, 2010:389).

3.1.3. Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri

Tarih içinde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkiler husumetlerle doludur. Yakın geçmişte Ermenistan, Azerbaycan topraklarına girmiş ve Azerbaycan'ın topraklarının yaklaşık %20'sini işgal etmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu halen tüm çözümsüzlükleri ile varlığını devam ettirmektedir.

Ermenistan sürekli olarak komşu devletlerden, bilhassa da Azerbaycan ve Türkiye'den toprak koparmak için çabaladığı bilinmektedir (İbadov, 2007:xvii). 1988'de patlak veren Dağlık Karabağ sorunu uzun yıllardır Azerbaycan ile Ermenistan arasında süren çatışmanın temel taşını oluşturmaktadır.

Ermeniler, 1987'den itibaren aktif olarak medya ve diplomatik kanallar aracılığıyla Dağlık Karabağ'ın Ermenilere ait olduğunu, bölgenin Ermenistan'la birleştirilmesi gerektiğini dünya kamuoyuna iletmeye çalışmışlardır (Garibov, 2006:272).

18 Şubat 1988'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Partisi genel kurulunda Gorbaçov bir konuşma yapmış ve milliyetler meselesinin de görüşülmesini istemiştir. Bu, Karabağ Ermenilerini harekete geçirmiş ve 22 Şubat'ta Karabağ Sovyet'i, Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasına karar vermiştir. Ancak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi bu kararı her iki Cumhuriyetin halkının çıkarlarına aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir (Oran, 2005:401). Dağlık Karabağ Sovyeti'nin aldığı kararlar ilgili olarak SSCB Yüksek Sovyeti, 23 Mart 1988 tarihinde şu kararları almıştır (Garibov, 2006:306-307):

- Milli arazi meselelerini baskı yolu ile kabul ettirmeye çalışmak hiçbir netice vermez. SSCB ülkelerinin devlet sınırları Sovyetler Birliği anayasasında (81. madde) da belirtilmiştir.
- Azerbaycan ve Ermenistan halkları arasındaki dostluk sarsılmaz. Lenin prensiplerine göre yeniden düzenlenmelidir.

- Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet yönetimi asayışı sağlamak için gerekli tedbirleri acilen uygulamalıdır. Düzeni bozanlar, Sovyet halklarının dostluğuna zarar verenler cezalandırılmalıdır.
- Sovyetler Birliği Savcılığı ve Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığı Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC'de güvenliği sağlamak ve halkın kanuni haklarını korumak için her türlü tedbiri almalıdır.
- Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin sosyal ve ekonomik problemlerini çözmek için derhal tedbirler almalıdır.

Bu ret kararının alınması, Şubat 1988'de Karabağ'da Ermenilerle Azeriler arasında çatışmaların başlamasına sebep olmuştur. Ermeniler, Azerilere karşı harekete başlamışlardır (Uçarol, 2000:827). 15 Ocak 1989'da Sovyet yönetimi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan'ın sorumluluğundan alınması ve özel bir komisyon tarafından yönetilmek üzere merkezi idareye bağlanması kararını aldı. Fakat bu karar da Ermenileri tatmin etmedi. Çünkü bu kararla da bölge Azerbaycan'a bağlı kalmaktaydı (Gürses, 2001:255).

Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Parlamentosu), 23 Eylül 1989'da Azerbaycan'ın hakimiyetini bir kanunla kabul etmiştir. Bu kanuna göre, Karabağ üzerinde Azerbaycan'ın hakimiyeti benimseniyor ve Azerbaycan'ın sınırlarının dokunulmazlığı doğrulanıyordu. Ayrıca Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılması kabul ediliyordu. 10 Kasım 1989'da sözkonusu karara, Sovyetlerin tepkisi gelmiştir. Azerbaycan'ın hakimiyet kanunları geçersiz sayılmıştır. Buna rağmen Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti, 28 Kasım 1989'da Karabağ'ın Azerbaycan'a iadesine, 5000 kişilik bir Sovyet askeri kuvvetinin Karabağ'da kalmaya devam etmesine, Azerbaycan Hükümeti'nin Karabağ'daki Ermenilerin haklarının korunması için gerekli kanunları çıkartması şartıyla karar vermiştir. Yüksek Sovyet'in 28 Kasım 1989 kararı, olayları yatıştıracağına daha da şiddetlendirmiştir (Aliyev, 2003:52-53).

1990 yılına gelindiğinde Karabağ konusunda Azerbaycan-Ermenistan ihtilafı güncelliğini korumaktaydı. Ermenistan Yüksek Sovyet'i 9 Ocak 1990'da aldığı bir kararla Karabağ'ı 1990 ekonomik planına dahil etti. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i ise bu kararı geçersiz saydığını açıkladı. Buna karşılık, Ermenistan Yüksek Sovyeti, Ermenistan'da Ermenistan kanunlarının geçerli olduğunu bildirdi.

23 Ağustos 1990'da Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve bununla birlikte Karabağ'ı Ermenistan toprağı sayması, Karabağ sorununu önemli bir aşamaya getirmiştir. Ermenistan'ın Karabağ'ı kendi toprağı olarak göstermesi uluslararası hukuku hiçe sayması olarak değerlendirilmiştir (Aslanlı, 2001:402). Ermeniler hızla silahlanmış ve sonunda Eylül 1990'da Laçin, Ağdam ve Askeran şehirleriyle Şuşa-Bakü karayoluna saldırılara başlamışlardır. Haziran- Temmuz 1991'de Ermeniler, Karabağ'ın bazı Azerbaycan köylerine saldırmışlar, bu sırada birçok kişi ölmüştür.

19 Ağustos 1991 tarihinde Gorbaçov'a karşı Moskova'da girişilen başarısız hükümet darbesi, Karabağ sorununa taraf olan Azerbaycan ile Ermenistan'da önemli kararların alınmasına sebep olmuş; Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de, Ermenistan da 21 Eylül 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 10 Aralık 1991'de Karabağ Ermenileri de bir halk oylamasıyla bağımsızlık kararı almışlar ve devletlerinin adını "Artsaklı Ermenistan Halk Cumhuriyeti" olarak değiştirmişlerdir (Oran, 2005:401). Azerbaycan parlamentosu, anayasasına aykırı olduğu için bu kararı protesto etmiştir. İlerleyen günlerde Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışmalar olmuştur. Eylül'ün ortalarında, Ermeniler, sınırda bulunan Şaumyan bölgesine saldırarak birçok insanı öldürmüşlerdir. Ekim ayında da saldırılar devam etmiştir. Olayların devam ettiği bir ortamda Azerbaycan Yüksek Sovyeti 26 Kasım'da olağanüstü toplanarak Ermenistan'a uygulanacak önlemleri görüşmüştür. Daha sonra Azerbaycan Parlamentosu, aldığı bir kararla Karabağ'ın muhtar bölge statüsüne son vermiş ve normal bir il haline dönüştürmüştür. Ermenistan bu kararı savaş ilanı saydığını açıklamıştır. Ayrıca, Moskova'da SSCB' Devlet Konseyi 27 Kasım 1991'de bir bildiri yayınlayarak "SSCB Anayasası"na göre statüsü saptanan Dağlık Karabağ'da anayasal düzenin yeniden oluşturulmasının kararlaştırıldığını açıklamıştır (Aliyev, 2003:57).

Aralık 1991’de Dağlık Karabağ’da yaşayan Ermeniler, referandum yaparak Karabağ’ın SSCB içinde bağımsız bir Cumhuriyete dönüşmesi lehinde oy kullanmışlardır. Buna rağmen, Aralık ayının son günlerinde Karabağ’da yine kanlı olaylar olmuştur. Ermeniler Hankendi’ni topçu ateşine tutmuşlardır.

29 Aralık 1991’de yapılan halk oylamasıyla Azerbaycan’ın bağımsız bir Cumhuriyet olarak onaylanması, Karabağ sorunu karşısında Azerbaycan’ı güçlü bir konuma getirmiştir. Azerbaycan 30 Ocak 1992’de Prag’da toplanan AGİK Dışişleri Bakanları toplantısında AGİK’e kabul edilmiştir. Bu, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün tanınması anlamına gelmekteydi. Böylece Karabağ sorunu uluslararası bir nitelik de kazanmaya başlamıştır. 1992 yılı başlarından itibaren Ermenilerle Azeriler arasındaki çatışmalar şiddetlenecek (Uçarol, 2000:827-828) ve tarihler 26 Şubat 1992’yi gösterdiğinde de Hocalı soykırımı gerçekleşecekti (Cafersoy, 2001b:290). Yüzlerce masum insan bu sırada katledildi. Ermeni güçlerinin Hocalı’ya düzenledikleri saldırı bir katliama dönüştü (Aslanlı, 2001:404). Hocalı kasabası yüzyılın en acımasız soykırımına maruz kalarak, kasaba tamamıyla yok edildi. 613 kişi (63’ü çocuk ve 106’sı kadın) işkence yapılarak öldürülmüş, 487 kişi sakat bırakılmış ve 1.275 kasaba sakini esir düşmüştür. 8 aileden ise hayatta kalan kimse kalmamıştır (Oğan, 2001:436-437). Yaşanan çatışmalarda 1992 ortalarına kadar Karabağ’daki Ermeni olmayan nüfus buradan kaçmak zorunda kaldı (Özkul ve Vermez, 2009:143-144). Dünyanın çeşitli ülkelerinde tarihi gerçekleri saptırarak 1915 yılında Osmanlı döneminde soykırıma uğradıklarını kabul ettirmeye çalışan Ermeniler, kendilerinin yaptıkları soykırımları binbir yolla gizlemeye çalışmaktadırlar (Beşiroğlu, 2001:454).

Ermeni güçleri 1992 yılında Karabağ’ın önemli bölümünü ele geçirildi. 1993’de cephedeki durum, Azeriler açısından daha da kötüleşti. Karabağ’ın tamamını ele geçirmekle yetinmeyen Ermeniler, Karabağ’a yakın Azerbaycan topraklarını da yavaş yavaş elde ederek önemli bir askeri-politik üstünlük kazandılar (Zengin, 2010:387). Ermeniler, Ermenistan sınırları ile Karabağ’ı birleştiren bir koridoru Laçın’de açmayı başardılar (Oran, 2005:401). Ermeniler, Nisan 1993’te ani bir saldırı gerçekleştirerek, bir defa daha Azerbaycan topraklarına girdiler. Bu sırada Kelbecer şehri ele geçirilerek,

Laçın'den sonra ikinci bir koridoru da açmış oldular. Bu saldırı sırasında Azerbaycan topraklarının en az onda biri Ermeniler tarafından işgal edilmiş oldu (Uçarol, 2000:828). 1993 yılından geriye kalan, Azerbaycan'ın işgal edilen toprakları, BM Güvenlik Konseyi'nin uygulanmayan kararları ve AGİK Minsk Grubu'nun sonuçsuz kalan çabalarıdır (Aslanlı, 2001:413).

Ateşkes ilan edilmesi için yapılan dış baskılar neticesinde taraflar arasındaki çatışmalar 24 Mayıs 1994 tarihinde sona ermiştir.

Tablo 13. Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin Kategorileri

No	Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin Kategorileri	Sayı	Toplam İçindeki %
A	İşgalden kurtarılmış rayonlarda önceki yaşadıkları yerlere dönen göçmenler (Nahçıvan, Ağdam, Akstafa, Ağcabedi, Gedebe, Fuzuli)	80.044	9,93
B	Çadırlarda, barakalarda, tren vagonlarında, toprak mağaralarda, inşaatlarda ve diğer yerlerde menkunlaşanlar	118.997	14,77
C	Kaçkın ve Mecburi Göçmenlerin sıkça meskunlaştıkları Rayonlarda (Abşeron, Ağdam, Ağcabedi, Beylegan, Bilesuvar, Berde, İmişli, Yevlak, Geranboy, Saatlı, Sabirabad, Terter, Fuzuli, Hanlar, Şemkir)	357.125	44,32
D	Bakü şehrinde yaşayanlar; Bunlardan:	226.388	28,09
	Sosyal binalarda	62.545	7,76
	İnşaatlarda	404	0,05
	Özel ve devlet evlerinde	163.389	20,28

Tablo 13'ün Devamı			
E	Sumgayit ve diğer büyük şehirlerde yaşayanlar;	128.333	15,93
	Bunlardan:		
	Sosyal binalarda	37.602	4,67
	İnşaatlarda	3.780	0,47
	Özel ve devlet evlerinde	86.051	10,68
	Yol kenarlarında yaşayanlar	900	0,11
F	Köy bölgelerinde yaşayanlar, bunlardan;		
	Sosyal binalarda	79.789	9,9
	Özel ve devlet evlerinde yaşayanlar	257.340	31,94

Kaynak: Oğan (2001:443).

Ateşkes ilan edildiğinde, Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiş bulunmaktaydı (İbrahimov, 2002:1). Ateşkes anlaşmasının imzalanması, sorunun çözümlendiği anlamına gelmemektedir. Anlaşma çok hassas bir yapıya sahiptir (Aslanlı, 2001:416).

Bugün binlerce kaçkın Azerbaycanlı bulunmaktadır. Bunlar zorunlu göçe maruz kalmış Azerilerdir. Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal süreci ve sonrasında Azerbaycan her yönüyle karmaşık bir süreç içerisine girmiştir. Bu durum, ülkede zorunlu göç hareketlerinin cereyan etmesine sebep olmuştur. *“Azerbaycan'da görülen iç göçlerin başlıca dikkat çekici özelliği meydana gelen göçlerinin %90'nı Karabağ ve çevresinde savaş nedenli olarak gerçekleşmesidir”* (Seferov ve İbadov, 2007:159).

Tablo 14. Zorunlu İç ve Dış Göçe Tabi Olan Azerbaycan Türklerinin Yerleşim Merkezlerine Göre Dağılışı

Yerleşim Merkezi	Zorunlu Dış Göç*	Zorunlu İç Göç**	Yerleşim Merkezi	Zorunlu Dış Göç	Zorunlu İç Göç
Apşeron Bölgesi			Dağlık Şirvan Bölgesi		
Bakü	91.554	147.598	Şamahı	4.110	1.370
Sumgayıt	18.281	42.910	Ağsu	304	1.708
Apşeron	3.327	8.535	İsmayılı	2.823	3.011
Hızı	2.669	430	Gobustan	155	452
Kura – Aras Bölgesi			Gence – Gazah Bölgesi		
Mingeçevir	3.379	17.470	Gence	17.759	14.587
Eli-Bayramlı	291	4.753	Şemkir	11.400	1.830
Yevlah	881	11.144	Gazah	773	6.570
Göyçay	60	2.310	Hanlar	20.473	5.208
Berde	873	52.496	Tovuz	1.118	35
Salyan	375	1.656	Ağstafa	1.982	1.320
İmişli	97	20.011	Daşkesen	2.751	1.328
Ağdaş	268	18.028	Gedebey	49	366
Bilesuvar	112	3.461	Goranboy	3.447	5.982
Sabirabad	232	21.339	Samuh	1.983	1.864
Saatlı	2.887	18.721	Naftalan		40
Kürdemir	3.849	13.731	Guba – Haçmaz Bölgesi		
Neftçala	470	2.630	Haçmaz	2.621	515
Ucar	26	366	Guba	2.054	288
Beylegan	83	993	Gusar	600	17
Zerdab	577	16.367	Deveçi	1.680	375
Hacıgabal	-	1.118	Siyazen	229	218
	648	1.944			
Şeki – Zagatala Bölgesi			Lenkeran – Astara Bölgesi		
Şeki	1.630	5.800	Lenkeran	9	509
Zagatala	302	350	Celilabad	-	1.390
Gebele	312	2.146	Masallı	11	455
Gah	151	1.042	Astara	-	60
Balaken	108	237	Lerik	-	13
Oğuz	2.570	2.644	Yardımlı	-	10
Yukarı Karabağ Bölgesi			Nahçıvan Bölgesi		
Terter	2.571	15.358	Nahçıvan Top.	3.990	946
Ağdam	16	20.660	(Şerur, Babek, Ordubad, Culfa, Şahbuz, Sederek)		
Fizuli	-	51.462			
Zorunlu Göç Eden Merkezler					
Karabağ Bölgesindeki Merkezler			Karabağ Çevresindeki Merkezler		
Hankendi, Hocavend, Hocalı, Şuşa.			Kelbecer, Laçın, Gubadlı, Zengilan, Cebrayıl.		
Ülke Toplamı				218.920	558.177

Kaynak: Seferov ve İbadov (2007:164)***

* Ermenistan'dan Azerbaycan'a zorunlu göç eden Azerbaycan Türkleri.

** Ermenistan'ın işgali nedeni ile, Karabağ bölgesi ve çevresindeki idari yerleşim merkezlerinden göç eden Azerbaycan Türkleri.

*** Tablo, Seferov ve İbadov (2007) tarafından Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2001'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

1988 yılında başlayan Dağlık Karabağ savaşında on binlerce Azerbaycanlı ölmüş, bir milyondan fazla insan da evsiz, yurtsuz kalmıştır (Garibov, 2006:342). 8 milyon nüfusu olan Azerbaycan’da bir milyondan fazla insan göçmen statüsünde bulunmaktadır (Oğan, 2001:431).

“Ermenilerin biz Türklere (Anadolu ve Azeri Türkleri) yapmış oldukları soykırım ve tehcirin hem Türkiye’de ve hem de Azerbaycan’da inkar edilemez kanıtları bulunmaktadır. “Ermeni sorunu” diye gündeme getirilen sorun aslında Ermenilerin kendileri için büyük sorunlar teşkil edebilecek niteliktedir. Yapılacak şey bir an önce bütün dünyaya Ermenilerin yaptıklarını kanıtları ile sunmaktan ibarettir. Bu kanıtlar ise biz Türklere yeterince mevcuttur” (Beşiroğlu, 2001:467-468).

XX. yüzyıl sonlarında Azerbaycan – Ermenistan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların sebepleri olarak şunlar gösterilebilir (Garibov, 2006:287-289):

- Dağlık Karabağ sorununun tarihi kökleri dini ve ırki amillerde olmayıp, esası XIX. yüzyıl sonlarında koyulmuş Ermeni örgütlerinin kurnazca hazırladıkları sözde “Denizden- denize büyük Ermenistan” ideolojisi olmakla, Azerbaycan’a karşı hiçbir esası olmayan arazi iddialarının sonucu idi. Bu arazi iddiaları SSCB’nin yeni kuruluş dönemlerinde başlayıp, Azerbaycan’ın Gökce, Zengezur, Şerur-Dereleyez Mahalı ve Mehri ilçesinin Ermenistan’a birleştirilmesi ile devam etmiş, 1948-1953 yılında Ermenistan’da yaşayan Azerilerin yurtlarından göçe zorlanması ile sürdürülmüş (Abbaslı, 2011:50) ve 1980’li yıllardan itibaren Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan’a ilhak edilmesi talepleri ile yeniden gündeme getirilmiştir (Attar, 2005:102-103). Ermeniler sadece Dağlık Karabağ bölgesi ile de yetinmeyerek, Nahçıvan bölgesi ve Kur nehrine kadar olan Azerbaycan topraklarının Ermenistan’a birleştirilmesini talep ediyorlardı. Bu düşüncelerle hareket eden Ermeni çeteleri, 1991’de Dağlık Karabağ’dan çok uzakta olan Nahçıvan’ın Şerur iline bağlı Kerki köyünü de işgal etmişlerdir. Köyün ismi değiştirilerek Tigranakert olarak adlandırılmıştır. Bütün bu olayların devamında Dağlık Karabağ’dan Hocalı kasabası, Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Kubatlı ve Zengilan illeri Ermenistan ordusu tarafından işgal edilerek yakılmış, yıkılmış ve servetleri talan edilmiştir (Abbaslı, 2011:17). Savaş bölgesi Azerbaycan arazisi olduğu için ülkeye verilen maddi zarar senelerce onarılamayacak kadar yüksek olmuştur. Ermenistan’ın bu

işgalci siyasetine maruz kalan Azerbaycan'da sadece Azeriler değil, Ruslar, Yahudiler ve diğer halkların insanları da mağdur olmuştur.

- Anti Azerbaycan ve anti Türk düşünce yapısı Ermenistan dış politikasının ve devlet ideolojisinin ana hattını oluşturmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan'da yaşayan Azerilerin yaşadığı şehir, ilçe, kasaba ve köylerin tarihi isimleri değiştirilmiş, tarihi abideler, camiler, mezarlıklar sökülerek yok edilmiştir. XX. yüzyılın başlarında ahalinin yarısını Azerilerin oluşturduğu Ermenistan'da, 1990'lara gelindiğinde Azerilerden bir kişi bile kalmamıştır. Zira birinci kısmının 1918-20, ikinci kısmının 1948-1953 ve sonuncu kısmının ise 1988 yılından başlayarak sürülmesiyle (Abbasi, 2011:50), Ermenistan'da yaşayan Azeriler Ermenistan'dan tamamen çıkarılmıştır. Bu sürgünlerde çoğu insan dağlarda "kar uçkununa düşmüş"(donarak ölmüş), diğer bir kısmı da Kafan ve Gorus illerinde yerleşen Ermeni teröristleri tarafından katledilmiştir. Ülkeden sürülenlerin yalnızca bir kısmı Azerbaycan'a ulaşabilmiştir ki, onların da çoğu hasta ve tükenmiş durumda acil olarak hastanelere kaldırılmıştır. Maalesef, dünya kamuoyu bütün bunları sessizce seyretmekle kalmıştır. Sonuçta Ermenistan'da %99 Ermenilerden oluşan Ermenistan Cumhuriyeti kurulmuştur.
- Ermenistan işgalci siyasetinin "Ermeni halkının kendi mukadderatını tayin etme özgürlüğü" gibi gösterilmesinin hiçbir esası yoktur. Çünkü, bu özgürlüğü (komşu devletlerin arazisini koparmakla da olsa) XX. yüzyıl sonlarında zaten kazanmıştır. XX. yüzyıl başlarında Ermeniler Revan ve Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirildikten sonra, 1923 yılında Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilere muhtariyet statüsü verilmiş, daha sonraki dönemlerde bu bölgeye Ermenistan'dan ve yurtdışından Ermeniler yerleştirilmiştir. Ermenistan arazisinde yaşayan Azeriler ile Azerbaycan arazisinde yaşayan Ermenilerin durumunu mukayese ettiğimizde ise, Azerbaycan Devleti'nin Ermenilere oldukça insanca davrandığını görüyoruz. Karşılığında Ermenistan, yüzyıllarca orada yaşayan Azerilere ne muhtariyet hakkı tanımış, ne de insanca yaşamalarına imkan vermiştir. Azerilerin Ermenistan'da yaşadıkları dönemde insani hakları her zaman bozulmuş, ikinci sınıf insan olarak görülmüş ve sonuçta da bin yıllarca yaşadıkları topraklardan sürülmüşlerdir.

- Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenilerin haklarının bozulması yönündeki yalanlarının hiçbir esası yoktur. Çünkü Azerbaycan'da onların tüm talepleri karşılanmış, kendi dillerinde radyo, televizyon yayını yapmalarını, eğitim alanında, okul ve üniversiteler kurulmasına izin verilmiş, sosyal kurumları desteklenmiş ve gazete, dergi, tiyatro vb. kültürel etkinlik hakları tanınmıştır. Azerbaycan'da yönetimin çeşitli alanlarında da Ermenilere yer verilmiştir. Bütün bunlar Azerbaycan'da tüm insanların eşit haklara sahip olduğunun bariz göstergeleridir. 1991 – 1995 yılları arasında, Azerbaycan'daki Ermenilerin savaş çıkarmalarına ve Ermenistan'dan ve Karabağ bölgesinden yüz binlerce Azerbaycanlının sürülmesine çadırlarda, barınaklarda zor şartlar altında yaşamalarına rağmen (Memmedova, 2009:50), Bakü'de binlerce Ermeni apartmanlarında rahatça oturuyor ve yaşamlarına devam ediyorlar.
- Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin sosyo-ekonomik durumunun iyi olmadığı yönündeki iddiaları da doğru değildir. Çünkü bu bölgenin refah ve gelişimi hem Azerbaycan SSC'nin, hem de Ermenistan SSC'nin hayat standartlarından çok yüksek olmuştur. Çatışmaların başladığı dönemlerde bu durum, Ermeni yetkilileri tarafından da itiraf edilmiştir.

3.2. Türkiye ile Ermenistan Arasında İmzalanan Protokoller ve Sorunun Çözümüne Yönelik Yapması Beklenen Katkıları

Türkiye ile Ermenistan arasında en son imzalanan protokoller (Ekim 2009) iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu kapsamda taraflar iki ayrı protokole imza atmışlardır. Protokollerle iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi öngörülmüştür. Fakat ilişkilerde beklenen iyileşme olmamış, sadece çok kısa bir süreliğine iyimser bir hava esmiştir. Sarkisyan'ın Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesiyle beraber ikili ilişkilerin normalleştirilmesi sürecinde daha olumlu bir ortam oluşmuştur (Özdal, 2009:67).

“Yaşanan normalleşme süreci Ermeni soykırımının ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'nde kabul edilmesinden iki gün önce Ermenistan koalisyon Hükümetinin üç büyük partisinin Türkiye-Ermenistan arasında normalleşme

sürecini destekleyen protokolleri askıya aldıklarını açıklamalarıyla sekteye uğradı” (Aras ve Akpınar, 2011:35).

12 Ocak 2010 tarihinde prosödör gereği protokollerle ilgili görüş bildiren Ermenistan Anayasa Mahkemesi, protokolleri anayasaya uygun bulmakla birlikte alınan gerekçeli kararda Türkiye'nin kabul edemeyeceği şartlar öne sürmüştür. Bu şartlar; a) protokol metninde belirtilen tarih alt komisyonu, 1915 olaylarının 'soykırım' olduğunun uluslararası kamuoyunda tanınmasını desteklemek amacıyla kurulacağı, b) protokolde geçen “karşılıklı sınıra saygı duyulması” yönündeki hükmüyle ilgili yapılan yorumda yalnızca Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti kurulmasından (1990) sonra yapılan antlaşmalar için geçerli olacağı beyan edilmiştir (Asker, 2010:47). Böylelikle Ermenistan'ın gerçek niyeti, mahkeme kararıyla teyid edilmiş oldu.

Nihayetinde protokoller hayata geçirilemedi. Ermeni lobisi de o dönem imzalanan protokollere karşı çıkmıştır. Çünkü diasporanın varlık sebebi soykırım tasarısıdır. Alican sınır kapısı açılarak Ermenistan bundan dolayı Türkiye'ye yakınlaşsa bile en büyük itiraz diasporadan geleceği muhakkaktır (Erhan, 2010:241).

İmzalanan protokoller Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bırakın katkıda bulunmayı, az kalsın Türkiye'nin Azerbaycan'ı gücendirmesine yol açacaktı. Azerbaycan, iki ülkenin birbiriyle yakınlaşma sürecine sert tepki vermiştir (Özdal, 2009:69). Bu sefer Türkiye, Azerbaycan'ın gönlünü almak için çaba sarf etmek zorunda kalmıştır.

Sonuçta Türkiye ile Ermenistan arasındaki bu ilişkilerin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olumsuz yansımaları olmuştur. Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın haksız işgali konusunda taviz vermeyeceğini kesin olarak beyan etmiştir. Oysa Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin gündeminde de bunun aksi yönde bir çözüm bulunmamaktaydı. Hatta Başbakan Erdoğan süreci Karabağ sorunu ile ilişkilendirmesi nedeniyle Ermenilerin eleştirilerine maruz kalacaktı (Aras ve Akpınar, 2011:35-36).

3.2.1. İki Taraf Arasında İmzalanan Protokoller

Protokoller uygulansaydı Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin seyri elbette değişecekti. Fakat bu gerçekleşmedi. Bazı huzursuzluklardan dolayı Ermenistan Hükümeti protokolleri askıya aldı. Böylelikle iki ülke arasındaki normalleşme süreci sekteye uğramış oldu (Aras ve Akpınar, 2011:35).

Fotoğraf 10. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Serj Sarkisyan Bir Arada

Kaynak: Özdal (2009:67).

Protokollerin imzalanmasından hem Ermeni lobisi hem de Azerbaycanlılar rahatsız oldu. O dönemki Ermenistan'ı Türkiye ile protokol imzalamaya iten sebepler önemlidir. Zira Ermenistan ekonomisi çok kötü durumdadır (Cabbarlı, 2005:85). Bunda Alicant sınır kapısının kapalı olmasının yanısıra BTC petrol boru hattının Azerbaycanın güçlenmesine yol açtığı gibi, Dağlık Karabağ'da işgalini devam ettiren Ermenistanın, petrol dağıtım hatlarından dışlanarak ekonomik açıdan cezalandırılmasının etkisi büyüktür (Üzümçü, 2010:188).

Tablo 15. Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapalı Kalması Durumunda Kullanılan Sınır Kapıları ve Açılması Durumunda Kullanılacak Sınır Kapıları Vasıtasıyla Türkiye'nin Bazı Şehirleri ve Erivan Arasındaki Mesafeler (km)

İller	Sınırın Kapalı Kalması Durumu			Sınırın Açık Olması Durumu	
	Sarp Sınır Kapısı (Artvin)	Türkgözü Sınır Kapısı (Ardahan)	Aktaş Sınır Kapısı (Ardahan)	Akkaya Sınır Kapısı (Kars)	Alican Sınır Kapısı (İğdır)
Trabzon	843,8	870,7	596,9	564	633,2
Rize	757	797,9	601,8	504,6	524,7
Artvin	700,3	579,7	386,2	346,4	366,8
Amasya	1.294,6	1.340,6	1.144,7	964,6	922
Samsun	1.168,9	1.219,4	1.023,5	912,8	934,4
İstanbul	1.914	1.951,1	1.755,2	1.649,2	1.598,4
İğdır	1.023,5	753,3	483,6	280	72,5
Kars	895,6	606,7	326,6	207,9	194,9
Ardahan	789,5	562,4	289,1	273,2	289,7

Tablo 15'in Devamı					
Erzurum	901,3	784,2	536,7	451,2	370,5
Erzincan	1.084,1	988,6	711,6	606	550,2
Muş	1.121	971,8	656,9	524,2	440
Malatya	1.294,7	1.200,8	927,1	805,4	755,7
Ankara	1.579,1	1.538,2	1.348,1	1.277,1	1.179,5
Van	1.244,6	954,6	687	502,7	290,1
Siirt	1.299,3	1.081,5	812,8	628,3	486,7
Mardin	1.289,9	1.167,5	931,3	797,3	660,8
Adana	1.676,4	1.556,3	1.327	1.194,3	1.139,2
Mersin	1.747,9	1.629,5	1.400,2	1.269,5	1.209,1
Antalya	2.125,1	2.089,8	1.860,9	1.728,3	1.666,5

Kaynak: Bulut (2010:55).

Bundan dolayı Ermenistan, ekonomik durumunu da dikkate alarak, 2009 yılından itibaren Türkiye ile ilişkilerinde hassas davranmasına yol açmıştır. Böylece Protokollerin imzalanması aşamasına gelinmiştir. Öyle ki Ermenistan ile Türkiye arasında imzalanan protokolde, Alican kapısının açılmasını ön koşul olarak görmüşlerdir. Türkiye, Alican kapısını Ermenilerin Azerbaycan'ın Kelbecer Rayonu'nu 3 Nisan 1993 tarihinde işgal etmesi sonrasında, Türkiye'nin yapıcı girişimlerine karşı Ermenistan'ın işgalci tavrını ısrarla sürdürmesi üzerine kapatmıştır.

İki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesinin bilhassa Ermenistana bununla birlikte Türkiye'ye de ekonomik getirileri olacaktı. 1991'den itibaren iş bağlantıları, uzlaşma için çok ihtiyaç duyulan etkiyi sağlamaktaydı. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticaretin değeri, 1997'de 30 milyon dolarken, 2007'de en az 120 milyon dolara çıkmıştı (International Crisis Group, 2009:30). Bazı görüşlere göre de iki ülke arasındaki normalleşme çabalarının Dağlık Karabağ işgali nedeniyle Azerbaycanı gücendirdiği, bunun da kardeşlik bağına vurulan darbe bir tarafa bırakılsa bile, Ermeni açılımı ile Türkiye'nin Azerbaycandaki ekonomik çıkarlarının önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Öyle ki Azerbaycan ile yapılan doğalgaz antlaşmasında Türkiye çok ucuza doğalgaz almaktaydı. Fakat protokoller imzalanmasından sonra Azerbaycan doğalgazı satış fiyatını yeniden gözden geçireceğini beyan etmiştir. Bu durum, bugünkü piyasa fiyatlarıyla kıyaslandığında Türkiye'nin 1,8 milyar dolar zarar etmesi anlamına gelmektedir. Bu meblağ, Türkiye'nin Ermenistanla yapacağı 10 yıllık ticaret karından daha fazladır (Asker, 2010:48).

“Ermenistan'ın işgalci tavrını ısrarla sürdürmesi üzerine...Türkiye 5 Nisan 1993 tarihinde, 4 No'lu sınır taşından başlayıp 148 No'lu sınır taşında son bulan yaklaşık 325 km.'lik Türkiye-Ermenistan kara sınırını yani 'Alican Karayolu Sınır Kapısı'nı ve 'Akyaka Demiryolu Sınır Kapısı'nı tek taraflı olarak kapatmıştır” (Özdal, 2009:68-69).

Ermenistan, doğu ve batı sınırlarının kapalı olmasından dolayı, Güneybatı Asya ve Avrupa pazarlarından ayrılmıştır. Ermenistan'ın kapalı sınırları, Türkiye ve Azerbaycan ile arasındaki ticareti ortadan kaldırmaktadır. Sınırın açılması, Ermenistan'a Türkiye'deki komşu bölgelerle ve çevre ülkelerle olan ticaretini artırma imkanı

sağlayacaktır. Çünkü Ermenistan'ın doğu ve batı sınırları kapandığından beri komşularıyla olan ticareti çok önemli miktarda azalmıştır (Bulut, 2010:81). Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın kapalı olması, Ermenistana olan maliyeti Ermenistan GSYH'nin Yaklaşık % 30-40'na tekabül etmektedir. Ayrıca sınırın açılması Ermenistan'ın taşıma maliyetini %25 oranında azaltacaktır (Güngör, 2008:26). Bunu Tablo 15'te görebilmekteyiz.

Fotoğraf 11. Cumhurbaşkanı Gül, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev İle

Kaynak: Özdal (2009:69).

Protokoller imzalanana kadar iki ülke arasında bir yıl boyunca süren gizli görüşmeler gerçekleştirilmiş, nihayetinde 2009'un Ekim ayında protokoller imzalanmıştır. 22 Nisan 2009 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın 56 numaralı "Ortak Açıklaması" yayınlanmıştır.

“Türkiye ve Ermenistan, İsviçre’nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler. İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir. Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır” (Siyaset, 2009b:5).

Böylece, bir müddet sonra da protokol’ün (2 ayrı protokol) imzalanması aşamasına gelinmiştir. Protokoller 10 Ekim 2009’da iki ülkenin Dışişleri bakanları (Eduard Nalbantyan ve Ahmet Davutoğlu) tarafından imzalanmıştır (Punsmann, 2009:2).

Fotoğraf 12. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandian (Protokol İmza Töreni-Zürih-Ekim 2009)

Kaynak: <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=nalbandian-turkey-armenia-ties-and-karabakh-two-separate-issues-2009-11-01,05.10.2011>.

İki ayrı protokol imzalanmıştır. Protokollerden birinin adı “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” iken, diğerininin “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” dür. İmza

töreni, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için oluşturulan AGİT-Minsk grubu eş başkanlığını yapan ABD, Rusya ve Fransa Dışişleri Bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Punsmann, 2009:2). İmzalanan Protokollerle iki ülke arasındaki mevcut sınırın karşılıklı olarak tanınması ve sınırın 2 aylık bir süre içinde açılması öngörülmüştür. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan Türkiye ile olan sınırın açılmasına büyük önem vermekteydi. Protokollerde iç siyasi istişarelerin bitirilmesi için altı haftalık bir süre öngörülmüştü. Bu süre 13 Ekim'de dolmaktaydı. 14 Ekim'de Bursa'da Türkiye ile Ermenistan milli takımları arasında 2010 Dünya Kupası eleme grubunda bir futbol maçı oynanacaktı. Sarkisyan, Türkiye'ye milli maç için ancak sınırın açılması veya bunun eşliğinde olunması halinde gideceğini bildirmiştir (Özdal, 2009:71-72).

3.2.1.1. Protokollerin İçeriği

Türkiye ile Ermenistan arasında 2009 yılında imzalanmış olan iki ayrı Protokolün içeriği aşağıda verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin

Kurulması Protokolü metni

(http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/09/090901_turkey_protocole.shtml, 06.10.2011):

“Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan ilişkilerin geliştirilmesi hakkında Protokol'de öngörüldüğü şekilde, halklarının yararına hizmet etmek amacıyla iyi komşuluk ilişkileri tesis etmeyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkileri geliştirmeyi arzularak,

Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Avrupa için Paris Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunarak,

İkili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit ederek,

İki ülke arasında güven ve itimat ortamı oluşturulmasının ve bunun muhafaza edilmesinin, tüm bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunacağını, güç kullanımından ya da güç kullanma tehdidinden imtina etme,

anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının önemini akılda tutarak,

İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek,

Ortak sınırın açılması hususunda aldıkları kararı vurgulayarak,

İyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini yineleyerek,

Hangi nedenle olursa olsun terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerin teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınılacağını ve bunlara karşı mücadelede işbirliğine gidileceğini taahhüt ederek,

Ortak çıkarlar ve iyi niyet zemininde, barış, karşılıklı anlayış ve uyum hedefleri doğrultusunda ilişkileri için yeni bir model geliştirme ve istikamet belirleme iradelerini teyit ederek,

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususunda anlaşmışlardır.”

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine

Dair Protokol metni

(http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/09/090901_protocole_enhancement.shtml, 06.10.2011):

“Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü rehberliğinde,

İkili ilişkilerini karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirme hedeflerini göz önünde bulundurarak,

İkili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye kararlı olarak,

Uluslararası ve bölgesel örgütlerde işbirliğinin, iki ülke arasında özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik İşbirliği Konseyi ve KEİ kapsamında geliştirilmesine destek vererek,

İki devletin, bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin artırılması için işbirliği yapmak yönündeki ortak amaçlarını dikkate alarak,

Bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözülmesi hususundaki taahhütlerini tekrarlayarak,

Terörizm, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeye ve dünya güvenliği ve istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun eylemlerini güçlü şekilde desteklemeye hazır olduklarını yeniden vurgulayarak,

1- Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması hususunda anlaşmışlardır,

2- Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi,

İki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması,

İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması,

İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi,

İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi,

İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi,

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması,

Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi,

hususlarında anlaşmışlardır.

3- Ayrıca, bu Protokol'ün 2. işlem paragrafında ifade edilen yükümlülüklerin hızlı bir şekilde uygulanmasını teminen, ayrı alt komisyonları da kapsayan Hükümetlerarası bir ikili Komisyon'un kurulması hususunda anlaşmışlardır. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere işbu Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra iki Dışişleri Bakanı başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulacaktır. Bu çalışma kuralları, işbu Protokol'ün yürürlüğe girmesini izleyen 3 ay içerisinde Bakanlar seviyesinde onaylanacaktır. Hükümetlerarası komisyon anılan çalışma kurallarının kabul edilmesinin hemen ardından ilk toplantısını gerçekleştirecektir. Alt komisyonlar, bu andan itibaren en geç 1 ay içerisinde çalışmalarına başlayacak ve görevlerini tamamlayana dek ara vermeden çalışacaklardır. Uygun olması halinde alt-komisyonlara uluslararası uzmanlar da katılacaklar.”

Protokolün Ek belgesinde ise uygulamaya ve ilişkilerin nasıl geliştirileceğine dair unsurlar ve zaman çizelgesi yer almaktaydı.

Ek Belge'ye göre

(http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/09/090901_protocole_enhancement.shtml, 06.10.2011):

“Atılacak adımlar:

1- Ortak sınırın açılması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesinden sonra iki aylık bir süre içinde,

2- İki Dışişleri Bakanının başkanlığında, hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere bir çalışma grubunun oluşturulması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra,

3- Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesinden sonra 3 aylık bir süre içinde,

4- Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısının düzenlenmesi: Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanmasından hemen sonra,

5- Aşağıdaki alt komisyonların çalışmaya başlamaları:

-siyasi istişare alt komisyonu;

-ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu;

-hukuki konulara ilişkin alt komisyon;

-bilim ve eğitim alt komisyonu;

-ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu;

-çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon; ve

-tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon, iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması: (Bu diyalogda Türk, Ermeni ve İsviçre temsilcileri ile diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaklardır.)

Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısından en geç bir ay sonra.”

Ek Belge’de tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini yapacak bir alt komisyonunun (Tarihi boyut alt komisyonu) kurulmasından söz edilmektedir. Böylece sözde Ermeni soykırımı her yönüyle araştırılabilecektir. Bu Türkiye için tarihi bir fırsattır. Böylece iddiaların doğru olmadığı ortaya çıkabilecektir. Türkiye bu konuda kendine güvenmektedir ve bunu istemektedir. Ermeni soykırımı iddiaları en üst düzeye taşındığından beri Türkiye bir tarih komisyonunun 1915 olaylarını araştırması fikrini zaten savunmaktadır (International Crisis Group, 2009:33). Gerçekler (Ermeni soykırımının doğru olmadığı) ortaya çıktığında iki halk arasındaki husumetin de ortadan kalkacağı, böylece iki halk arasında yeniden karşılıklı güvenin tesis edileceği düşünülmektedir. Oluşturulacak olan bu tarihi boyut alt komisyonu, iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihini ele alacaktır. Bu komisyonda Türk, İsviçreli ve ayrıca diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaktır (Özdamar, 2009:72).

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol, iki ülke arasındaki mevcut sınırın karşılıklı olarak tanınmasını öngörmüştür (Kaya, 2010:225). Protokol çerçevesinde Türkiye ile Ermenistan birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeyecek, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacaklardı. Yine Protokolle taraflar iki ülke arasındaki mevcut sınırı karşılıklı olarak tanıyarak ortak sınırın açılmasını kararlaştıracaklardı. Ayrıca her iki ülke de terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerin teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınmayı ve teröre karşı mücadelede işbirliği yapmayı taahhüt edeceklerdi.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri normalleştirmeyi amaçlayan bu protokollerde yer alan “iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı” yine protokolde geçen “iyi komşuluk ilişkileri anlayışı ile bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair” yükümlülük, bölgede yaşayan Ermeni azınlık lehine komşu devletlere müdahalede bulunulmasını önlediği gibi, Dağlık Karabağ’da yaşayan Ermenilerin, Azerbaycan’dan ayrılmasını da yasakladığı söylenebilir. Böylelikle protokollerde self-determinasyon hakkından söz

edilmeyerek, Karabağ statüsünün Azerbaycan'ın iradesi dışında değiştirilme olasılığının önü engellenmiş oldu (Kaya, 2010:233).

Taraflar arasında imzalanan protokol, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri her alanda geliştirmeyi hedeflemektedir. Taraflar bu protokol çerçevesinde bazı somut adımlar atacaktı. Bu adımların başında, sınırın protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay zarfında açılması gelmekteydi. Ayrıca çeşitli alanlarda ve düzeylerde komisyonlar kurulmasına karar verilmiştir. Tarihsel sorunlar için, kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini yapmak üzere bir alt komite kurulmasına karar verilmiştir. Bu komitede Türk, Ermeni ve İsviçre temsilcileriyle diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaklardı.

3.2.1.2. Protokollerin Uygulanması

Protokol metninde “protokolün ve imzalanan diğer protokolün aynı gün ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe gireceği” belirtilmiştir. Protokollerin imzalanmasının ardından onay süreci çerçevesinde iki ülkenin parlamentolarına sevk edilmesi öngörülmüştür. Ancak onay belgelerinin değişimi gerçekleşmemiş ve sınır da şimdiye kadar açılmamıştır.

Protokollerin imzalanmasından sonra Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde somut adımlar atılamamıştır. İlişkilerde iyileşmede bazı iyi niyet gösterilerinin ötesine geçilememiştir. Karşılıklı ziyaretler olmuş, fakat protokoller amaçlarına ulaştırılamamıştır.

Protokollerden her iki tarafın beklentileri farklı olmuştur. Ermenistan tarafında daha çok ekonomik kaygılar ön planda olurken, Türkiye tarafında genel olarak ilişkilerin iyileştirilmesi öngörülmüştür. Bunun da Karabağ sorununa bir çözüm bulabilmesi planlanmıştır (Necefoglu, 2010:292-293). Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, bölgenin refahı için bir fırsat olarak görülmektedir (Punsmann, 2009:2). İki ülke arasında ilişkilerin iyileşmesi, Ermenistan'a ekonomik fayda sağlayacaktır

(Bulut, 2010:66). Diğer tarafta Türkiye de bundan ekonomik fayda sağlayabilecektir. Ne var ki Ermenistan'a açılmak, Türkiye için ekonomik faydadan çok risk getirmeye gebedir (International Crisis Group, 2009:30-32).

Sınırın açılması Türkiye'yi, Orta Asya-Avrupa-Orta Doğu arasında bir geçiş ülkesi konumuna getirecek, bu durumda Türkiye, bölgedeki ekonomik ve politik etkinliğini güçlendirebilecek ve Batı için önemini artırabilecektir. *“Doğu-Batı yönündeki ulaştırma koridoru, Doğu ve Batı arasındaki ticari bağlantıların derinleştirilmesi ve Kafkas altyapısının modernleştirilmesi, kaynaklarını farklılaştırarak Türkiye'nin enerji güvenliğini kuvvetlendirecektir”* (Bulut, 2010:67-68).

Türkiye, Erivan'la olan ilişkileri normalleştirirse, Dağlık Karabağ üzerindeki açmazın da sonlanacağını ummuştur (Reynolds, 2008:15). Başbakan Erdoğan, süreci Karadağ sorunu ile ilişkilendirerek 14.05.2009 tarihli Azerbaycan ziyaretinde *“Azerbaycan'ın özellikle Yukarı Karabağ konusundaki hassasiyeti bizim aynen hassasiyetimizdir...Yukarı Karabağ işgal edildiği için Türkiye kapıları kapatmıştır. İşgal ortadan kalkmadan kapıların açılması da mümkün değildir”* şeklindeki beyanı (Nişancı ve Tutar, 2010:300). Ermenilerin tepkisini çekmiştir. Ermenistan da Karabağ konusunda taviz vermek istememiştir (Aras ve Akpınar, 2011:35-36). Oysa Türkiye ile Ermenistan arasındaki görüşme sürecine paralel gerçekleştirilen çok yönlü diplomasi içerisinde ABD Dışişleri Bakanı Clinton ile yaptıkları görüşmeden sonra Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbandyan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne verdiği destek için Amerika'ya teşekkür ettiği bilinmektedir. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Memediyarov da bunu teyit edici bir açıklamada bulunmuş ve Amerikan yönetiminin Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulunmasında kararlı olduğunu söylemiştir (Siyaset, 2009b:6).

Protokoller imzalanmadan önceki yıllarda Ermenistan ekonomisi kötü durumdaydı (Cabbarlı, 2005:85). Bu durum Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinde daha hassas davranmasını gerektirmiştir. Böylece Protokollerin imzalanmasına kadar var olan süreç başlamıştır. Ermenistan açısından Türkiye ile olan sınırın açılması çok önemlidir.

Bunun ekonomilerini canlandıracağını düşünmektedirler. Alican kapısının açılmasını protokollerde ön koşul olarak görmeleri de bunu izah etmektedir. Sınır kapanmadan önce Kars ile Ermenistan arasında Doğu Kapı sınır kapısından da ticari anlamda bir değiş-tokuş gerçekleştirilmekteydi (Bulut, 2010:73). Ermenistan'ın Türkiye ile sınırının kapalı olması yüzünden kendisini dış dünyaya bağlayan İran ve Gürcistan güzergahlarının kaldığı, onların da maliyetinin çok yüksek olduğu bir gerçektir. Bu olumsuz ekonomik tablo istihdam yaratamadığından, ülkede işsizliğin de çok yükselmesine neden olmaktadır (Zengin, 2010:390).

ABD, Ermenistan ile Türkiye arasında bu dönemde gerçekleşen ilişkilerin “normalleştirilmesi” ve geliştirilmesi sürecini, Ermenistan'ı Rusya'dan kopartma hesaplarının ve stratejisinin bir görünümü olarak desteklemiştir (Siyaset, 2009b:4).

Protokollerin imzalanmasına Dünya basını da büyük ilgi göstermiş ve bu konuda farklı yorumlarda bulunulmuştur. CNN televizyonu konuyla ilgili haberinde, “Konuşma metinleri üzerinde son dakikada çıkan anlaşmazlık, neredeyse imza töreninin iptaline yol açıyordu” ifadesini kullanmıştır. Guardian gazetesi, “Türkiye ve Ermenistan, aralarındaki yüz yıllık düşmanlığa son verecek ve iki ülke ilişkileri için dönüm noktası olacak anlaşmaları dün imzaladılar” diye yazmıştır.

Financial Times gazetesi ise imza töreninin ardından internet sitesinden haberi “Ermenistan ve Türkiye barış anlaşmasını imzaladı, ancak önlerinde gizli tehlikeler var” başlığıyla duyurmuştur (Haber7, 2009).

Ermenistan Hükümeti ve Türkiye Hükümeti, tabiidir ki protokolleri uygulamak için imzalamışlardır. Bununla birlikte protokoller uygulamaya geçirilememiştir. Bunda en önemli neden, sözde Ermeni soykırımı iddiaları, Ermeni lobisinin baskıları, Erdoğan'ın sorunu Karabağ meselesiyle ilişkilendirmesi ve tarafların birbirlerine duydukları güvensizliktir. Taraflar, Protokoller konusunda iyi niyet göstermişlerse de protokollerin uygulanması için gereken adımları atamamışlardır.

3.2.2. Protokollerin Hayata Geçirilememesinin Nedenleri

Protokollerin hayata geçirilememe nedenleri şunlardır:

- *Tarafların birbirlerine duydukları güvensizlik:* Ermenistan ve Türkiye'nin tarihten gelen birbirlerine güvensizlikleri, protokollerin hayata geçirilememesinin başlıca sebeplerinden biridir.
- *Sözde soykırım iddiaları:* Bir yanda Ermeni soykırımı iddialarının dünyaya kabul ettirilmeye çalışıldığı bir ortamda Ermenistan, protokolleri uygulamaya geçirmekte tereddüt yaşayacaktı. Ermenistan Hükümeti tutarsız politikalar üretiyor görünmek istemiyordu. Nitekim Ermenistan Hükümeti, Ermeni soykırımının ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'nde kabul edilmesinden iki gün önce, iki ülke arasında normalleşme sürecini destekleyen protokolleri askıya aldı (Aras ve Akpınar, 2011:35).
- *Başbakan Erdoğan'ın hamleleri:* Başbakan Erdoğan'ın süreci Karabağ sorunu ile ilişkilendirmesi ve o dönem soykırım tasarılarına verdiği sert tepki Ermenilerce eleştirilecekti. Ermenistan, Karabağ konusunda taviz vermek istememektedir (Aras ve Akpınar, 2011:35-36).
- *Ermeni lobisinin faaliyetleri:* Ermeni lobisi, Ermenistan ile Türkiye arasında ilişkiler kurulmasına ve protokollerin imzalanmasına karşı çıkmıştır. Öyle ki bu konuda internet sitesi bile oluşturmuşlardır (<http://www.stoptheprotocols.com>, 30.09.2011).
- *Azerbaycan'ın protokollerden duyduğu endişe:* Ermenistan ile Türkiye arasında imzalanan protokoller, Azerbaycan'ı çok huzursuz etmiştir. Taraflar arasında imzalanan protokoller, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilere soğukluk girmesine neden olmuştur (Turan, 2010:65). Türkiye, Dağlık Karabağ'ın işgali sona ermediği takdirde protokolün koşullarını kabul etmeyeceğini beyan etse de Azerbaycan'ın şüpheleri giderilememiştir (Aleskerli, 2009b:34). Böylesi bir ortamda Erdoğan, Bakü'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bakü'ye hareketinden önce Erdoğan "Azerbaycan ziyaretimin son dönemde kamuoyunu meşgul eden yanlış anlama ve algılamaların giderilmesine de vesile olacağını umuyorum" demiştir (Siyaset, 2009b:7).

- *Rusya'nın endişeleri:* Rusya için bölgedeki gerginlik kendi avantajına olmaktadır. Bu nedenle, açıkça söyleyemeseler de, Dağlık Karabağ sorununun devamı işlerine gelmektedir. Rusya, Ermenistan'ı bölgedeki piyonu olarak kullanmaktadır. Rusya, Kafkasya bölgesinde enerji hesapları yapmaktadır. Bu nedenle Karabağ da onlar için önemlilik arz etmektedir. Bundan dolayı Rusya, Dağlık Karabağ uyuşmazlığını bilinçli şekilde körüklemektedir (Asker, 2010:50-51).

3.2.3. Protokollerin Uygulanması Halinde Dağlık Karabağ'ın Geleceği

Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi, yıllardır çözülemeyen Dağlık Karabağ ihtilafında uzlaşma arayışlarına yeni bir dinamizm getirecekti (Punsmann, 2009:3). Protokoller uygulanabilseydi, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir iyileşme ile Karabağ sorununu çözüme kavuşturma ihtimali doğacaktı. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan da bu niyetini belli etmiştir (Aras ve Akpınar, 2011:35-36). Fakat olmadı. Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir sorun olmaya devam etti (Zengin, 2010:387). Zaten Ermenistan'ın da Karabağ konusunda taviz vermeye niyetli gözükmemektedir (Aras ve Akpınar, 2011:36).

Dağlık Karabağ'ın geleceği, belirsizliğini korumaktadır. Fakat açık olan bir şey var ki o da bu sorunun (Rusya, Gürcistan, Türkiye gibi) ilgili ülkeleri ve bölgedeki dış politik ilişkiler ile ekonomik işbirliği projelerini etkilediğidir (Yalçınkaya, 2006a:129).

Dağlık Karabağ sorununun çözümsüzlüğünün devamında küresel güçlerin bölgedeki güç mücadelelerinin payı bulunmaktadır. Rusya, İran, Fransa, İngiltere, Almanya ve Ermeni lobisi baskısından dolayı da ABD'nin bölgede Azerbaycan'ın güçlenmesini istemedikleri için Karabağ sorununun çözümsüzlüğünü çözüm olarak görmektedirler (Attar, 2005:145).

3.2.4. Taraflar Arasındaki Görüşmelerde Sorunun Ele Alınışı

Taraflar arasındaki görüşmelerde Karabağ sorunu direkt olarak ele alınmamıştır. Görüşmelerde iki taraf arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve karşılıklı ilişkilerin

geliştirilmesi odaklanılan konuları oluşturmuştur. Bu kapsamda iki ülke birbirlerinin iç işlerine karışmama, aralarındaki sınır kapılarını açma vb. gibi önemli kararlar almışlardır. Fakat Karabağ ile ilgili metinlere bir kayıt düşmemiştir. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü metninde “İki ülke arasında güven ve itimat ortamı oluşturulmasının ve bunun muhafaza edilmesinin, tüm bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunacağı” ve “...anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü...” gibi ifadeler yer verilmiştir. Taraflar bu kapsamda iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini de yenilemişlerdir (BBC, Türkiye-Ermenistan 1. protokol metni, 2011).

“Diğer bir deyişle taraflar, sınır sorunları başta olmak üzere aralarındaki ve bölge genelindeki sorunları (Dağlık Karabağ uyuşmazlığı da bu kapsamda değerlendirilebilir) BM Kurucu Andlaşması'nın 6. Bölümünde belirtilen barışçıl yöntemlerle (yani haksız savaş fiiline başvurmada) çözüme konusunda zımnen mutabık kalmıştır” (Özdal, 2009:73).

Tüm bu bilgiler ışığında görüşmelerin sorunun çözümüne katkısı olmadığı gibi, Türkiye ile Azerbaycan arasında ufak bir gerginlik yaşanmasına da sebep olmuştur. Türkiye ile Ermenistan arasında o dönem yapılan görüşmeler, Azerbaycan'da hoş karşılanmamıştır. Oysa Türkiye, o sıralar Karabağ sorununun çözümü için de adımlar atmaktaydı (Reynolds, 2008:15).

Sonuçta Dağlık Karabağ sorununun çözümü itibariyle neticeler hâsıl olmamıştır. Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler kısa bir süre karşılıklı ikili görüşmeler yapmaktan öteye geçememiştir. Ne sınır açılmış, ne de ilişkilerde iyileşme olmuştur. Açılan, geçmişte olduğu gibi sadece hava koridoru olmuştur (Özdal, 2009: 69). Bugün Erivan'dan İstanbul'a uçak seferleri yapıldığı bilinmektedir (uçaklar gündüz değil de gece saatlerinde iniş yapmaktadırlar).

3.3. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümü

Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde sancılı bir bölgeyi oluşturmaktadır. Karabağ savaşı sırasında Rusya askeri olarak, Batılı ülkeler ise hem askeri hem de siyasi ve ekonomik olarak Ermenileri desteklemişlerdir.

Dağlık Karabağ sorunu halen varlığını sürdürmektedir. 1994'te taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalandığından bu yana, soruna bir çözüm bulunamamıştır. 1994 ateşkesinden günümüze kadarki dönem bu konuda atılan adımlarla hareketli geçmiştir. Fakat, bu adımların çoğu sonuçsuz kalmıştır (Aslanlı, 2001:416).

30 Ocak 1992'de Prag'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansında Azerbaycan ve Ermenistan'ın da bu kuruluşa üye olmasının ardından Karabağ problemi otomatik olarak uluslararası nitelik kazanmıştır (Çalış, 2006:73).

Azerbaycan ve Ermenistan 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne tam üye olmalarıyla birlikte sorunu barışçı yollarla çözümlene yükümlülüğü altına girmişlerdir. Her iki tarafta AGİT tarafından sunulan Karabağ sorununa çözüm önerileri doğrultusunda görüşmeler yapmışlardır (İbrahimov, 2002:1). Fakat bu görüşmeler, Karabağ sorununun çözümünü sağlayamamıştır.

Dağlık Karabağ'ın çözümü için Soçi'de gerçekleştirilen 25 Ocak 2010 tarihli Aliyev-Sarkisyan-Medledev üçlü zirvesinde (fotoğraf 13, sayfa 153) sorunun çözümü için iyi niyet bildirisi dışında, herhangi bir antlaşma metni veya taslak ortaya çıkmamıştır (Şiriyev, 2010:123).

Dağlık Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesiyle beraber, binlerce Azeri bu topraklardan ayrılıp zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmışlardır. Karabağ sorununun çözüme kavuşturulamaması nedeniyle, göçmenlerin geri dönme süreleri uzamış, böylece bunlar için yeni sorunlar ortaya çıkmıştır (Seferov ve İbadov, 2007:171). Göçmenlerin yaşadıkları sorunlar içinde en önemlilerini ölümler, geçinme, barınma, eğitim ve sağlık sorunları oluşturmaktadır. *“Kaçkın ve mecburi göçmenler arasında var olan fiziki hastalıkların yanı sıra savaşın ve kötü yaşam koşullarının getirdiği, önemli oranda psikolojik rahatsızlıklar da mevcuttur.”* (Oğan 2001:447).

Fotoğraf 13. Azerbaycan-Ermenistan Zirvesi

Kaynak: <http://www.gazetekaraman.com/images/haberler/azerbaycan-ermenistan-zirvesinden-sonuc-yok.jpg>, 07.10.2011.

Karabağ sorunu XX. yüzyıla damgasını vurmuş sorunlardan birisi olarak tarihe geçmiştir. Karabağ sorunu bununla kalmayıp XXI. yüzyıla da taşmış bulunmaktadır (Aslanlı, 2001:393).

İki ülkenin devlet başkanları uluslararası örgütlere eşzamanlı üye olmaları nedeniyle karşılaşabilmektedirler ya da ülkelerin arabuluculuk girişimleri olabilmektedir. Fakat tüm bunlar, Dağlık Karabağ sorunu varlığını sürdürdüğü müddetçe iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesini sağlayamamaktadır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin tesis edilebilmesi, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağlı kalmaktadır.

3.3.1. Sorunun Çözümü Yolundaki Engeller

Dağlık Karabağ sorununun çözülebilmesi için öncelikle Rusya'nın bunu istemesi gerekmektedir. Rusya istemediği sürece Dağlık Karabağ sorununa kalıcı bir çözüm bulmak zor gözükmektedir. Rusya ise bunu istemediği, hatta buradaki uyuşmazlıkların Rusya'nın işine geldiği ifade edilmektedir (İşyar, 2004:74).

Rusya açısından Transkafkasya'nın kontrolü için Dağlık Karabağ büyük önem taşımaktadır. Dağlık Karabağ, Rusya için enerji kaynaklarının kontrolü açısından da önem taşımaktadır (Oran, 2005:213-214). Rusya ile Ermenistan arasında uzun yıllara dayanan ilişkiler ve dayanışma bulunmaktadır. Ermenistan, bu bölgedeki Rusya'nın uydusu konumundadır. Bunun farkında olan başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, Ermenistan'ı Rusya'dan kopartmanın hesaplarını yapmaktadırlar (Siyaset, 2009b:4).

Tablo 16. İhtiyaç Derecesine Göre Kaçkın ve Mecburi Göçmen Grupları

Gruplar	İhtiyaç Derecesine Göre Kaçkın ve Mecburi Göçmen Grupları	Sayı	%
I.Şiddetle Acil İhtiyaç Duyanlar	Çadırlarda, tren vagonlarında ve inşaatlarda yaşayanlar	63.510	7,9
II.Acil İhtiyaç Duyanlar	Toprak mağaralarda, yol kenarlarında ve köylerdeki sosyal binalarda yaşayanlar	104.406	12,9
III.İhtiyaç Duyanlar	Baraka kasabalarda, Bakü ve Sumgayit gibi büyük şehirlerde sosyal binalarda yaşayanlar	131.017	16,3
IV.Kısmen İhtiyaç Duyanlar	Özel, devlet ve diğer evlerde yaşayanlar	506.780	62,9
	Kaçkın ve mecburi göçmenlerin toplam sayısı	805.713	100

Kaynak: Oğan (2001:444).

Dağlık Karabağ sorunu Azeri-Ermeni ilişkilerine büyük zarar vermektedir (Musabeyov, 2001:183). Bu sorun çözülmediği müddetçe Azerbaycan ile Ermenistan arasında sağlıklı bir ilişki kurulamayacaktır. Öte yanda Karabağ sorununun, Azerbaycan'ın ya da Ermenistan'ın beklentilerini yüzde yüz karşılayacak şekilde çözümünün, her iki tarafın politik ve askeri kapasitelerindeki yetersizlikler dolayısıyla mümkün olmadığı düşünülmektedir (Aslanlı, 2001:393). Bu nedenle; ne Karabağ'ın mevcut statükosuyla kalması; ne de Azerbaycan'ın söz konusu bölgenin tamamını geri alabilmesi yakın ve orta dönemde beklenebilecek sonuçlar değildir (Yılmaz ve İsmayılov, 2011:16).

Dağlık Karabağ sorununa şimdiye kadar çözüm bulunamamasının önemli bir nedeni de Azerbaycan ile Ermenistan kamuoylarının üst düzey bir hasasiyet göstererek (Dikkaya ve Bakır, 2010:246), taviz verme konusuna hep soğuk bakmış olmalarından kaynaklanmaktadır (Aslanlı, 2001:416). Taraflar bu sorunu iç politikaya dönüştürerek, iç kamuoyunu tatmin etme adına ulusalcı beyanatlar ve tehditlere varan sert üsluplar verebilmektedirler. Nitekim seçim zamanlarda Minsk Grubu'nun çalışmaları durma noktasına gelebilmektedir. Seçim sonrası zamanlarda, sorunun açılması zaman almakta, kaydedilmiş ilerlemeler ise karşılıklı kayba dönüşmektedir (Yılmaz ve İsmayılov, 2011:13).

Sorunun çözümüne yönelik Batılı Devletlerin ve özellikle Minsk Grubu'nun (ABD, Fransa, Rusya) çifte standart uygulaması nedeniyle bir ilerleme sağlanamamıştır. Bunun nedeni arabulucu devletlerin uluslararası hukuku değil de kendi ulusal çıkarlarını korumalarından kaynaklanmaktadır (Abbaslı, 2011:171-173). Her üç devlette 1994 tarihindeki ateşkes sonrası statikonun devamı kendi işlerine gelmektedir (Yılmaz ve İsmayılov, 2011:14).

3.3.2. Sorunu Çözmek ya da Onunla Birlikte Yaşamak

Dağlık Karabağ sorunu günümüzde fiili bir ateşkes yapılarak donduruldu (Zengin, 2010:387), fakat nihai bir anlaşma yapılmadı (Davutoğlu, 2002:75). Bu sorunun çözülmesi, yakın gelecekte mümkün görülmemektedir. Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki en önemli sorun olarak varlığı devam etmekte (Attar, 2005:139)

ve etmeye de devam edecek gözükmemektedir. Kısa ve orta vadede soruna çözüm ufukta gözükmemektedir (Aslanlı, 2001:393).

Sorunun çözümüne yönelik girişimlerin en önemli kısmını AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlığı'na sahip üç ülkenin (ABD, Rusya ve Fransa) grup çerçevesinde ve bireysel çabaları oluşturmuştur. Eşbaşkanlar bir çok kere bölgeyi ziyaret ederek, ülke yetkilileri ile çözüm önerileri üzerinde görüşmeler yapmışlardır. Sınırlarda denetim yapan Eşbaşkanlar, AGİT zirve toplantıları için sorunun durumu ile ilgili özel bildirimler hazırlamışlardır. Eşbaşkanlar tarafından şimdiye kadar üç çözüm önerisi (barış anlaşması taslağı) ortaya konmuş, fakat bunlardan birisi Azerbaycan, diğer ikisi Ermenistan tarafından kabul edilmediğinden uzlaşma sağlanamamıştır. Uzun süre gizli tutulan bu üç taslak sırasıyla “Toptan Çözüm”, “Aşamalı Çözüm” ve “Ortak Devlet” diye isimlendirilmiştir. Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle beraber, önemli zıtlıklar da taşımaktadır. Taslakların her üçünde ekonomik unsurlar ön plana çekilerek, bölgenin kalkınması, yaşam standartlarının yükseltilmesi, bölgeye yabancı yatırımın gelmesi için barışın şart olduğu ifade edilmiştir. Taslakların içeriği şöyledir (Aslanlı, 2001:418-419):

- *Toptan Çözüm Taslağı:* 17 Temmuz 1997’de ortaya konmuş olan ilk taslaktır. Sorunun çözümüne ilişkin tüm önemli noktaları içeren bir anlaşmayı öngörmüştür. Buna göre iki anlaşma imzalanmalı, bunlardan birisi barışın şartlarını, diğeri ise Dağlık Karabağ’ın statüsünü belirlemeliydi. Burada, Dağlık Karabağ, Azerbaycan içerisinde devlet kurumu olarak tanımlanmakta ve onun polis güçleri ile beraber orduya sahip olabileceği de belirtilmekte idi.
- *Aşamalı Çözüm Taslağı:* 2 Aralık 1997’de sunulan çözüm taslağıdır. “Aşamalı Çözüm”, öncelikle barışın tam olarak yerleşmesini, mültecilerin geriye dönmelerinin ve şartlarının hazırlanmasını, Dağlık Karabağ’ın statüsü, Laçın, Şuşa ve Şaumyan ilçelerinin durumuyla ilgili görüşmelerin daha sonra yapılması konusunda anlaşılmasını öngörmekteydi.

- *Ortak Devlet Taslağı*: 7 Kasım 1998’de sunulan çözüm taslağıdır. “Ortak Devlet” diye isimlendirilen taslak, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti kurulmasını ve bu Cumhuriyetin Azerbaycan sınırları içinde, onunla ortak devlet oluşturmasını öngörmektedir. Taslakta, diğer tasarılarıdakine ek olarak, Dağlık Karabağ’ın resmi dili olarak Ermenice gösterilmekte, Dağlık Karabağ’ın isterse kendi parasını basabileceğine de yer verilmektedir. Taslağın ilerleyen kısımlarında, Laçın koridorunun, Şuşa ve Şaumyan’ın durumları, barış anlaşmasının içeriği ve güvencesi ile ilgili maddelere yer verilmektedir.

Bu taslaklardan ilk ikisini Ermenistan, sonuncusu da Azerbaycan tarafından reddedildi. Böylece Dağlık Karabağ sorunu, bir muamma olarak kalmaya devam etmektedir.

3.3.2.1. Sorunun Çözümü İçin Öneriler

Sorunun çözümü için öneriler şunlardır:

- Bölgenin geleceği bölgesel kutuplaşmalardan uzaklaşılmasına bağlıdır (Punsmann, 2009:3). Sorunun çözümü için hem Ermenistan hem de Azerbaycan tarafı özveride bulunmalıdırlar. Her iki ülkenin beklentilerini yüzde yüz karşılayacak şekilde bir çözüm bulmak zordur. Taraflar, sorunun çözümü için uzlaşmalı, bunun için de karşılıklı ödünler verebilmelidirler. Şimdiye kadar Ermenistan tarafı da Azerbaycan tarafı da taviz verme konusuna soğuk bakmışlardır (Yılmaz, 2010:33).
- Rusya’nın sorunun çözümü için istekli olması: Rusya’nın bu konuda inisiyatif olarak, Ermenistan’ı silahlandırmaktan vazgeçmesi gerekmektedir. Ermenistan’ı kendine müttefik gören Rusya, Karabağ savaşı sırasında Ermenilere silah verdiği gibi (Garibov, 2006:352), günümüzde de Ermenistan ordusunu teçizat bakımından güçlendirmeye devam etmektedir (Aleskerli, 2009a:18-19). ABD’nin sorunun çözümünde aktif rol alması: ABD ve Rusya sorun karşısında ortak paydalarda buluşabilirlerse, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi mümkün olabilecektir. ABD, Rusya’yı bu konuda ikna edebilecek, çözüme yanaştıracak tek güç görünmektedir.

- Kafkasya, bölgesi küresel güçlerin oyun alanı gibi görülmekten vazgeçilmelidir: Bölgedeki huzursuzluklar ve çatışmaların esas kaynağı küresel güçlerin bölge üzerine hesapları ve birbirleriyle gizli mücadeleleridir. Bölgedeki huzursuzluklardan fayda umanlar bulunmaktadır. Küresel güçlerin Kafkaslardaki çıkar hesapları Karabağ sorununun Azerbaycan'ın arzu ettiği şekilde bir çözüme kavuşturulmasını da engellemektedir (Yalçınkaya, 2006a:134).
- Taraflar, sorunun çözülmesi noktasında daha yapıcı olmalıdırlar: Sorunun çözülebilmesi için çıkar hesaplarının bir kenara bırakılması gerekmektedir. Ermenistan Hükümetlerinin daha gerçekçi politikalar üretmesi gerekmektedir. “Büyük Ermenistan” idealleri hayalden ibarettir. Gerçekleşmesi mümkün değildir. Karabağ sorununu da bu ideallerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkarmışlardır. Ermenistan şu anda toprakları işgal yolu ile de olsa kendi elinde bulundurmanın avantajını kullanmaktadır. Ermenistan, “Büyük Ermenistan'ın” bir parçası olarak gördüğü Karabağ bölgesini bırakmak istememektedir (Aslanlı, 2001:416).
- Ermenilerce işgal edilmiş Azerbaycan toprakları tahliye edilmeli ve bölgeden sürgün edilen Azerbaycanlılar topraklarına iade edilmelidir (Garibov, 2006:381). Dağlık Karabağ'ın bağımsız olmasına izin verilmeyerek, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunacaktır. Dağlık Karabağ'a, ancak Azerbaycan'a bağlı Özerk Cumhuriyet statüsü verilebilecektir (Yılmaz ve İsmayilov, 2011:11; Memmedova, 2009:47).
- Azerbaycan, Ermenistan'a altı ay ya da bir yıl gibi belirli bir süre vererek işgal etmiş olduğu toprakları şartsız olarak terk etmesini isteyebilir. Bununla ilgili BM Güvenlik Konseyi'nin 1990-1991 yıllarındaki Kuveyt örneğinde olduğu gibi kesin tarih ve program da belirleyebilir. Buna rağmen işgal durumu devam ederse, BM'nin 51. Maddesinde saklı kalan meşru müdafaa hakkını kullanmak için Azerbaycan kuvvet kullanma yoluna başvurabilir (Stratejik İnceleme Raporu, 2003b:91).

3.3.2.2. Sorunun Çözümünde Olumlu ve Olumsuz Senaryolar

Taraflar arasındaki ilişkilerin Karabağ sorunu bağlamında geleceği çok bilinmeyenli bir denklem özelliği arz etmektedir. Bu kısımda taraflar arasındaki ilişkilerin Dağlık Karabağ sorunu bağlamında geleceği tahmin edilmeye çalışılacaktır.

Olumlu senaryoya göre; Dağlık Karabağ sorununa taraf olan devletler bu sorunun çözülmesini gerçekten isterlerse, sorun kısa zamanda çözülür. Burada Rusya, sorunun çözümüne istekli olması gerekir. Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'dan çekilmesine ancak Rusya ikna edebilir.

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın olduğu kadar Ermenistan'ın da başını ağrıtan bir sorundur. Türkiye sınırının kapalı olması, Ermenistan ekonomisini çok kötü etkilemektedir. Ermenistan, kısa sürede kendisine büyük gelir sağlayacak, teklif edilen projeleri de (Örneğin BTC petrol boru hattı yerine, BEC petrol boru hattı olabilirdi) elinin tersiyle itmiştir. Yani, Ermenistan projelerden de kaybetmektedir. Önlerine gelen fırsatları değerlendirmemektedir. Ermenistan tarafı makul düşünmeye başladıklarında, böylesi yaklaşım ve tutumların kendilerine büyük zararlar verdiğini anlayacaklardır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Türkiye'yi kaybetmesi kendileri açısından büyük bir kayıptır. Ermenistan'ın ekonomisi bundan çok olumsuz etkilenmektedir. Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerini yeniden yapılandırmak istediğinde, Dağlık Karabağ'dan da taviz vermek zorunda kalacaktır.

Türkiye ile Ermenistan halkları arasındaki tarihi husumet, sözde soykırım iddialarının gerçek yüzünün ortaya çıkarılmasıyla ortadan kaldırılabilir. Bunun için 2009 yılında Türkiye ile Ermenistan Hükümetleri arasında imzalanan protokolde de geçtiği şekliyle bir komisyon kurulup, konu araştırılabilir. Ermeniler, soykırımın olduğu tezini ortaya atarken, Türk tarafı bunu kabul etmemektedir. Ermeni soykırımı iddiaları iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen başlıca faktördür. Bu sorun çözülebilirse, muhtemeldir ki iki ülke arasında iyi ilişkiler tesis edilecektir. O zaman Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulabilmek de kolaylaşacaktır. Son imzalanan protokollerin hayata

geçirilememesinin temel nedeni bu soykırım iddialarıdır. Taraflar birbirlerine yeterince güvenmediklerinden protokoller de hayata geçirilememiştir.

Olumsuz senaryoya göre; Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi uzun vadede zor, kısa vadede ise hiç mümkün görünmemektedir. Sorun, uzunca bir süre donmuş bir kriz olarak varlığını sürdürecektir. Çünkü, Rusya'nın bölge üzerinde çıkar hesapları bulunmaktadır. ABD, Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirmeye çalıştıkça, Rusya da Ermenistan'ı desteklemeye devam edecektir. Dağlık Karabağ sorununun çözümsüzlüğü, Rusya'nın işine gelmektedir. Rusya, Azerbaycan'ın bu bölgede çok güçlenmesini istememektedir. Azerbaycan'ın değil de Ermenistan'ın güçlenmesi Rusya'nın çıkarlarına daha uygundur.

Rusya dışındaki aktörlere bakıldığında ise, onların da açıkça olmasa da Azerbaycan'ı değil de Ermenistan'ı desteklemeye meyilli oldukları görülmektedir. Bunda çeşitli etkenler belirleyici olmaktadır. Din faktörü, örneğin etkili olabilmektedir. Bir senaryoya göre Avrupa Birliği, doğal olarak, Müslüman bir Azerbaycan yerine, Hıristiyan Ermenistan'ı desteklemeyi tercih edecektir. ABD, keza öyle... Müslüman bir ülke olan İran bile Ermenistan karşısında Azerbaycan'ı tutmayacaktır. Çünkü bu menfaatlerine terstir. İran'da %40-50 arasında bir Azeri kitle bulunmaktadır. İran, kendi topraklarındaki bu büyük etnik kitle nedeniyle Azerbaycan'dan çekinmektedir. Azerbaycan'ın bu kitleyi harekete geçirmek suretiyle Güney Azerbaycan'ı yeniden inşa etmesi de olamaz değildir. Bölgeyle ilgili senaryolardan birini bu oluşturmaktadır ve İran bu yüzden Azerbaycan'la ilişkilerini yapılandırırken çok temkinli davranmaktadır.

ABD, öte yanda, Ermeni lobisinin etkisinde hareket etmekte ve etmeye devam edecek gözükmemektedir. Bu koşullar altında, ABD'nin Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın istediği yönde bir çözüme katkıda bulunması beklenemez. Diaspora Ermenilerinin lobi faaliyetleri, Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın arzu ettiği şekilde çözüme kavuşturulmasını engelleyecektir.

Netice itibariyle Dağlık Karabağ sorununun kısa ve orta vadede çözüme ulaştırılması mümkün görölmemektedir. Dağlık Karabağ sorununa bir çözüml bulunabilmesi için Ermenistan tarafının da Azerbaycan tarafının da ödün vermeye razı olmaları gerekmektedir. Oysa, her iki tarafın kamuoyları da ödün vermeye yanaşmamaktadırlar. Bu durumda da soruna bir çözüml bulunamamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasında olduğu kadar tüm dünyanın da bir sorunudur. Dağlık Karabağ sorunu, Soğuk Savaş'ın hemen bitiminde su yüzüne çıkmıştır. Azerbaycan da Ermenistan da Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmektedirler. Azerbaycanlılar, buranın kendi kadim yurtları olduğunu söylemektedirler. Ermenistan tarafı da “Büyük Ermenistan” hayallerinin bir illüzyonu olarak burayı istemektedir.

Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkmasıyla beraber, Dağlık Karabağ savaşı sırasında binlerce Azerbaycan'lı ölmüş, işkence görmüş, yurtlarından edilmiş ve zorunlu göçe mecbur edilmiştir. Hocalı soykırımı sırasında çocuklara ve annelere de kıyılmıştır. Karabağ savaşının neticesinde Azerbaycan'ın yaklaşık beşte biri, Ermenistan yönetimine geçmiştir. Böylece Ermeniler “Büyük Ermenistan” hayallerinin birinci basamağını gerçekleştirmiş oldular. Ermeniler bununla kalmayacaklardır. Türkiye'den de toprak isteyeceklerdir. Çünkü “Büyük Ermenistan” ideaları bunu söylemektedir.

Türkiye ile Ermenistan arasında 2009 yılında Protokollerin imzalanması sürecinde ilişkilerde bir normalleşme havası esmiştir. Fakat sadece esmekle kalmıştır. Çünkü protokollerin imzalanmasıyla belirlenen hedefler gerçekleştirilememiştir. Bunda iki ülke arasındaki tarihi husumetlerin etkisi bulunmaktadır. Ermenistan, bir yanda protokolleri imzalarken, diğer yanda sözde “Ermeni soykırımı” tasarısının ABD kongresinde görüşülmesi, tutarlı politikalar üretmesini engellemiştir. Bu koşullar altında Ermenistan Hükümeti, protokollerin uygulamaya geçirilmesinden vazgeçti. Bu, ABD'deki Ermeni lobisinin bir sonucuydu. Ermeni lobisi, o dönem, Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesine sıcak bakmamaktaydı. Böyle olunca Ermenistan Hükümeti de imzaladığı protokollerin arkasında duramamıştır.

Oysa Protokoller hayata geçirilebilseydi, Alica sınır kapısı açılacak ve kriz içerisinde olan Ermenistan ekonomisi derin bir nefes alacaktı. Böylece Ermenistan, ekonomisini düzeltme fırsatını da değerlendiremedi. Ermenistan'ın değerlendiremedikleri bununla da

ibaret kalmadı. Ermenistan, Kafkasya'da gerçekleştirilecek birçok projeyi de elinin tersiyle itti.

Protokoller hayata geçirilseydi, Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulmak da mümkün olabilecekti. Fakat bu olmamış ve Dağlık Karabağ da büyük bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir. Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan ile Ermenistan'ın ilişkilerini etkilediği kadar, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini de etkilemektedir.

Dağlık Karabağ sorunun çözümü için AGİT Minsk Grubu kapsamında yapılan girişimlerden bir sonuç alınamamıştır. Sorunun çözümü için öne sürülen üç taslak da taraflar arasında uzlaşmayı sağlayamamıştır. Dağlık Karabağ sorununa çözüm üretilmemesinin çeşitli sebepleri vardır. Gerek Ermenistan, gerekse Azerbaycan tarafı, sorunun çözümü için taviz vermemektedir. Taraflar ödünler vermedikçe Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulunması zor gözükmektedir.

Dağlık Karabağ, jeopolitik bir öneme sahiptir. Buraya sahip olacak ülke, Hazar denizi enerji kaynaklarını da kontrol edecektir. Bu durum, Dağlık Karabağ'ı dünya konjonktüründe önemli kılmaktadır. Kafkasya bölgesi zengin petrol, doğalgaz ve maden yatakları ile bilinmektedir. Dağlık Karabağ'da zengin altın yatakları bulunmaktadır. Tüm bu faktörler, küresel güçlerin bölge üzerinde hesaplar yapmalarına yol açmaktadır.

Bölgedeki huzursuzluklardan fayda uman güçler bulunmaktadır. Bu güçlerden birisi Rusya'dır. Dağlık Karabağ sorununun varlığının devamı, Rusya'nın işine gelmektedir. Gelmektedir çünkü bu şekilde Azerbaycan'a gözdağı verebilmektedir. Azerbaycan'ın son dönemde yönünü Batıya çevirmesi, Rusya'ya arkasını dönmesi, bu ülkenin hoşuna gitmemiştir. Rusya, Azerbaycan'ın ABD ile yakınlaşmasını kuşku ile izlemektedir. Rusya'nın gizli amacı, SSCB döneminde olduğu gibi büyük bir güç olabilmektir. Bunun için Azerbaycan'ı kontrol etmeye çalışmaktadır. Rusya; esasen, Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir denge politikası izlemekte, Ermenistan ile müttefikliğini devam ettirmektedir. Fakat Azerbaycan'ı da tamamen kaybetmeyi göze alamamaktadır.

Kafkasya bölgesi yüksek stratejik öneme haiz olunca, küresel güçler de bölgede çıkar hesapları içine girmektedirler. Rusya yanı sıra ABD, Avrupa Birliği ve Ülkeleri, hatta İran bile bölge üzerine hesaplar yapmaktadır. Bu durumda Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulmasından değil de çözümsüzlüğe mahkûm olmasından medet umanlar olabilmektedir. ABD'nin bölge ile ilgili politikalarında Ermeni lobisinin etkisi olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ı kendi yanına çekmenin de hesaplarını yapmaktadır. Azerbaycan'ın petrol ve diğer zenginlikleri bu ülkenin iştahını kabartmaktadır. Bu durumda, Azerbaycan'ı da yok saymamaktadır. Avrupa Birliği de Kafkasya'ya yönelik strateji ve politikaları ile bilinmektedir. Bölgeye, Komşuluk Politikaları çerçevesinde yaklaştıklarını söyleşeler de, Avrupa Birliği'nin bu bölgedeki enerji kaynaklarına çok ihtiyacı vardır. İran öte yanda, Azerbaycan'a dost görünüp de altını oymaya çalışan ülkeyi oynamaktadır. İran, aslında Azerbaycan'dan çekinmektedir. Çekinmelerinin sebebi, İran'da yaşayan ve farklı kaynaklara göre %40-50 arasında değiştiği söylenen Azeri Türkünden kaynaklanmaktadır. İran nüfusunun yarıya yakını Azeri Türkü olunca, bu ülkenin Azerbaycan'la ilişkilerinde temkinli olmasına neden olmaktadır. Azerbaycan'ın kendi ülkelerinde yaşayan bu kitleyi harekete geçirebileceğinden korkmaktadır. Rusya da zaten, öbür tarafta, İran ile Azerbaycan arasındaki bir yakınlaşmayı istememektedir. Onlar da, bir Müslüman birliğinden korkmaktadır.

Azerbaycan 1991'de bağımsızlık elde ettiği günden bu yana başka bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan'ın yüzde 20'si Ermeniler tarafından ilhak edilmekle birlikte, bir milyonu aşkın kaçkın insan da oluşmuştur. Bunlar yurtlarından göç etmek zorunda kalan Azerilerdir. Göçmen ve kaçkınlar sorunu, bugün Azerbaycan'ın en büyük problemlerinden biridir. Bu insanlar çeşitli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Yaşam şartları iyi değildir. Geçim, barınma ihtiyaçları bulunmaktadır. Azerbaycan, bu soruna çözüm bulunması için uluslararası girişimlerde bulunmaktadır.

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak sorunudur. Türkiye, her fırsatta, bu konuyla ilgili Azerbaycan'ın haklarını savunmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, normal iki ülke arasındaki ilişkiler gibi değildir. Bu bir

kardeşlik ilişkisidir. Türkiye ile Azerbaycan halkları arasında kan, din, tarih ve kültür bağları bulunmaktadır. Böyle olunca, Türkiye Azerbaycan'ın doğal bir müttefiki olmaktadır. Haydar Aliyev'in de belirttiği gibi ortada tek millet, iki devlet vardır. Azerbaycan, Türkiye'yi ayrı, Türkiye Azerbaycan'ı kendinden ayrı görmemektedir. Türkiye, Azerbaycan'ı bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilk tanıyan ülkedir. Aynı Türkiye, Azerbaycan'ın uluslararası örgütlere de üye olması için çaba sarf eden ülkedir. Doğal olarak Türkiye, Dağlık Karabağ sorununu da kendi meselesi olarak görmekte ve sorunun çözülmesi için gayret göstermektedir. Kelbecer 1993 yılında işgal edildiğinde Türkiye derhal diplomatik girişimleri başlatmış ve Ermenistan sınırını kapatmıştır. Dağlık Karabağ sorunu çözülmediği sürece de sınırın kapalı kalacağını beyan etmiştir. Türkiye, her fırsatta, Azerbaycan'a Dağlık Karabağ konusunda destek vereceğini açıklamaktadır. Bu, Azerbaycan tarafında takdirle karşılanmaktadır. Onlar da her fırsatta Türkiye'nin yanında olacaklarını deklare etmektedirler.

Türkiye ile Azerbaycan, günümüzde Hazar ve Kafkasya bölgesinde önemli projelere de imza atmaktadırlar. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi buna bir örneği teşkil etmektedir. İki ülke arasındaki böylesi ilişkiler bir güvenlik kemeri olarak görülmektedir. Böylece iki ülkenin demir kanatlarla birbirine bağlandığı dile getirilmektedir. Bu proje, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki uzun yıllara dayanan ilişkilerin meyvesidir. Azerbaycan, Türkiye'nin bu projede olmasını çok istemiştir. Haydar Aliyev'in büyük rüyası bu şekilde gerçek olmuştur.

Azerbaycan ekonomisi, petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla giderek daha iyi bir duruma gelmektedir. Öte yandan Türkiye de, bölgedeki gücünü ve etkinliğini arttırmaktadır. Bu ikisi bir araya getirildiğinde, kısa ve orta vadede olmasa da uzun vadede Türkiye ile Azerbaycan arasındaki büyük "Güç Birliği" Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulmasında en büyük kuvveti oluşturacaktır. Bu bir faraziyedir, ama olması kuvvetle muhtemeldir.

Ermenistan, uzun zamandır bölgede ekonomik anlamda kayıplar vermeye devam etmektedir. Azerbaycan'ın petrol ve diğer doğal zenginlikleri karşısında, Ermenistan'ın

elinde fazla bir kozu yoktur. Azerbaycan giderek zenginleşirken, Ermenistan ekonomik olarak daha da kötüye gitmektedir. Türkiye'nin Ermenistan sınırını kapatması, bu ülkeye en büyük darbeyi vurmuştur. Bundan sonra ekonomisi kötüleşmiştir. Ermenistan, "Büyük Ermenistan" hayali uğruna kendisine bölgede teklif edilen büyük projeleri de değerlendirmeyince, Ermenistan'ın işi iyice zorlaşmıştır.

Ermenistan, zaman geçmeden kendi kalkınması ve bölgesel kalkınma için Dağlık Karabağ sorununu bir çözüme kavuşturması gerekmektedir. Uzun yıllar ve günümüzde "Büyük Ermenistan" hayalleri sorunun çözümünü engellemektedir. Ermenistan, ekonomisini ancak inadından vazgeçtiğinde düzeltebilecektir. Bu da, Dağlık Karabağ sorununun çözümünden geçmektedir. Dağlık Karabağ sorunu çözüldüğünde, bölgesel kalkınmanın önü açılmış olacaktır. Bundan hem Ermenistan, hem de bölgedeki diğer devletler fayda görecektir.

Temennim; Dağlık Karabağ sorununun çatışmalara varmadan Atatürk'ün belirtmiş olduğu "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" görüşleri doğrultusunda bölgedeki devletlerin mutabık kalacağı bir yöntem ile barışçı bir şekilde çözüme kavuşturulmasıdır.

KAYNAKÇA

- ABBASLI, Nazile (2011), **Yüzyılın Soykırımı Hocalı**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul.
- AĞACAN, Kamil (2006), “Dağlık Karabağ: 2006 Altın Fırsat mı?”, **Stratejik Analiz**, Şubat, Sayı: 70, ss. 83-87.
- ALESKERLİ, Alesker (2009a), “Erivan’a Yılbaşı Hediyesi: Rusya Ermenistan’ı Saldırı Amaçlı Silahlarla Donatıyor”, **Stratejik Analiz**, Mart, Cilt: 9, Sayı: 107, ss.18-20.
- ALESKERLİ, Alesker (2009b), “Gergin Gündem: Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısı Sorunu”, **Stratejik Analiz**, Mayıs, Sayı: 109, ss. 30-36.
- ALIŞIK, Gülşen Seyhan (2005), “Bütöv Azerbaycan Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Ed. Okan Yeşilot, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 141-189.
- ALİYEV, Asiman (2003), *Azerbaycan-Ermenistan Savaşının Gelişim Süreci ve Türkiye'nin Rolü (1828-1994)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ALİYEV, Cavit (2005), “Karabağ Savaşı Sonucu Azerbaycan’ın Uğradığı Sosyo-ekonomik Zararlar”, **Azerbaycanlı Genç Bilimadamları I.Sempozyumu Bildirileri**, Ocak, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul.
- AMANOV, Şatlık (2007), **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul.
- ARAS, Bülent ve Fatih Özbay (2009), “Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti”, **SETA Analiz**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ekim, <http://www.setav.org/Ups/dosya/22458.pdf>, 10.11.2011.
- ARAS, Bülent ve Pınar Akpınar (2011), “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi: 2009 Değerlendirmesi”, **Türk Dış Politikası Yılığ 2009**, Ed. Burhanettin

Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman, 1.Baskı, SETA Yayınları, Ankara, ss. 13-44,
<http://setav.org/public/indir.aspx?yol=%2fups%2fdosya%2f81003.pdf&baslik=T%FCrk+D%FD%FE+Politikas%FD+Y%FDII%FD%F0%FD+2009>
08.10.2011.

ARAS, Osman Nuri (2008), “Karabağ Ekonomisi ve Karabağ Savaşı’nın Ekonomik Etkileri” **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Ed. Osman Nuri Aras, Kafkasya Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü, ss. 124-194.

ARIKAN, Harun (2003), “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası”, **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye -Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**, Ed. Muhsin Kar ve Harun Arıkan, Beta Yayınları, İstanbul.

ARMAĞAN, Zeynep (2011), Ermenistan Cumhuriyeti Ülke Raporu, İzmir Ticaret Odası, <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/A9EE4D7F-4626-4AD5-AAB1-BEEA907AB00D/18443/Ermenistan%C3%9CİkeRaporu.pdf>, 02.12.2011

ASKER, Ali (2010), Kafkaslarda Silahlanmayı Durduracak Mekanizma Yok mu?, http://www.21yyte.org/tr/yazi5411-KAFKASLARDA_SILAHLANMAYI_DURDURACAK_MEKANIZMA_YOK_MU.html, 05.10.2010

ASKER, Ali (2010), “Ermeni Açılımı Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri” **21. Yüzyıl Dergisi**, Mart, Sayı:15, ss. 45-56.

ASLANLI, Araz (2001), “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.393-430.

ATTAR, Aygün (2005), **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

AZER, Candan (2011), **Babadan Oğula Güney Kafkasya -Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri**, Truva Yayınları, Kilim Matbaacılık, İstanbul.

Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Raporu (2010), Avrasya Türk Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, http://www.turansam.org/azerbaycan_ulke_raporu.pdf, 02.12.2011

BACIK, Gökhan (2008), “İran ve İsrail: Motivasyonel Yapılar ve Dış Politika”, **Ortadoğuda Güç Savaşları Hedef Neden İran?**, Yayına Hazırlayan Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, ss.87-104.

BBC (2011), “Türkiye-Ermenistan 1. Protokol metni”, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/09/090901_turkey_protocole.shtml, 06.10.2011.

BBC (2011), “Türkiye-Ermenistan 2. protokol metni”, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/09/090901_protocole_enhancement.shtml, 06.10.2011.

BENHÜR, Çağatay (19??), “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, ss. 277-313, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s24/benhur.pdf>, 06.12.2011

BENLİ, Ayşe Oya (2008), **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page/Ulke%20Raporu-Azerbaycan-DTM-2008_00002603.pdf, 06.08.2010.

BEŞİROĞLU, İntikam (2001), “19.-20. Yüzyıllarda Ermenistan’daki Azeri Türklerinin Göç Ettirilmesi ve Soykırım Gerçekliği”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.454-468.

BOZKURT, Giray Saynur (2008), “Gürcistan’daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya’nın Tutumu” **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 19, Güz, ss. 1-30, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1409568390_bozkurt.pdf, 18.12.2011.

- BOZKUŞ, Deveci (2008), “İran’ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Arabulucuk Girişimleri”, **Stratejik Analiz**, Eylül Sayı-101 ss.12-13.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2005), **Büyük Satranç Tahtası Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- BULUT, Emre (2010), **Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Olası Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- BUSAM (2009), “Türkiye- Ermenistan Yeni Dönem mi ?” **Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi**, İstanbul, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/turkiye-ermenistan.pdf>, 13.12.2011.
- BÜYÜKAKINCI, Ecan (2005), “Ermenistan Dış Politikasında Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış”, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Ed. Okan Yeşilot, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 119-139.
- CABBARLI, Hatem (2005), “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisinin Karşılaştığı Sorunlar Ve Çözüm Arayışları”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 41, Eylül, ss. 83-89.
- CABBARLI, Hatem (2002), “Ermenistan’da 19 Şubat 2003 Tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Koçaryan’la Devam mı?”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 30, Ekim, ss. 25-32,
- CABBARLI, Hatem (2006), “Ermenistan Cumhuriyeti’nin Etnik Yapısı Hakkında Rapor”, AZSAM, <http://www.azsam.org/modules.php?name>, 21.01.2010.
- CABBARLI, Hatem “Dağlık Karabağ Savaşı: Kaçkın ve Mecburi Göçmen Sorunu”, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, e-bülten, ss.1-19 www.koksav.org.tr, 02.11.2009.

- CABBARLI, Hatem, “Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen Askeri İşbirliği”, Caspian Weekly, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusya-arasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html>, 09.02.2011.
- CABBARZADE, Müslüm (2010), “Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkilerin Gelişmesinde İktisadi Unsurların Rolü”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 373-377.
- CAFERSOY, Nazım (2001a), **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, ASAM Yayınları, Ankara.
- CAFERSOY, Nâzim (2001b), “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.286-318.
- CAVADOV, G. (2000), **Azerbaycan’ın Asyalı Halkları ve Milli Azlıkları**, Baki.
- CAVADOV, Rûfet (2006), **Karabağ Sorunu Çerçevesinde AGİT-Azerbaycan İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- CİCİOĞLU, Filiz (2007), “Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Kafkasya’da Bitmeyen Mücadele”, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, (Ed. K. İnat, B. Duran ve M. Ataman), 2. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, ss.309-318.
- Cumhuriyet Gazetesi** (2001) 17 Mart.
- ÇALIŞ, Şaban H. (2006), **Tarihten Günümüze Azeri-Ermeni İlişkilerinde Karabağ Sorunu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÇELİK, Hüseyin (19??), **Türkiye’nin Ermeni Sorunu**, BDS Yayınları.
- ÇİTLİOĞLU, Ercan (2009), **Ölümcül Tahterevalli Ermeni ve Kürt Sorunu**, 5. Basım, Destek Yayınları, Ankara.

- DAVUTOĞLU, Ahmet (2002), **Küresel Bunalım**, 10. Basım, Küre Yayınları, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2011), **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 71. Basım, Küre Yayınları, İstanbul.
- DEDEYEV, Bilal (2008), "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Tarihi Arka Planına Bakış", **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Ed.Osman Nuri Aras, Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü, ss. 15-33
- DEİK Türk-Azerbaycan İş Konseyi (2006), **Azerbaycan Ülke Bülteni**.
- DEİK/Türk-Azerbaycan İş Konseyi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2009), **Azerbaycan Ülke Bülteni**, <http://www.akbank.com/doc/deik/azerbeycan-2009.pdf>. 05.10.2010.
- DEMİR, Ali Faik (2004), "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul, ss. 717-755.
- DİKKAYA, Mehmet ve Murat Bakır (2010), "Türkiye Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasının Olası Etkileri", **Yeni Dönem Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 245-284.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu/Türk-Azerbaycan İş Konseyi, **Azerbaycan Ülke Bülteni**, 2006, http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page/UlkeRaporu-Azerbaycan-DEIK-2006_00001199.pdf, 12.02.2009.
- Dış Politika Enstitüsü (1983), **Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- DOSTER, Barış (2005), "Doğu'da Yükselen Bir Yıldız: Azerbaycan", **Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi**, Kasım, Yıl: 4, Sayı: 22, ss.48-55.
- DUGIN, Aleksandr (2005), **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vügar İmanov, 5.Basım, Küre Yayınları, İstanbul.

- ELEKDAĞ, Şükrü (Nisan 2010), Tarihsel Gerçekler ve Uluslararası Hukuk Işığında Ermeni Soykırımı İddiası,
<http://www.ataa.org/reference/ermenisoykirimiddiasi.pdf>, 04.03.2011.
- ELMA, Fikret (2009), “Küreselleşme Sürecinde Güney Kafkasya Demokrasi, Güvenlik ve İşbirliği Sorunu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2/6 Kış, ss. 195-206.
- ERDEM, A. Yavuzhan (2009), **Ermenistan Ülke Raporu**, Ahmet Yesevi Stratejik Araştırmalar Merkezi, www.aysam.gen.tr/yay_news.php?newsid=11
25.04.2009.
- EREN, Oya (2007a), “Yeni Ermenistan Hükümetinin Önceliği Ekonomik Kalkınma”, **Stratejik Analiz**, Sayı: 87, Temmuz, ss. 12-13.
- EREN, Oya (2007b), “Ermenistan’daki Çifte Vatandaşlık Yasası ve Olası Etkileri”, **Stratejik Analiz**, Sayı 84, Nisan, ss. 77-84.
- ERHAN, Çağrı (2010), “Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Sorunu”, **Yeni Dönem Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacı Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 235-243.
- EROL, Mehmet Seyfettin (2004), “Türkiye’nin AB Sürecinde Avrasya Politikası: Niçin ve Nasıl Bir İşbirliği?”, *Avrasya Dosyası -Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Cilt:10, Sayı: 2.
- ERTEKİN, Birnur (2007), **1995 – 2005 Yılları Arasında Türkiye – Ermenistan İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- GARİBOV, Mahir (2006), **1. Dünya Savaşından Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- GASIMOV, Musa (2001), “Bakü’nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasinin Mücadelesi: 1918 Yılı”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.18-55.
- GÜL, Nazmi (2000), “Yirmibirinci Yüzyılın Başlangıcında “Haydat” (Ermenilerin Davası)”, **Stratejik Analiz**, Haziran, Cilt: 1, Sayı: 2, ss.25-28.
- GÜL, Nazmi ve Gökçen Ekici (2002), “Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, Şubat, Cilt: 2, Sayı: 22, ss.37-43.
- GÜNDÜZ, Aslan (2003), **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar**, 5. Basım, Beta Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, Bayram (2008), “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 1, ss.11-33.
- GÜRSES, Emin (2001), “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.250-273.
- GÖKÇE, Mustafa (2011), “Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran’ın Hazar Denizi Siyaseti”, **Tarihin Peşinde**, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6 ss. 153-176.
- GÖKSU ÖZDOĞAN, Günay (1994), “Sovyetler Birliği’nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri”, **Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**, Yayına Hazırlayan Büşra Ersanlı Behar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GREGG, Heather S. (August 2002), Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the United States, Working Paper 13, http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rrwp/13_divided.pdf, 04.03.2010.

GREGG, Heather S. (2011), Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the US,
<http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/Articles/Success%20of%20Armenian%20Lobbies%20Gregg.pdf>, 01.10.2011.

“Dünya basınında Türkiye-Ermenistan protokolü”,
<http://www.haber7.com/haber/20091011/Dunya-basininda-TurkiyeErmenistan-protokolu.php>, 08.10.2011.

<http://galeri.uludagsozluk.com/r/haydar-aliyev-91091/>, 01.10.2011.

http://library.aliyev-heritage.org/images/-561088136_N0686-sayt.JPG, 03.10.2011.

<http://realgenocide.blogcu.com/karabag-sorunu-the-karabagh-question/2817031>,
30.09.2011.

http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:G%C3%BCney_Kafkasya_1801-1878.svg&filetimestamp=20080930195134, 03.10.2011.

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/5/5d/Da%C4%9Fl%C4%B1k_Karaba%C4%9F_haritas%C4%B1.PNG, 11.02.2010.

<http://www.botasint.com/Foto/harita/map8b.jpg>, 04.10.2011.

<http://www.baku.emb.mfa.gov.tr/images/localCache/1/a1033c80-0d2f-4def-87a8-fbf834bf5012.doc> 28.10.2011.

<http://www.emredemiroz.com/haydar-aliyev-kimdir-haydar-aliyev-biyografisi.html>,
01.10.2011.

<http://www.gazetekaraman.com/images/haberler/azerbaycan-ermenistan-zirvesinden-sonuc-yok.jpg>, 07.10.2011.

<http://www.haberaktuel.com/1992deki-korkunc-hocali-soykiriminin-oykusu-haberi-113479.html>, 30.09.2011.

<http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=nalbandian-turkey-armenia-ties-and-karabakh-two-separate-issues-2009-11-01>, 05.10.2011.

http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pdf, 02.12.2011.

<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/A9EE4D7F-4626-4AD5-AAB1-BEEA907AB00D/18443/Ermenistan%C3%9ClikeRaporu.pdf> , 02.12.2011.

http://www.koksav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hk-hcabbarli.pdf, 11.02.2010.

<http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-402/sehit-turk-diplomatlar.html>, 15.12.2011.

<http://www.mucadele.com.tr/haber/politika/ulku-ocaklari-il-baskani-pehlivan-11-olum-yildonumunde-elcibeyi-andi/31300>, 01.10.2011.

<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/AZER/RAPOR%202010.doc>, 05.12.2011

<http://www.oysam.gen.tr/yaynews.php?newsid=240>, 08.11.2009.

<http://www.sosyalbilgilerci.com/dogu-cephesi-ve-gumru-antlasmasi/>, 02.12.2011.

<http://www.stoptheprotocols.com/2009/11/12/countdown-to-erdogan-anca-urgese-nationwide-call-in-day-in-support-of-senate-armenian-genocide-resolution/>, 30.09.2011.

http://www.turkishny.com/images/stories69/headlines/181110_ha_iran.jpg, 02.10.2011.

<http://www.turksam.org/tr/a2104.html>, 06.10.2011.

<http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No =252>, 02.12.2011.

<http://www.2023.gen.tr/nisan2010/9.htm>, 03.12.2011.

HARTILL, Leonard Ramsden (1990), **Bir Ermeninin Anılarında Azerbaycan Olayları (1918-1922)**, Kastaş Yayınları, Zafer Matbaası, İstanbul.

- HATİPOĞLU, Esra (2005), “Avrupa Komşuluk Politikası’nın Güney Kafkasya Boyutu”, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Ed. Okan Yeşilot, Kitabevi Yayınları, ss.19-30.
- HÜSEYNOV, Fuad (2000), *Azerbaycan -Avrupa Birliği İlişkileri (Hukuksal Çerçeve)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İBADOV, Adalet (2007), *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İBAYEV, Vefaddin (2008), “Dağlık Karabağ Savaşı’nın Siyasi ve Hukuki Boyutları” **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Ed. Osman Nuri Aras, Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü, ss. 35-64.
- İBRAHİMOV, Rovshan (2002), “Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda, Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 6, Yaz, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=291>. 05.05.2010.
- İktisadi Araştırmalar Vakfı (1996), **Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi Konferansı**, Bakü.
- International Crisis Group (2009), Türkiye ve Ermenistan: Kalıpları Kırmak, Sınırları Açmak, **Kriz Grubu Avrupa Raporu**, No 199 – 14 Nisan 2009, ss.1-39, <http://www.setav.org/ups/dosya/16171.pdf>. 04.05.2010.
- İSAYEV, Elbrus (2010), “Türkiye’nin Dış Politikasında Nahçıvan Meselesi”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 405-412.

- İSKENDER, Murad (2004), “Azerbaycan’da Ekonomik Sistemin Dönüşümü”, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-ekonomik Yapısı**, Ed. Hasan Selçuk, TASAM Yayınları, İstanbul, ss. 15-41.
- İŞYAR, Ömer Göksel (2004), **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- KALAFAT, Yaşar (2001), “Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya’da Etno-Sosyal Yapı”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası - Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.221-249.
- KANBOLAT, Hasan (2007), “Ermanistan’da Karabağ Ermenilerinin İktidarı Devam Edecek”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 86, Haziran, ss. 10-11.
- KANTARCI, Şenol (2004), **Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Aktüel Yayınları, İstanbul.
- KARABAĞLI, Mirza Cevansir (1990), **Karabağ**, Çeviri Tahir Sünbül, Kök Yayınları, Ankara.
- KARAGÖZ, Rıza (1993), **Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- KARAGÜL, Soner (2010), “Türkiye İle Avrupa Birliği’nin Enerji Alanda İşbirliğinin Balkanlar’daki Yansımaları”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 157-169.
- KARAMAN, Erdal (2006), “Karabağ’a Verilen İsimler ve Bu Vilayetteki Yer İsimlerinde Türk Boylarının İzleri”, *Journal of Qafqaz University*, Number 18, ss. 29-37.
- KARLUK, Rıdvan (2002), **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, 5. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara.

- KAYA, İbrahim (2010), “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleştirilmesi: Hukuksal Değerlendirmeler”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, (Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), USAK Yayınları, Ankara, ss. 223-234.
- KESKİN, Arif (2008), “Şii Jeopolitiği ve İran”, **Ortadoğuda Güç Savaşları Hedef Neden İran?**, Yayına Hazırlayan Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, ss.29-66.
- KHALİLOV, Anar (2008), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Karabağ Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- KURAN, Ercüment (2000), “Tarihte Türkler ve Ermeniler”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, ss. 41-48.
- KURAT, Akdes Nimet (1987), **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KUTALMIŞ, Mehmet (2003), “Kıpçak, Ermeni Dil ve Kültür Münasebetleri”, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Ed.İdris Bal ve Mustafa Sufalı, Nobel Yayınları, Ankara.
- LAÇİNER, Sedat ve Arzu Celalifer Ekinci, Gülay Kılıç (2010), “AB-Türkiye İlişkileri ve Avrupa’nın Enerji Güvenliği”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 137-155.
- LAÇİNER, Sedat (2002), “Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikalarının Bir Ürünü Olarak Ermeni Sorunu”, **2023 Dergisi**, Nisan.
- LAÇİNER, Sedat (2004), **Türk Ermeni İlişkileri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

- LAÇİNER, Sedat (2010), “Yeni Dönemde Türk Dış Politikasının Felsefesi, Fikri Altyapısı ve Hedefleri”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 3-46.
- MAYEWSKİ (1986), **Ermenilerin Yaptığı Katliamlar**, Çev. Azmi Süslü, A.Ü Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları No: 6, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- MEMMEDOVA, Havva (2009), “Ermeni Propagandası veya Mülteci ve Dağlık Karabağ’da Etnik Temizleme Politikası”, **Jeopolitik**, Yıl: 8, Sayı: 38, Eylül, ss.46-52.
- MESİMOV, Ali (2001), “Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.274-285.
- MUSABEYOV, Rasim (2001), “Azerbaycan’daki Etnik Azınlıklar”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.177-196.
- Nagorno-Karabakh, “There Is No Going Back For Us”, by Thomas Cromwell on www.diplomatictraffic.com/highlights_archives.asp?ID=163, 11.02.2010.
- NECEFOĞLU, Hacali (2010), “Ermenistan 2008 Dış Politika Raporu”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 285-293.
- NECİYEV, Elçin (2006), **Kafkaslarda Türk Katliamı**, Emre Yayınları, İstanbul.
- NİŞANCI, Şükrü ve Hüseyin Tutar (2010), “Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasına İlişkin Bir Kamuoyu Araştırması”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 295-312.

- OĞAN, Sinan (1996), “Azerbaycan’ın Ekonomik Potansiyeline Genel Bir Bakış”, **Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Konferansı**, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, Bakü.
- OĞAN, Sinan (2008), “11 Eylül Sonrası İran-Rusya İlişkileri” **Ortadoğu’da Hedef Neden İran?**, Yayına Hazırlayan Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, ss.181-235.
- OĞAN, Sinan (2001), “Yüzyılın Dramı, Azerbaycan’da Göçmen Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Avrasya Dosyası -Azerbaycan Özel-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, ss.431-453.
- OKTAY, Hasan (2004), “Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye ve Ermeni Sorunu”, *Avrasya Dosyası -Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri-*, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Avrasya Bir Vakfı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Cilt:10, Sayı: 2
- ORAN, Baskın (2005), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001**, Cilt: 2, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORHAN, Cuma (Genel yayın yönetmeni) (Haziran 2010), “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı”, *Esinti*, **Kırıkkale Cumhuriyet Lisesi Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8.
- ÖNİŞ, Ziya (2008), “Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate”, SETA – Foundation for Political, Economic and Social Research, *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 4, Ankara.
- ÖZDAĞ, Ümit ve Özcan Yeniçeri (2009), **Talat Paşa’dan Alican Kapısının Açılmasına Ermeni Psikolojik Savaşı**, Kripto Kitabevi, Ankara.
- ÖZDAL, Barış (2006), “Dağlık Karabağ Sorunu’nun Çözümünde Karadağ Modeli Uygulanabilir mi?”, **1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, Kongre Kitabı Cilt:1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, ss. 716-734.

- ÖZDAL, Barış (2009), Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?, İnceleme, **Ortadoğu Analiz**, Ekim Cilt-1 Sayı-10, ss.67-75, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009109_bar%C4%B1%C5%9F%C3%B6zdal.int.pdf, 21.08.2011.
- ÖZKUL, Osman ve H. Vermez (2009), “Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-ekonomik Sorunları”, **Bilig**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Sayı: 51, Güz, ss. 139-170.
- PERİNÇEK, Doğu (2006), **Ermeni Sorununda Strateji ve Siyaset**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- PUNSMANN, Burcu Gültekin (2009), **Sembolizmin Ötesine Geçmek Türk-Ermeni İlişkilerinin Normalleştirilmesi: Bölgesel Refah İçin Fırsat Penceresi**, TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı) Politika Notu, Ekim, ss.2-3.
- REYNOLDS, Michael A. (2008), “Turkey’s Troubles in the Caucasus”, SETA – Foundation for Political, Economic and Social Research, *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 4, Ankara.
- SAKARYA, Sevil ve Şeref Canlı (2011), **Azerbaycan Ülke Raporu**, Orta Anadolu Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri İhracatçıları Birliği, <http://www.designforexport.org/TR/Yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFA7C2563442DA77E3>, 02.12.2011.
- SARAY, Mehmet (1993), **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Yayıncılık, İstanbul.
- SARAY, Mehmet (19??), “Ermeni Soykırımı Hakkındaki Gerçekler”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, ss.12-20, <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/VIII/msaray.pdf>, 04.12.2011.
- SARIAHMETOĞLU, Nesrin (2006), **Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- SEFEROV, Rehman, ve Adalet İbadov (2007), “Ermenistan’ın Karabağ’ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan’da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunları”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı: 18, ss.159-173.
- SELÇUK, Hasan (2004), “Azerbaycan Bankacılığı”, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Ed. Hasan Selçuk, TASAM Yayınları, İstanbul, ss. 43-70.
- SETA – Foundation for Political, Economic and Social Research (2008), *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 4, Ankara.
- SEZGİN, Mahmut N. (2002), “Geçiş Sürecinde Ermenistan Ekonomisinin Değerlendirilmesi”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 28, Ağustos.
- SEZGİN, Mahmut Niyazi (2003), “Ermenistan’da İç Siyasi Yapı ve 19 Şubat Başkanlık Seçimleri”, *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 34, Şubat.
- Siyaset* (2009a), “Nabucco’da Süreç Hızlandı”, **Aylık Politika – Ekonomi – Bilim – Yönetim – Kültür – Sanat Dergisi**, Cilt:15, Sayı:177, Haziran, ss.32-35.
- Siyaset* (2009b), “Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Üçgeninde Zor Dönemeçler”, **Aylık Politika – Ekonomi – Bilim – Yönetim – Kültür – Sanat Dergisi**, Cilt:15, Sayı:177, Haziran, ss.3-7.
- SOMUNCUOĞLU, Tuğrul (2011) **Azerbaycan Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEME, Ankara, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pdf, 02.12.2011.
- SOYLU, Hakkı (2007), “Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Sayı:10, Yıl:5, Ankara, Eylül, ss.1-14.
- Statistical Yearbook of Nagorno-Karabakh 2002-2007, National Statical Service of Nagorno- Karabakh Republic, [Karabakh hobses for recognition_from investors / <http://www.russiajournal.com/node/3984>], 09.02.2010.

- Stratejik İnceleme Raporu (2003a), *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 35, Mart.
- Stratejik İnceleme Raporu (2003b), *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 36, Nisan, ss. 87-91.
- ŞANLI, Barış (2009), “Stratejik Bir Adım Olarak Nabucoo”, **Anlayış**, Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi, Ağustos, Sayı: 75, ss.72-73.
- ŞEN, Yunus (2009), **Hazar’ın Kanı Orta Asya’nın Petrolle Yazılan Tarihi**, Doğan Kitabevi, İstanbul.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (2009), **Ermeni Meselesi 1774-2005**, 5. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara.
- ŞİRİYEV, Zaur (2008), *Avrupa Birliği’nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ŞİRİYEV, Zaur (2010), “2010 Yılı’nın Diplomasi Trafiğinde Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları”, **Orta Asya Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:10, ss. 119-145.
- ŞİHALİYEV, Emin Arif (2010),”Ermeniler’in Türkiye ve Azerbaycan’a Yönelik Toprak İddiaları”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 379-390.
- T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Azerbaycan Cumhuriyeti**,
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Azerbaycan_UlkeRaporu.pdf, 21.01.2010.
- TOPAL, Coşkun (2006), “Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, **1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, Kongre Kitabı, Cilt: 1, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, ss. 737-744.

- TURAN, Aslıhan (2010), “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”, **Bilge Strateji**, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Bahar, ss. 41-68.
- TURAN, Gül ve İter Turan (2004), “Türkiye’nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul, ss. 757-780.
- TÜRKEŞ, Mustafa (2010),” Türk Dış Politikasında Bölgesel Meseleler”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 67-75.
- UÇAROL, Rıfat (2000), **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ULUDAĞ, Mehmet Bülent (2010),” Ermenistan ve Azerbaycanda Ulusçuluk”, **Yeni Dönem Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 263-284.
- Uluslararası İnsan Gelişimi Merkezi – Amerikan Üniversitesine tabi Global Barış Merkezinin Bölgesel Ekonomik İş Grubu (2011), **Ermenistan Ülke Hakkında Rapor**, Biznes Şartları Araştırma Azerbaycan – Türkiye – Gürcistan – Ermenistan Grupları Tarafından Esas Prensiplere Uygun Olarak Hazırlanan Rapor, ss.1-34, <http://www.american.edu/cgp/track2/project/upload/Armenia-TRK.pdf>, 28.09.2011.
- ÜNAY, Sadık (2009), “Nabucco ve Türkiye’nin “Yeni” Ekonomi Politigi”, **Anlayış**, Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi, Sayı:75, Ağustos, ss. 74-75.
- ÜZÜMCÜ, Adem (2010), “Türkiye’nin Enerji Güvenliği ve Dış Politika Yansımaları”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ed. O. Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara, ss. 171-201.
- YALÇINKAYA, Alaeddin (2006a), **Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğüne**, Lalezar Yayınları, Ankara.

- YALÇINKAYA, Alaeddin (2006b), **Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan**, 2. Basım, Lalezar Yayınları, Ankara.
- YALÇINKAYA, Alaeddin (2004), **Yetmiş Yıllık Kriz Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler İlişkileri**, 3. Basım, Beta Yayınları, İstanbul.
- YEŞİLOT, Okan (2010), **Ateş Çemberinde Azerbaycan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Dursun ve Cihat Özender (1991), **Karabağ Dosyası**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- YILMAZ, Reha (2008), “Dağlık Karabağ Savaşı'nın İnsan Hakları Açısından Analizi”, **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz**, Ed.Osman Nuri Aras, Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü, ss. 65-124.
- YILMAZ, Reha (2010), “Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, **Bilge Strateji**, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Bahar, ss. 23-40.
- YILMAZ, Reha ve Elnur İsmayılov (2011), “Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu”, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Rapor No: 37, İstanbul, <http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/rapor/rapor37.pdf>, 01.12.2011.
- ZENGİN, Gürkan (2010), **Hoca -Türk Dış Politikası'nda “Davutoğlu Etkisi”**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1977 HATAY/Samandağ'da doğdu. İlkokul ve Ortaokul eğitimini Samandağ'da tamamladı. 2002 yılında Açık Öğretim Lisesini bitirdi. 2004 yılında Kırgızistan-Celalabad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nin Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne başladı. 2005 yılında Sakarya Üniversitesi'nin 2. sınıfına yatay geçiş yaptı. 2008 yılında Uluslararası İlişkiler Bölümünü birincilik ile bitirdi. Halen S.B. Okmeydanı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Başhekimlik Strateji Geliştirme ve Planlama Birimi'nde çalışmaktadır.